

NAUKI SPOŁECZNE OKIEM MŁODYCH BADACZY

I FORUM KÓŁ NAUKOWYCH
WYDZIAŁU NAUK SPOŁECZNYCH

Nauki społeczne okiem młodych badaczy

I Forum Kół Naukowych Wydziału Nauk Społecznych

UNIwersytet Szczeciński

Nauki społeczne okiem młodych badaczy

I Forum Kół Naukowych Wydziału Nauk Społecznych

Redakcja naukowa

Tomasz Czapiewski, Dominika Borowska, Nikola Rozworska

Szczecin 2024

Rada Wydawnicza

Barbara Braid, Anna Cedro, Urszula Chęcińska, Rafał Klóska
Maciej Kowalewski, Ewa Mazur-Wierzbicka, Jarosław Nadobnik
Grzegorz Wejman, Renata Ziemińska, Magdalena Zioło
Andrzej Skrendo – przewodniczący Rady Wydawniczej
Elżbieta Zarzycka – dyrektor Wydawnictwa Naukowego

Recenzent

dr hab. Sławomir Banaszak, prof. UAM

Redakcja językowa

Paulina Kaczyńska-Domagalska

Redakcja techniczna i skład

Wiesława Mazurkiewicz

Korekta

Paulina Iwan

Projekt okładki

Joanna Dubois-Mosora

Tomasz Czapiewski ORCID 0000-0002-7861-8455

Dominika Borowska ORCID 0009-0001-6985-398X

Nikola Rozworska ORCID 0009-0001-5778-0752

Wersja elektroniczna publikacji dostępna na licencji CC BY-SA 4.0
po 12 miesiącach od daty wprowadzenia do obrotu

© Copyright by Uniwersytet Szczeciński, Szczecin 2024

DOI 10.18276/978-83-7972-796-4

ISBN 978-83-7972-796-4 (online)

ISBN 978-83-7972-795-7 (print)

WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU SZCZECIŃSKIEGO

Wydanie I | Ark. wyd. 9,0 | Ark. druk. 9,5 | Format 170/240

Spis treści

Wstęp	7
Psychologiczne predyktory satysfakcji z życia: wstępne analizy <i>Kornelia Chrostowska, Agata Gromada, Hanna Grzelak</i>	9
Ciemna triada a poziom lęku: mediująca rola potrzeby stymulacji zewnętrznej <i>Ewa Zagaja</i>	29
Gentryfikacja Polskiej wsi – szanse i zagrożenia <i>Luiza Kukulińska</i>	45
Przedwyborcza działalność posłów IX kadencji Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej na TikToku <i>Dominika Borowska, Nikola Rozworska</i>	55
Homolka & Bernardo – mordercze małżeństwo – analiza przypadku <i>Katarzyna Kowalska</i>	73
Wpływ gier na bezpieczeństwo <i>Tomasz Wieczorek</i>	84
Reminiscentje z pierwszych dni wojny w Ukrainie w autoetnograficznych opowieściach studentek <i>Agnieszka Bruczko, Marta Dąbkowska, Magdalena Kiedos, Marta Lewandowska, Kinga Majkowska, Agnieszka Michalak</i>	105
Młodzież doświadczająca zespołu stresu pourazowego – przykład młodzieży ukraińskiej <i>Julia Burzawa, Weronika Lewandowska, Jolanta Nowakowska, Weronika Ptaszek</i>	119
Książka (nie) dobra na wszystko? <i>Aleksandra Ostrowska</i>	130
Prawo młodzieży do autoekspresji – obszary kontrowersyjne, (nie)obecne, zaniedbane <i>Carmen Siekierzycka, Laura Sypniewska</i>	142

Wstęp

Publikacja jest efektem prac studentek i studentów Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Szczecińskiego, a także zwieńczeniem Forum Kół Naukowych WNS zorganizowanego 25 kwietnia 2023 roku. Pomysłodawczynią tego pierwszego w historii jednostki wydarzenia była dr hab. Irena Ramik-Mażewska, prof. US, dziekan Wydziału Nauk Społecznych. Przewodniczącym komitetu organizacyjnego, w którego skład wchodził również studenci, był dr hab. Tomasz Czapiewski, prof. US, dyrektor Instytutu Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie.

Nadrzędnym celem przedsięwzięcia było przedstawienie szerszemu gronu profilu działalności kół naukowych. Studenci mieli okazję wymienić się doświadczeniami oraz dobrymi praktykami, a także czerpać inspirację i wenę do dalszych działań.

Idea wydarzenia spotkała się z szerokim pozytywnym odbiorem. W forum wzięło udział ponad 80 osób reprezentujących 14 kół naukowych, funkcjonujących w Instytutach: Psychologii, Socjologii, Pedagogiki oraz Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie zlokalizowanych przy ulicy Krakowskiej 71–79. W prace nad publikacją włączyły się 23 osoby studiujące w wyżej wymienionych jednostkach.

Różnorodność i wielość zainteresowań badawczych uczestników projektu może na pozór utrudniać odnalezienie elementu spajającego zbiór 10 artykułów o charakterze naukowym. Jednakże mimo odmiennej problematyki czy przyjętej metodologii, wszystkie zebrane teksty stawiają w centrum człowieka – jego problemy, wyzwania, przed którymi został postawiony, wybory, których musi dokonać. Publikacja została usystematyzowana pod kątem przynależności studentów do instytutów, w obrębie których zachowano porządek alfabetyczny.

Monografia, którą trzymają Państwo w rękach jest wyrazem pasji, ale także wytężonej pracy autorów, którzy w większości po raz pierwszy próbowali odnaleźć się w tej niełatwej roli. Swoją debiut odnotowały także redaktorki monografii, które zasiadały w komitecie organizacyjnym wydarzenia. W imieniu wszystkich twórców pragniemy podziękować władzom wydziału i instytutów za zaufanie oraz niecodzienną możliwość, którą otrzymaliśmy. Tworzenie niniejszej publikacji

niewątpliwie stanowiło pewne wyzwanie, jednakże efekt wspólnych wysiłków rekompensuje podjęty trud. Tego typu inicjatywy umożliwiają dalszy rozwój, a także zwiększają różnorakie kompetencje osób biorących w nich udział.

Projekt był szansą, której w naszym poczuciu nie zmarnowaliśmy. Ostateczną ocenę zostawiamy czytelnikom. Życząc pochłaniającej lektury wierzymy, że każdy odnajdzie interesujące treści, które już teraz czekają na odkrycie.

Irena Ramik-Mażewska, Dominika Borowska, Nikola Rozworska

Psychologiczne predyktory satysfakcji z życia: wstępne analizy

Abstrakt

Istnieje wiele psychologicznych badań nad satysfakcją z życia, ale czas wygasania pandemii i sytuacja wojny w Ukrainie skłoniły autorki do powtórzenia postawienia pytania o jej predyktory. Badanie zostało przeprowadzone w formie kwestionariusza online wśród 301 osób w wieku od 14 do 66 lat ($M = 24,70$, $SD = 9,49$), z czego 76,4% stanowiły kobiety. Respondentami byli użytkownicy portalu Facebook, studenci Uniwersytetu Szczecińskiego, a także inne osoby zainteresowane wzięciem udziału w badaniu. Zastosowano Kwestionariusz Oceny Martwienia się (PSWQ), Kwestionariusz Doświadczania Bezpieczeństwa (KDB), Inwentarz Osobowości (TIPI) oraz Skalę Satysfakcji z Życia (SWLS). Przeanalizowano korelacje i zastosowano analizę regresji. Poczucie bezpieczeństwa, sumienność, ekstrawersja i ugodowość okazały się istotnymi statystycznie predyktorami satysfakcji z życia. Martwienie się i stabilność emocjonalna nie znalazły się w modelu regresyjnym. Wszystkie postawione przez autorki hipotezy zostały wsparte wynikami badań.

Słowa kluczowe: satysfakcja z życia, predyktory, pandemia COVID-19, wojna w Ukrainie, poczucie bezpieczeństwa, osobowość, martwienie się, analiza regresji

Wstęp

Satysfakcja z życia

Satysfakcja z życia została zdefiniowana przez Dienera i jego współpracowników w 1985 roku jako ogólna ocena zadowolenia jednostki z własnych osiągnięć i warunków życia¹. Według niego wielu badaczy wyodrębnia ją, obok afektu pozytywnego i negatywnego, jako jeden z komponentów subiektywnego dobrego samopoczucia.

¹ E.D. Diener, R.A. Emmons, R.J. Larsen, S. Griffin, *The satisfaction with life scale*, „Journal of personality assessment” 1985, nr 49, s. 71–75.

Satysfakcja z życia reprezentuje ocenę wartościującą², jest związana z samopoczuciem, lecz częściowo niezależna od jego afektywnych aspektów³. Jednym z czynników oddziałujących na ocenę satysfakcji z życia może być poziom zadowolenia z jego poszczególnych obszarów, które odzwierciedlają ocenę specyficznych aspektów życia jednostki⁴. Schimmack i jego współpracownicy wykazali natomiast, że oddziaływanie cech osobowościowych na satysfakcję z życia jest mediowane przez ich związek z nastrojem⁵. Oznacza to, że wymiary osobowości, rozumiane jako nasilenie poszczególnych cech, potencjalnie mogą stanowić predyktory satysfakcji z życia.

Wymiary osobowości

W ujęciu Costy i McCrae wymienia się pięć wymiarów osobowości⁶. Każdy człowiek może się cechować odmiennym nasileniem poszczególnych cech. Pierwszą z nich jest ekstrawersja, która charakteryzuje jakość i ilość interakcji społecznych jednostki. Osoby ekstrawertyczne mogą być oceniane jako nieco formalne czy dystansowane w relacjach interpersonalnych. Zazwyczaj są one jednak „duszami towarzysstwa”, lubiącymi tłumne i hałaśliwe środowiska, łatwo nawiązującymi kontakty. Osoby ekstrawertyczne są postrzegane jako silne i dominujące. Preferują przewodzenie grupą, raczej nie są naśladowcami. Charakteryzują się wysokim poziomem energii, lubią być aktywne i zajęte. Często doświadczają również silnych uczuć szczęścia i radości. Częste i długotrwałe przeżywanie takich emocji może przekładać się na lepsze samopoczucie, a tym samym wiązać się z wyższą satysfakcją z życia.

Otwartość na doświadczenie oznacza tendencję do poszukiwania i pozytywnego wartościowania doświadczeń życiowych. Osoby otwarte mają bujną wyobraźnię i są szczególnie wrażliwe na piękno w sztuce, muzyce czy naturze. Jednostki

² E. Diener, W. Pavot, *The Satisfaction with Life Scale and the emerging construct of satisfaction*, „The Journal of Positive Psychology” 2008, nr 3, s. 137–152.

³ R.E. Lucas, E. Diener, E. Suh, *Discriminant validity of well-being measures*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1996, nr 71, s. 616–628.

⁴ J.H. Stubbe, D. Posthuma, D.I. Boomsma, E.J.C. De Geus, *Heritability of life satisfaction in adults: A twin-family study*, „Psychological Medicine” 2005, nr 35, s. 1–8.

⁵ U. Schimmack, E. Diener, S. Oishi, *Life-satisfaction is a momentary judgment and a stable personality characteristic: The use of chronically accessible and stable sources*, „Journal of Personality” 2002, nr 70, s. 345–384.

⁶ P.T. Costa, R.R. McCrae, *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI). Professional manual*, „Psychological Assessment Resources” 1992.

cechujące się dużą otwartością lubią nowe, ciekawe zajęcia i mają znaczną potrzebę różnorodności w życiu. Są ciekawe zjawisk zachodzących w świecie zewnętrznym, jak i wewnętrznym. Jednostki o większej otwartości na doświadczenie są również niezależne w sądach, skłonne do kwestionowania autorytetów, nastawione na odkrywanie nowych idei politycznych, społecznych czy etycznych. Mogą być przez to postrzegane jako bardziej dojrzałe i zdrowsze psychicznie. Skłonności do poszukiwania nowości, odkrywania i doświadczenia, również wydają się sprzyjać większej satysfakcji z życia.

Innym wymiarem osobowości jest neurotyczność. Oznacza podatność na doświadczenie negatywnych emocji, takich jak: strach, lęk, niepokój, niezadowolenie, gniew, poczucie winy czy frustracja. Osoby neurotyczne są także bardziej skłonne do martwienia się. Może pojawić się również nieśmiałość w kontaktach z ludźmi, zwłaszcza z nieznanymi. Costa i McCrae opisują osoby neurotyczne jako słabo kontrolujące swoje popędy i nieradzące sobie ze stresem⁷. Neurotyczność, według autorów pięcioczynnikowego modelu osobowości, obejmuje sześć składników: lęk, agresywną wrogość, depresyjność, impulsywność, nadwrażliwość i nadmierny samokrytycyzm. U osób wysoko neurotycznych nasilenie tych cech jest większe, a co za tym idzie, cechują się one także wyższym poziomem odczuwania negatywnych emocji. Tym samym mogłoby to sprzyjać obniżonej satysfakcji z życia jednostki.

Kolejną cechą osobowości jest sumienność. Opisuje ona stosunek jednostki do pracy oraz obowiązków. Jest wymiarem charakteryzującym stopień zorganizowania, wytrwałości i motywacji. Osoby postrzegane jako sumienne są punktualne, schludne i dobrze zorganizowane. Według autorów są to jednostki o wysokich aspiracjach, dążące do doskonałości we wszystkim, co robią. Osoby o dużej sumienności mogą mieć jednak tendencje do zachowań przykrych dla nich samych i otoczenia społecznego, m.in. do pracoholizmu, kompulsywnej skłonności do utrzymywania porządku czy uciążliwego perfekcjonizmu. Umiarkowana sumienność powinna sprzyjać satysfakcji z życia, a nadmierna lub zbyt niska mogłyby przyczyniać się do mniejszego zadowolenia.

Ostatnią spośród cech, jakie opisują Costa i McCrae, jest ugodowość⁸. Przedstawiają oni ugodowość jako wymiar opisujący negatywne bądź pozytywne nastawienie do innych ludzi. Osoby ugodowe cechują się zaufaniem do innych ludzi, są wrażliwe na ich sprawy oraz przejawiają nastawienie kooperacyjne. Jednostki ugodowe

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem.

są więc postrzegane jako bardziej sympatyczne i pomocne, podczas gdy jednostki o niskiej ugodowości są sceptyczne w opiniach dotyczących intencji innych, egocentryczne oraz rywalizujące.

Poczucie bezpieczeństwa

W związku ze szczególnymi sytuacjami w skali kraju i świata, jakie miały miejsce od lutego 2022 roku, interesujące staje się znaczenie bezpieczeństwa dla oceny zadowolenia z życia. Bezpieczeństwo określa się jako poczucie pewności oraz braku zagrożenia⁹. Rozpatruje się je w trzech perspektywach: potrzeby, wartości lub poczucia. W wyniku zaspokojenia potrzeby bezpieczeństwa i realizowania wartości związanych z bezpieczeństwem, możliwe jest doświadczanie poczucia bezpieczeństwa¹⁰. Marciniak definiuje poczucie bezpieczeństwa jako odczuwanie spokoju i pewności w zakresie psychicznym i fizycznym¹¹. Klamut proponuje rozwinięcie definicji o brak odczuwania zagrożeń oraz przekonanie o wystarczających zasobach do działania¹². W literaturze poczucie bezpieczeństwa i martwienie się występują często obok siebie, przeważnie stanowiąc jednak tylko skutki bądź składowe konkretnego wydarzenia lub sytuacji życiowej. W badaniach psychologicznych nie porównuje się jednak poczucia bezpieczeństwa do martwienia się ani na odwrót.

Martwienie się zostało zdefiniowane jako ciąg niekontrolowanych myśli i obrazów, które prowadzą do powstawania negatywnych emocji i wpływają na rozwój i utrzymywanie się na trwałym poziomie lęku¹³. Jest to zjawisko, które na gruncie współczesnej psychologii znajduje się w obszarze szeroko rozumianej terminologii lęku i strachu¹⁴. Martwienie się towarzyszy człowiekowi każdego dnia, gdyż codziennie pojawiają się sytuacje i problemy, które sprawiają, że człowiek z obawą lub

⁹ E.M. Marciniak, *Psychologiczne aspekty poczucia bezpieczeństwa*, [w:] *Bezpieczeństwo Wewnętrzne Państwa. Wybrane Zagadnienia*, red. S. Sulowski, M. Brzeziński, Warszawa 2009, s. 56–65.

¹⁰ R. Klamut, *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej: Ekonomia i Nauki Humanistyczne” 2012, nr 19, s. 41–51.

¹¹ E.M. Marciniak, *Psychologiczne aspekty poczucia bezpieczeństwa...*, s. 56–65.

¹² R. Klamut, *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne...*, s. 41–51.

¹³ W. Kelly, M. Miller, *A discussion of worry with suggestion for counselors*, „Counseling and Values” 1999, nr 44, s. 55–66.

¹⁴ O. Zalewska, *Subiektywna jakość życia dzieci a skłonność do martwienia się i poczucie własnej wartości*, „Studia Paradyskie” 2021, nr 31, s. 369–386.

troską patrzy w przyszłość¹⁵. Badania wykazały, że ten stan objawia się poprzez interpretowanie niejasnych sytuacji jako zagrożeń, przeszacowywanie ryzyka i przypisywanie negatywnych scenariuszy wszystkim niepewnym sytuacjom¹⁶. Dla odmiany refleksja nad bezpieczeństwem w definicji Klamuta to kwestia bezpieczeństwa uwzględniana przez jednostkę we własnej ocenie sytuacji¹⁷. Autor opisuje ją także jako aktywność poznawczą, której przedmiotem jest zainteresowanie bezpieczeństwem swoim i bliskich, narodu oraz świata w ogóle. Z refleksji tej mogą wynikać takie postawy jak patriotyzm, aktywność obywatelska, dbanie o zdrowy styl życia czy działania proekologiczne¹⁸.

Motywacją do przeprowadzenia niniejszego badania była refleksja nad tym, czy sytuacja pandemii mogła zmienić wagę postrzegania psychologicznych czynników, istotnych dla poziomu odczuwanej satysfakcji z życia. Pandemia COVID-19 sprzyjała pojawieniu się nowych wyzwań oraz wielu stresujących sytuacji, które mogły być źródłem zmartwień, stawały się źródłami zagrożenia i dlatego mogły przyczynić się do obniżenia samopoczucia i jakości życia ludzi.

Metoda

Celem przeprowadzonego badania była weryfikacja potencjalnych predyktorów satysfakcji z życia. W okresie pandemii COVID-19 i po wybuchu wojny w Ukrainie postrzeganie świata przez ludzi oraz hierarchia wartości uległy zmianie. Rola poczucia bezpieczeństwa dla zadowolenia z życia stała się bardziej znacząca niż dotychczas. Interesująca jest też w tym kontekście rola różnic indywidualnych w zakresie cech osobowości, dlatego postawiono następujące hipotezy:

H1. Wysoki poziom poczucia bezpieczeństwa i refleksji nad bezpieczeństwem dodatnio korelują z satysfakcją z życia.

¹⁵ A. Solarz, K. Janowski, *Sklonność do martwienia się, przekonania o martwieniu się a osobowość – analiza wzajemnych zależności i różnic płciowych*, „Postępy Psychiatrii i Neurobiologii” 2013, nr 2, s. 103–112.

¹⁶ M. Dugas, P. Gosselin, R. Landouceur, *Experimental manipulation of intolerance of uncertainty: a study of a theoretical model of worry*, „Behaviour Research and Therapy” 2000, nr 38, s. 933–941.

¹⁷ R. Klamut, *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne...*, s. 41–51.

¹⁸ Ibidem.

- H2. Wysoki poziom ekstrawersji, ugodowości, sumienności, stabilności emocjonalnej dodatnio korelują z satysfakcją z życia.
- H3. Niski poziom martwienia się wiąże się z wysokim poziomem satysfakcji z życia.
- H4. Martwienie się, poczucie bezpieczeństwa, refleksja nad bezpieczeństwem i zmienne osobowościowe: ekstrawersja, otwartość na doświadczenie, sumienność, ugodowość i stabilność emocjonalna są potencjalnymi predyktorami satysfakcji z życia.

Według Ostafińskiej-Molik istotnym krokiem do zbudowania u jednostki dobrostanu psychicznego jest odczuwanie satysfakcji z życia we wspólnocie oraz poczucie bezpieczeństwa¹⁹. Jako pierwszą hipotezę przyjęto dlatego założenie, że wysoki poziom poczucia bezpieczeństwa i refleksji nad bezpieczeństwem dodatnio korelują z satysfakcją z życia. Wiadomo, że zwiększony poziom obaw oraz brak możliwości realizacji własnych planów powoduje znaczące obniżenie odczuwanej satysfakcji z życia²⁰. Również Wołowska uważa, iż poziom satysfakcji z życia w sposób istotny koreluje z bezpieczeństwem psychicznym²¹. Zdaniem Gałęskiego satysfakcja z życia zależy od sposobu zaspokajania potrzeb, co jest mierzone różnymi wskaźnikami, w tym m.in. warunkami psychologicznymi, z uwzględnieniem potrzeby bezpieczeństwa²².

W drugiej hipotezie postulowano, że wysoki poziom ekstrawersji, ugodowości, sumienności, stabilności emocjonalnej dodatnio korelują z satysfakcją z życia. Osobowość i jej komponenty są często badane jako korelaty poczucia jakości życia, ponieważ są podstawową zmienną w obszarze psychologii pozytywnej²³. Konfiguracja poziomu neurotyzmu z ekstrawersją nie tylko wpływa na przeciętny poziom satysfakcji z życia, ale również modyfikuje interpretację zdarzeń życiowych²⁴. Pozostałe

¹⁹ B. Ostafińska-Molik, *Subiektywna satysfakcja z życia we wspólnocie oraz poczucie bezpieczeństwa w perspektywie różnic adaptacyjnych współczesnej młodzieży*, „Chowanna” 2014, nr 1, s. 99–118.

²⁰ Ibidem.

²¹ A. Wołowska, *Satysfakcja z pracy i jej wyznaczniki a poczucie jakości życia urzędników*, „Rocznik Andragogiczny” 2013, nr 20, s. 119–132.

²² B. Gałęski, *Styl życia i jakość życia – próba systematyzacji pojęć*, „Studia Socjologiczne” 1977, nr 1, s. 31–50.

²³ J. Derbis, K. Jędrak, *Poczucie jakości życia a osobowość sportowców dyscyplin indywidualnych i zespołowych*, „Przegląd psychologiczny” 2010, nr 53, s. 9–32.

²⁴ K.M. Connor, J.R. Davidson, *Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC)*, „Depression and Anxiety” 2003, nr 18, s. 76–82.

wymiary osobowości modelu Wielkiej Piątki²⁵, czyli ugodowość i sumienność, również korelują z poczuciem jakości życia, ale słabiej i mniej konsekwentnie²⁶.

Costa i McCrae różnicują cechy osobowości od siły ich efektu na poczucie jakości życia, dzieląc te zależności na związki temperamentalne i instrumentalne²⁷. Związki temperamentalne dotyczą trwałych cech osobowości, takich jak ekstrawersja i neurotyczność. Są one w dużej mierze wrodzone i są w sposób bezpośredni związane z poczuciem jakości życia²⁸. Cechy osobowości takie jak ugodowość oraz sumienność mają z kolei charakter instrumentalny, ponieważ czynniki te mają znaczenie dla wystąpienia konkretnych wydarzeń, które mogą wzmacniać lub osłabiać subiektywne poczucie jakości życia.

W hipotezie trzeciej przyjęto założenie, że niski stopień martwienia się koreluje dodatkowo z wysokim poziomem satysfakcji z życia. Wyniki badań wskazują na to, że osoby, które wykazywały wysoki poziom martwienia się, osiągały niższe wyniki w kwestii zadowolenia z życia w porównaniu do osób o niskim poziomie martwienia się²⁹. Inne badania wskazują na to, że mikrozmartwienia (dotyczące siebie i bliskich) mogą być negatywnie związane z zadowoleniem z życia i zdrowiem psychicznym³⁰. Zdaniem Wahlen codzienne zmartwienia mogą mieć wpływ na sposób postrzegania swojego życia i poczucie szczęścia³¹.

Hipoteza czwarta zakłada, że martwienie się, poczucie bezpieczeństwa, refleksja nad bezpieczeństwem i zmienne osobowościowe: ekstrawersja, otwartość na doświadczenie, sumienność, ugodowość i stabilność emocjonalna są potencjalnymi predyktorami satysfakcji z życia. Badania wskazują na to, iż ekstrawersja jest

²⁵ P.T. Costa, R.R. McCrae, *Revised NEO...*

²⁶ D. Watson, L.A. Clark, *On traits and temperament: General and specific factors of emotional experience and their relation to the five-factor model*, „Journal of Personality” 1992, nr 60, s. 441–476.

²⁷ J. Derbis, K. Jędreń, *Poczucie jakości życia...*, s. 9–32.

²⁸ Ibidem.

²⁹ L. Paolini, A.P. Yanez, W.E. Kelly, *An Examination of Worry and Life Satisfaction Among College Students*, „Individual Differences Research” 2006, nr 4, s. 331–339.

³⁰ K. Boehenke, S. Schwartz, C. Stromberg, L. Sagiv, *The structure and dynamics of worry: Theory, measurement, and cross-national replications*, „Journal of Personality” 1998a, nr 66, s. 745–782.

³¹ C. Wahlen, *Intrinsic religiosity, spirituality, life-satisfaction and worries, what is the relationship between them?*, [nieopublikowana praca magisterska] 2013, DBS School of Arts.

szczególnie silnym predyktorem satysfakcji z życia³². Według przeglądu literatury, przeprowadzonego przez Headey’ego i Wearinga, istnieje prawdopodobieństwo, że osobowość nawet silniej przewiduje satysfakcję z życia niż same wydarzenia życiowe³³. Wyniki ich badań sugerują również, że chociaż istnieją osoby, których poziom satysfakcji z życia zmienia się o więcej niż jedno odchylenie standardowe w ciągu dwóch, czterech, sześciu i ośmiu lat, stanowią one jedynie około 1/4 populacji³⁴, jej poziom więc, podobnie jak nasilenie cech osobowości, jest raczej stabilny w czasie.

Jednym z innych badań, które łączą satysfakcję z życia i cechy osobowości, jest badanie przeprowadzone przez Garretta na osobach w późnej dorosłości³⁵. Jego wyniki wskazywały, że najważniejszym predyktorem satysfakcji z życia u osób starszych jest stabilność emocjonalna, a kolejnym czynnikiem wpływającym jest otwartość na doświadczenia³⁶. Warto jednak zaznaczyć, że w przeprowadzonym przez niego badaniu satysfakcja z życia została zmierzona za pomocą innego narzędzia, a mianowicie skali Salamon-Conte dotyczącej satysfakcji z życia osób starszych. Z polskich badań wynika, że otwartość na doświadczenie jest istotnym statystycznie predyktorem satysfakcji z życia u osób w wieku senioralnym³⁷. Rammstedt na podstawie swoich badań doszła do wniosku, że osobowość jednostki stanowi predyktor skłonności martwienia się i poziomu zadowolenia z życia, gdyż jest kształtowana przez okoliczności i doświadczenia z jakimi spotyka się człowiek³⁸. Mając w późnej dorosłości wiedzę o poziomie satysfakcji, ciekawe jest przyjrzenie się osobom młodszym, wchodzącym w dorosłość lub będącym na etapie średniej dorosłości.

Przedstawione wyżej badania dowodzą, że zarówno czynniki psychologiczne związane z poczuciem bezpieczeństwa, refleksją nad bezpieczeństwem oraz zmienne

³² J. Filipkowski, *Zmienne osobowościowe, motywacyjne i doświadczenie globalizacji jako korelaty satysfakcji z życia i pracy*, [nieopublikowana rozprawa doktorska] 2022, Uniwersytet Wrocławski.

³³ B. Headey, A.J. Wearing, *Understanding happiness: A theory of subjective well-being*. Longman Cheshire, „Public Health Review” 1992, nr 41, s. 80–99.

³⁴ Ibidem.

³⁵ K.F. Garrett, *Relationship Among Personality Traits, Selected Demographic Factors, and Life Satisfaction in a 55 and Older Senior Adult Population*. [nieopublikowana rozprawa doktorska] 1990, United States International University.

³⁶ Ibidem.

³⁷ A. Gałuszka, E. Probiez, *Personality traits as predictors of life satisfaction in senior citizens*, „Wiosna Jesieni” 2021, nr 3, s. 67–95.

³⁸ O.A. Zalewska, *Skłonność do martwienia się, poczucie własnej wartości i subiektywna jakość życia u dzieci z rodzin wielodzietnych*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2020, nr 39, s. 195–206.

osobowościowe, takie jak ekstrawersja, ugodowość, sumienność i stabilność emocjonalna oddziałują na satysfakcję z życia. Jednocześnie, niski poziom martwienia się został uznany za czynnik pozytywnie skorelowany z wyższym poziomem satysfakcji z życia.

Grupa badana

W badaniu wzięło udział 301 osób ($N = 301$) w wieku od 14 do 66 lat ($M = 24,70$, $SD = 9,49$) w tym 76% kobiet i 22% mężczyzn. 2% respondentów nie udzieliło informacji o płci. Badani byli użytkownikami portalu Facebook, studentami Uniwersytetu Szczecińskiego, a także innymi osobami zainteresowanymi udziałem w badaniu.

Procedura badania

Badanie miało charakter baterii kwestionariuszowej, przeprowadzone zostało internetowo i zawierało: metrykę socjodemograficzną (płeć metrykalna, wiek, wykształcenie, miejsce zamieszkania), Kwestionariusz Oceny Martwienia się (*The Penn State Worry Questionnaire* [PSWQ])³⁹, Kwestionariusz Doświadczania Bezpieczeństwa [KDB]⁴⁰, Inwentarz Osobowości (*Ten Item Personality Inventory* [TIPI])⁴¹ oraz Skalę Satysfakcji z Życia (*The Satisfaction With Life Scale* [SWLS])⁴². Uczestników poinformowano o tym, że badanie jest anonimowe, dobrowolne i poufne, a odpowiedzi będą wykorzystywane wyłącznie w celach naukowych. Przed przystąpieniem do badania respondenci zostali poproszeni o udzielenie zgody na uczestnictwo. Badanie odbyło się drogą internetową. Zastosowano dobór celowy próby.

³⁹ T.J. Meyer, M.L. Miller, R.L. Metzger, T.D. Brokovec, *Development and validation of the Penn State Worry Questionnaire*, „Behaviour Research and Therapy” 1990, nr 28, s. 487–495.

⁴⁰ R. Klamut, *Dwuczynnikowy model doświadczania bezpieczeństwa – założenia teoretyczne i empiryczna weryfikacja: kwestionariusz doświadczania bezpieczeństwa (KDB)*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2019, nr 24, s. 308–323.

⁴¹ S.D. Gosling, P.J. Rentfrow, W.B. Swann, *A Very Brief Measure of the Big Five Personality Domains*, „Journal of Research in Personality” 2003, nr 37, s. 504–528.

⁴² E.D. Diener, R.A. Emmons, R.J. Larsen, S. Griffin, *The satisfaction...*, s. 71–75.

Narzędzia badawcze

Kwestionariusz Oceny Martwienia się (PSWQ) to jednoczynnikowe narzędzie autorstwa Mayera i współpracowników⁴³, w polskiej wersji zaadaptowane przez Janowskiego, służy do oceny tendencji do martwienia się⁴⁴. Składa się z 16 stwierdzeń (5 z nich to stwierdzenia odwrócone), które badany ocenia na pięciostopniowej skali (od 1 – „nietypowe dla mnie” do 5 – „bardzo typowe dla mnie”). Im wyższy uzyskany wynik, tym wyższa skłonność do martwienia się. Charakterystyka psychometryczna kwestionariusza jest bardzo dobra. Współczynnik α Cronbacha w niniejszym badaniu wyniósł 0,93.

Kwestionariusz Doświadczenia Bezpieczeństwa (KDB) autorstwa Klamuta umożliwia określenie poziomu poczucia i refleksji nad bezpieczeństwem⁴⁵. Składa się z 9 stwierdzeń, z których 5 odnosi się do poczucia bezpieczeństwa, a 4 dotyczą refleksji nad nim. Oceniane są na pięciostopniowej skali (od 1 – „zdecydowanie nie” do 5 – „zdecydowanie tak”). Charakterystyka psychometryczna narzędzia jest zadowalająca. Współczynnik α Cronbacha wyniósł 0,83 dla poczucia bezpieczeństwa i 0,74 dla refleksji nad bezpieczeństwem.

Ten Item Personality Inventory (TIPI) autorstwa Goslinga i współpracowników⁴⁶, w polskiej adaptacji Sorokowskiej i współpracowników, służy do pomiaru cech osobowości: ekstrawersja, ugodowość, sumienność, stabilność emocjonalna (neurotyzm), otwartość na doświadczenie⁴⁷. Składa się z 10 stwierdzeń, po 2 odnoszące się każdego z pięciu czynników. Oceniane są one na siedmiostopniowej skali (od 1 – „zdecydowanie się nie zgadzam” do 7 – „zdecydowanie się zgadzam”). Współczynnik α Cronbacha dla całej skali wyniósł 0,70, a dla poszczególnych podskal: ekstrawersja ($\alpha = 0,71$), ugodowość ($\alpha = 0,60$), sumienność ($\alpha = 0,71$), stabilność emocjonalna ($\alpha = 0,75$), otwartość na doświadczenie.

⁴³ T.J. Meyer, M.L. Miller, R.L. Metzger, T.D. Brokovec, *Development and validation...*, s. 487–495.

⁴⁴ K. Janowski, *Kwestionariusz Oceny Martwienia się, polska adaptacja PSWQ [The PSWQ worry questionnaire. Polish adaptation]*, Lublin 2007.

⁴⁵ R. Klamut, *Dwuczynnikowy model doświadczenia bezpieczeństwa...*, s. 308–323.

⁴⁶ S.D. Gosling, P.J. Rentfrow, W.B. Swann, *A Very Brief Measure...*, s. 504–528.

⁴⁷ A. Sorokowska, A. Słowinska, A. Zbieg, P. Sorokowski, *Polska adaptacja testu Ten Item Personality Inventory (TIPI) – TIPI-PL – wersja standardowa i internetowa*, WrocLab 2014.

Skala Satysfakcji z Życia (SWLS) autorstwa Dienera i współpracowników⁴⁸, w polskiej adaptacji Juczyńskiego, służy do pomiaru ogólnej satysfakcji z życia⁴⁹. Narzędzie składa się z 5 twierdzeń, na które badany odpowiada, wybierając jeden punkt na siedmiostopniowej skali typu Likerta (od 1 „zdecydowanie nie” do 7 „zdecydowanie tak”), który najlepiej go opisuje. Wynik ogólny uzyskuje się przez zsumowanie punktów zdobytych przez osobę badaną. Wskaźnik rzetelności jest zadowalający $\alpha = 0,88$.

Rezultaty

Poniższe analizy zostały przeprowadzone za pomocą programu IBM SPSS Statistics 23.0 i PROCESS macro dla SPSS (wersja 3.2). Wyniki zostały oszacowane z 95% prawdopodobieństwem wystąpienia danego zdarzenia.

Statystyki opisowe

Statystyki związane ze skośnością i kurtozą przedstawionych zmiennych wykazały, że są one zbliżone do rozkładu normalnego, gdyż nie przekraczają wartości skośności i kurtozy, które mieszczą się w przedziale $(-2; 2)$. Statystyki opisowe dotyczące średniej, odchylenia standardowego, skośności i kurtozy dla poszczególnych zmiennych przedstawiono w tabeli 1. Przy istotnej statystycznie ($p < 0,01$) wartości testu normalności, miary skośności i kurtozy (z wyjątkiem miary skrajnych wartości odstających dla wyniku ogólnego bezpieczeństwa) mieściły się w relatywnie niskim przedziale ± 1 .

Aby przewidzieć poziom satysfakcji z życia na podstawie poczucia bezpieczeństwa i nasilenia wybranych cech osobowości, przeprowadzono liniową analizę regresji. Do równania regresji wprowadzono poczucie bezpieczeństwa, potem sumiennosc, kolejnym krokiem było dodanie ekstrawersji, a w końcu otwartości na doświadczenia. Zmienne martwienie się oraz stabilność emocjonalna nie znalazły się w modelach regresyjnych.

⁴⁸ E.D. Diener, R.A. Emmons, R.J. Larsen, S. Griffin, *The satisfaction...*, s. 71–75.

⁴⁹ Z. Juczyński, *Narzędzia Pomiaru w Promocji i Psychologii Zdrowia*, „Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego” 2001.

Tabela 1. Statystyki opisowe zmiennych (N = 301)

	M	SD	Skośność	Kurtoza	Min	Max
PSWQ	53,29	14,59	-0,07	-0,66	16,00	80,00
POCZ_B	18,33	3,98	-0,62	0,69	5,00	8,00
REFL	15,86	3,01	-0,95	1,16	4,00	20,00
SWLS	20,23	6,62	-0,25	-0,61	5,00	35,00
BEZP	34,19	5,83	-1,03	2,53	9,00	45,00
EKSTRA	9,95	2,99	-0,62	-0,29	2,00	14,00
UGOD	10,45	2,42	-0,73	0,34	2,00	14,00
SUM	9,97	2,82	-0,56	-0,29	2,00	14,00
NEURO	7,39	3,27	0,12	-0,96	2,00	14,00
OTW	9,30	2,09	0,04	-0,08	3,00	14,00

PSWQ – martwienie się; POCZ_B – poczucie bezpieczeństwa; REFL – refleksja nad bezpieczeństwem; SWLS – satysfakcja z życia; BEZP – bezpieczeństwo; EKSTRA – ekstrawersja; UGOD - ugodowość; SUM – sumienność; NEURO – neurotyczność; OTW – otwartość na doświadczenie

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Wyniki analizy regresji wielozmiennowej (N = 301) dla zmiennej wyjaśnianej satysfakcja z życia

Model	R	R ²	Skorygowane R ²	Błąd standardowy oszacowania	Statystyki zmiany					Statystyka Durbina-Watsona
					zmiana R ²	F zmiany	df1	df2	istotność zmiany F	
1.	0,46 ^a	0,21	0,21	5,90	0,21	78,55	1	299	0,00	1,93
2.	0,56 ^b	0,30	0,30	5,53	0,10	42,92	1	298	0,00	
3.	0,59 ^c	0,34	0,34	5,36	0,04	19,57	1	297	0,00	
4.	0,61 ^d	0,36	0,36	5,29	0,02	8,63	1	296	0,04	

^a predyktory: poczucie bezpieczeństwa; ^b predyktory: poczucie bezpieczeństwa, sumienność; ^c predyktory: poczucie bezpieczeństwa, sumienność, ekstrawersja; ^d predyktory: poczucie bezpieczeństwa, sumienność, ekstrawersja, ugodowość.

Źródło: opracowanie własne.

Model złożony, który uwzględnia cztery predyktory, istotnie statystycznie pozwala przewidywać poziom satysfakcji z życia. Skorygowane $R^2 = 0,36$ wskazuje na to, że model przewiduje 36% wariancji zmiennej wyjaśnianej (zmiana = 0,018; $p < 0,05$). Analiza wariancji ujawnia wartość F dla modelu czwartego na poziomie

43,267 przy $p = 0,000$, co sugeruje, że model w istotny sposób wyjaśnia zmienność w poziomie deklarowanej satysfakcji życia.

Tabela 3. Statystyki ANOVA

	Model	Suma kwadratów	df	Średni kwadrat	F	Istotność
1.	Regresja	2 735,19	1	2 735,19	78,55	0,00 ^a
	Reszta	10 411,99	299	34,82		
	Ogółem	13 147,18	300			
2.	Regresja	4 046,11	2	2 023,05	66,24	0,00 ^b
	Reszta	9 101,07	298	30,54		
	Ogółem	13 147,18	300			
3.	Regresja	4 608,79	3	1 536,26	53,44	0,00 ^c
	Reszta	8 538,39	297	28,75		
	Ogółem	13 147,18	300			
4.	Regresja	4 850,78	4	1 212,70	43,27	0,00 ^d
	Reszta	8 296,40	296	28,03		
	Ogółem	13 147,18	300			

^a predyktory: poczucie bezpieczeństwa; ^b predyktory: poczucie bezpieczeństwa, sumienność; ^c predyktory: poczucie bezpieczeństwa, sumienność, ekstrawersja; ^d predyktory: poczucie bezpieczeństwa, sumienność, ekstrawersja, ugodowość.

Źródło: opracowanie własne.

Wartość współczynnika regresji dla zmiennej poczucie bezpieczeństwa wynosi 0,56; $t(296) = 6,988$; $p < 0,001$, dla sumienności jest równe 0,615; $t(296) = 5,432$; $p < 0,001$, dla ekstrawersji liczy 0,430; $t(296) = 3,962$; $p < 0,001$, a otwartości 0,386; $t(296)$; $p < 0,01$. Rezultaty wskazują, że poczucie bezpieczeństwa jest nieco silniejszym predyktorem satysfakcji z życia ($\beta = 0,337$; $p < 0,001$) niż wszystkie pozostałe zmienne.

Tabela 4. Współczynniki dla zmiennej zależnej satysfakcja z życia (N = 301)

Model		Współczynniki niestandardyzowane			t	P.U.		Korelacje			Statystyki współliniowości	
		B	SE	β		D	G	rzędu zero-wego	częstkowa	częściowe	tolerancja	VIF
1.	stała	6,36	1,60		3,45***	3,18	9,49	–	–	–	–	–
	POCZ_BEZP	0,76	0,09	0,46	8,86***	0,59	0,93	0,46	0,46	0,46	1,00	1,00
2.	stała	0,67	1,73		0,39	–2,74	4,08	–	–	–	–	–
	POCZ_BEZP	0,66	0,08	0,40	8,06***	0,50	0,82	0,46	0,42	0,39	0,96	1,04
	SUM	0,75	0,12	0,32	6,55***	0,53	0,98	0,40	0,36	0,32	0,96	1,04
3.	stała	–1,83	1,77		–1,03	–5,32	1,67	–	–	–	–	–
	POCZ_BEZP	0,58	0,08	0,35	7,19***	0,42	0,74	0,46	0,39	0,34	0,92	1,09
	SUM	0,66	0,11	0,28	5,85***	0,44	0,89	0,40	0,32	0,27	0,93	1,07
	EKSTRA	0,48	0,11	0,22	4,42***	0,27	0,69	0,36	0,25	0,21	0,91	1,10
4.	stała	–4,49	1,97		–2,28*	–8,37	–0,61	–	–	–	–	–
	POCZ_BEZP	0,56	0,08	0,34	6,99***	0,40	0,72	0,46	0,38	0,32	0,91	1,09
	SUM	0,62	0,11	0,26	5,43***	0,39	0,84	0,40	0,30	0,25	0,91	1,10
	EKSTRA	0,43	0,11	0,19	3,96***	0,22	0,64	0,36	0,22	0,19	0,89	1,13
	UGOD	0,39	0,13	0,14	2,94**	0,13	0,65	0,29	0,17	0,14	0,92	1,08

P.U. – 95% przedział ufności dla B; D – dolna granica; G – górna granica; POCZ_B – poczucie bezpieczeństwa; EKSTRA – ekstrawersja; UGOD – ugodowość; SUM – sumienność.

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$.

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie uzyskanych rezultatów można stwierdzić, że im większe poczucie bezpieczeństwa mają osoby badane, a przy tym są bardziej sumienne, ugodowe, ekstrawertyczne i otwarte, tym wyższy jest ich poziom ogólnej satysfakcji z życia.

Dyskusja wyników

Hipoteza pierwsza, która zakładała, że wysoki poziom bezpieczeństwa i refleksji nad bezpieczeństwem dodatnio korelują z satysfakcją z życia, została wsparta wynikami otrzymanymi przez autorki artykułu. Według Ostafińskiej-Molik poczucie bezpieczeństwa jest jedną z kategorii jakości życia. Zwraca ona uwagę na bezpieczeństwo

w aspekcie publicznym i socjalnym⁵⁰. Wyniki jej badań wskazują, że zarówno satysfakcja z życia, jak i poczucie bezpieczeństwa są istotne do budowania dobrostanu psychicznego jednostki. Wyniki badania przeprowadzonego na potrzeby niniejszego opracowania pokazują, że wyższy poziom poczucia bezpieczeństwa i refleksji nad bezpieczeństwem koreluje dodatnio z satysfakcją z życia jednostki. Potwierdzenie tej hipotezy może znaleźć zastosowanie w psychologii społecznej. W czasach po pandemii COVID-19 i w trakcie wojny w Ukrainie, można poprawiać samopoczucie i dobrostan jednostki poprzez zwiększenie jej poczucia bezpieczeństwa odpowiednimi komunikatami (o dostępie do opieki zdrowotnej, wyleczalności, o zdolnościach obronnych kraju). Jest to oczywiście ograniczone rozwiązanie, gdyż w trudnych warunkach żadna siła nie będzie w stanie zapewnić bezpieczeństwa wszystkim ludziom będącym w potrzebie. Wyniki badań mogą jednak uświadomić społeczeństwu, jak ważne jest poczucie bezpieczeństwa, a tym samym jak pomagać tym ludziom, u których jest ono na najniższym poziomie.

Druga potwierdzona przez autorki hipoteza zakłada, że wysoki poziom ekstrawersji, ugodowości, sumienności i stabilności emocjonalnej dodatnio koreluje z satysfakcją z życia. Według badań Webera i Huebnera ekstrawersja, ugodowość oraz sumiennosc dodatnio wiązały się z ogólną satysfakcją z życia badanej przez nich młodzieży⁵¹. Wyniki ich badań pokrywają się z wynikami badań autorek artykułu, tym samym potwierdzając prawdziwość postawionej hipotezy. Przypuszczalnie osoby o wysokim poziomie tych cech osiągają lepsze wyniki w pracy, nauce, lepiej radzą sobie w interakcjach społecznych i w życiu towarzyskim. Prawdopodobnie doświadczają więcej pozytywnych emocji związanych z aktywnym życiem społecznym niż osoby o niskich poziomach tych cech osobowości, co przyczynia się do deklarowania przez nich wyższej satysfakcji z życia.

Uzyskane rezultaty potwierdziły też hipotezę trzecią, zakładającą dodatnią korelację między niskim stopniem martwienia się a wysokim poziomem satysfakcji z życia. Pokrywają się one z wynikami otrzymanymi przez Paolini, Yanez i Kelly, które zweryfikowały związek między martwieniem się a satysfakcją z życia wśród studentów⁵². Osoby silniej martwiące się przypuszczalnie cechują się wyższą neurotycznością, która według definicji Costy i McCrae oznacza podatność jednostki

⁵⁰ B. Ostafińska-Molik, *Subiektywna satysfakcja z życia we wspólnocie...*, s. 99–118.

⁵¹ M. Weber, S. Huebner, *Early adolescents' personality and life satisfaction: A closer look at global vs. Domain – specific satisfaction*, „Personality and Individual Differences” 2015, nr 83, s. 31–36.

⁵² L. Paolini, A.P. Yanez, W.E. Kelly, *An Examination...*, s. 331–339.

na doświadczanie nieprzyjemnych emocji, takich jak strach, niepokój czy lęk⁵³. Emocje te, odczuwane w większym nasileniu, sprzyjają obniżeniu samopoczucia. Empiryczne potwierdzenie przyjętej przez nas hipotezy sugeruje, aby w sytuacjach powszechnie postrzeganych jako zagrażające zwrócić większą uwagę na osoby wysoko neurotyczne oraz ich sposób radzenia sobie z wysokim poziomem martwienia się. Dzięki wdrożeniu wsparcia psychologicznego, osoby zmagające się z natrętnym zamartwianiem będą mogły osiągnąć wyższą satysfakcję z życia.

Ostatnia z hipotez zakładała, że martwienie się, poczucie bezpieczeństwa, refleksja nad bezpieczeństwem i zmienne osobowościowe: ekstrawersja, otwartość na doświadczenie, sumienność, ugodowość i stabilność emocjonalna są potencjalnymi predyktorami satysfakcji z życia. Gałuszka i Probiez w swoich badaniach wykazały, że u osób powyżej 60. roku życia cechy osobowości takie jak ekstrawersja, ugodowość oraz sumienność korelują dodatnio z satysfakcją z życia⁵⁴. Porównanie tych rezultatów z badaniami przeprowadzonymi przez Webera i Huebnera na nastolatkach w okresie wczesnej adolescencji pokazuje, że niezależnie od grupy wiekowej, wyniki dotyczące korelacji między cechami osobowości a satysfakcją wydają się podobne⁵⁵. Inne badanie, przeprowadzone na dorosłych Polakach, dotyczące porównań aspektów satysfakcji z życia zawodowego z aspektami satysfakcji z życia pozazawodowego wykazały, że badanym najwyższą satysfakcję w życiu pozazawodowym przynosi dobra (stabilna) sytuacja finansowa i warunki mieszkaniowe⁵⁶. Można więc przypuścić, że stabilna sytuacja materialna, a tym samym poczucie stabilności i bezpieczeństwa, będą sprzyjały wysokiej satysfakcji.

Ograniczenia badania

Jednym z ograniczeń badania był brak reprezentatywnej próby, spowodowany zbieraniem danych za pomocą kwestionariusza internetowego, co mogło prowadzić do selekcji konkretnych grup respondentów. W związku z czym uniemożliwia to

⁵³ P.T. Costa, R.R. McCrae, *Revised NEO...*

⁵⁴ A. Gałuszka, E. Probiez, *Personality traits...*, s. 67–95.

⁵⁵ M. Weber, S. Huebner, *Early adolescents' personality and life satisfaction: A closer look at global vs. Domain – specific satisfaction*, „Personality and Individual Differences” 2015, nr 83, s. 31–36.

⁵⁶ K. Błoński, A. Burlita, *Paradygmaty badawcze jakości życia w ekonomii, zarządzaniu i psychologii*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 2017.

rozszerzenie interpretacji wyników badania na populację ogólną. Indywidualne wypełnianie baterii kwestionariuszowej przez internet utrudniało badaczom kontrolę nad warunkami, w jakich badani udzielali odpowiedzi. Należy też uwzględnić szczególny kontekst, w jakim było prowadzone – w czasie trwania (choć już wygasania) pandemii COVID-19 i w początkach wojny w Ukrainie. Badani mogli być pod wpływem większego stresu, lęku i innych emocji związanych z ówczesnymi wydarzeniami co mogło sprzyjać podwyższonemu wskaźnikowi martwienia się. Powołując się na rezultaty, należy odnosić się do tego określonego okresu, ponieważ znaczenie poczucia bezpieczeństwa dla satysfakcji z życia mogło być wyższe niż obecnie.

Podsumowanie

Przeprowadzone przez autorki badanie jest szczególnie ważne ze względu na zmiany, które zachodziły w czasie jego trwania. Wydarzenia takie jak pandemia COVID-19 czy wybuch wojny w Ukrainie mogły znacząco zmienić poglądy młodych Polaków na ich życie codzienne i rolę poczucia bezpieczeństwa na bardzo podstawowym poziomie (niepokój o zdrowie oraz życie). Poznawanie i weryfikowanie predyktorów satysfakcji z życia w tak szczególnym czasie, a potem porównywanie ich z danymi sprzed i po stanach wyjątkowych, pozwoli psychologom i innym zainteresowanym na lepsze zarządzanie poczuciem bezpieczeństwa w społeczeństwie.

Bibliografia

- Błoński K., Burlita A., *Paradygmaty badawcze jakości życia w ekonomii, zarządzaniu i psychologii*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu 2017.
- Boehenke K., Schwartz S., Stromberg C., Sagiv L., *The structure and dynamics of worry: Theory, measurement, and cross-national replications*, „Journal of Personality” 1998, 66 (5), <https://doi.org/10.1111/1467-6494.00031>.
- Connor K.M., Davidson J.R., *Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC)*, „Depression and Anxiety” 2003, 18 (2), <https://doi.org/10.1002/da.10113>.
- Costa P.T., McCrae R.R., *Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) and NEO Five-Factor Inventory (NEO-FFI). Professional manual*, „Psychological Assessment Resources” 1992.

- Derbis J., Jędrek K., *Poczucie jakości życia a osobowość sportowców dyscyplin indywidualnych i zespołowych*, „Przegląd psychologiczny” 2010, 53 (1).
- Diener E.D., Emmons R.A., Larsen R.J., Griffin S., *The satisfaction with life scale*, „Journal of personality assessment” 1985, 49 (1).
- Diener E., Pavot W., *The Satisfaction with Life Scale and the emerging construct of satisfaction*, „The Journal of Positive Psychology” 2008, 3 (2), <https://doi.org/10.1080/17439760701756946>.
- Dugas M., Gosselin P., Landouceur R., *Experimental manipulation of intolerance of uncertainty: a study of a theoretical model of worry*, „Behaviour Research and Therapy” 2000, 38, [https://doi.org/10.1016/s0005-7967\(99\)00133-3](https://doi.org/10.1016/s0005-7967(99)00133-3).
- Filipkowski J., *Zmienne osobowościowe, motywacyjne i doświadczanie globalizacji jako korelaty satysfakcji z życia i pracy*, [niepublikowana rozprawa doktorska], Uniwersytet Wrocławski 2022.
- Garrett K.F., *Relationship Among Personality Traits, Selected Demographic Factors, and Life Satisfaction in a 55 and Older Senior Adult Population*, [nieopublikowana rozprawa doktorska], United States International University 1990.
- Gałęski B., *Styl życia i jakość życia – próba systematyzacji pojęć*, „Studia Socjologiczne” 1977, 1 (64).
- Gałużska A., Probiez E., *Personality traits as predictors of life satisfaction in senior citizens*, „Wiosna Jesieni” 2021, 3.
- Gosling S.D., Rentfrow P.J., Swann W.B., *A Very Brief Measure of the Big Five Personality Domains*, „Journal of Research in Personality” 2003, 37, [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(03\)00046-1](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(03)00046-1).
- Grzankowska I., Basińska M.A., Raczkiewicz A., *Stan zdrowia jako wyznacznik kształtującej się osobowości dziecka*, [w:] L. Szewczyk A. Kulik (red.), *Problemy Psychosomatyki Okresu Rozwojowego i Dorosłości*, Prokurat 2010.
- Headey B., Wearing A.J., *Understanding happiness: A theory of subjective well-being*. Longman Cheshire, „Public Health Review” 1992, 41 (1), <https://doi.org/10.1186/s40985-020-00142-5>.
- Janowski K., *Kwestionariusz Oceny Martwienia się, polska adaptacja PSWQ [The PSWQ worry questionnaire. Polish adaptation]*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- Juczyński Z., *Narzędzia Pomiaru w Promocji i Psychologii Zdrowia*, Pracownia Testów Psychologicznych Polskiego Towarzystwa Psychologicznego 2.
- Kelly W., Miller M., *A discussion of worry with suggestion for counselors*, „Counseling and Values” 1999, 44 (1), <https://doi.org/10.1002/j.2161-007X.1999.tb00152>.
- Kelly W., Paolini L., Yanez A.P., *An examination of worry and life satisfaction among college students*, „Individual Differences Research” 2006, 4 (5).

- Klamut R., *Dwuczynnikowy model doświadczania bezpieczeństwa – założenia teoretyczne i empiryczna weryfikacja: kwestionariusz doświadczania bezpieczeństwa (KDB)*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2019, 24 (3), <https://doi.org/10.14656/PFP20190303>.
- Klamut R., *Bezpieczeństwo jako pojęcie psychologiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej: Ekonomia i Nauki Humanistyczne” 2012, 19 (4), <https://doi.org/10.7862/rz.2012.einh.26>.
- Lucas R.E., Diener E., Suh E., *Discriminant validity of well-being measures*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1996, 71, <https://doi.org/10.1037/0022-3514.71.3.616>.
- Marciniak E.M., *Psychologiczne aspekty poczucia bezpieczeństwa*, [w:] S. Sułowski, M. Brzeziński (red.), *Bezpieczeństwo Wewnętrzne Państwa. Wybrane Zagadnienia*, Elipsa 2009.
- Meyer T.J., Miller, M.L., Metzger R.L., Brokovec, T.D., *Development and validation of the Penn State Worry Questionnaire*, „Behaviour Research and Therapy” 1990, 28 (6), [https://doi.org/10.1016/0005-7967\(90\)90135-6](https://doi.org/10.1016/0005-7967(90)90135-6).
- Ostafińska-Molik B., *Subiektywna satysfakcja z życia we wspólnocie oraz poczucie bezpieczeństwa w perspektywie różnic adaptacyjnych współczesnej młodzieży*, „Chowanna” 2014, 1 (42).
- Paolini L., Yanez A.P., Kelly W.E., *An Examination of Worry and Life Satisfaction Among College Students*, „Individual Differences Research” 2006, 4 (5).
- Rammstedt B., *Who worries and who is happy? Explaining individual differences in worries and satisfaction by personality*, „Personality and Individual Differences” 2007, 43, <https://doi.org/10.1016/j.paid.2007.04.031>.
- Schimmack U., Diener E., Oishi S., *Life-satisfaction is a momentary judgment and a stable personality characteristic: The use of chronically accessible and stable sources*, „Journal of Personality” 2002, 70, <https://doi.org/10.1111/1467-6494.05008>.
- Sorokowska A., Słowinska A., Zbieg A., Sorokowski P., *Polska adaptacja testu Ten Item Personality Inventory (TIPI) – TIPI-PL – wersja standardowa i internetowa*, WrocLab 2014.
- Stubbe J.H., Posthuma D., Boomsma D.I., De Geus E.J.C., *Heritability of life satisfaction in adults: A twin-family study*, „Psychological Medicine” 2005, 35, <https://doi.org/10.1017/S0033291705005374>.
- Solarz A., Janowski K., *Sklonność do martwienia się, przekonania o martwieniu się a osobowość – analiza wzajemnych zależności i różnic płciowych*, „Postępy Psychiatrii i Neurobiologii” 2013, 2 (22).
- Wahlen C., *Intrinsic religiosity, spirituality, life-satisfaction and worries, what is the relationship between them?* [nieopublikowana praca magisterska]. DBS School of Arts 2013.

- Watson D., Clark L.A., *On traits and temperament: General and specific factors of emotional experience and their relation to the five-factor model* „Journal of Personality” 1992, 60, <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1992.tb00980>.
- Weber M., Huebner S., *Early adolescents' personality and life satisfaction: A closer look at global vs. Domain – specific satisfaction*, „Personality and Individual Differences” 2015, 83.
- Wołowska A., *Satysfakcja z pracy i jej wyznaczniki a poczucie jakości życia urzędników*, „Rocznik Andragogiczny” 2013, 20 (1), <https://doi.org/10.12775/RA.2013.006>.
- Zalewska O., *Subiektywna jakość życia dzieci a skłonność do martwienia się i poczucie własnej wartości*, „Studia Paradyskie” 2021, 31.
- Zalewska O.A., *Skłonność do martwienia się, poczucie własnej wartości i subiektywna jakość życia u dzieci z rodzin wielodzietnych*, „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2020, 39 (2), <https://doi.org/10.17951/lrp.2020.39.2.195-206>.
- Zawadzki B., Strelau J., Szczepaniak P., Śliwińska M., *Inwentarz Osobowości NEO FFI Costy i McCrae*, Polskie Towarzystwo Psychologiczne 1998.

Ewa Zagaja

Koło Naukowe Psychologii Pozytywnej „OPTIMA”
Instytut Psychologii, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Szczeciński

Ciemna triada a poziom lęku: mediująca rola potrzeby stymulacji zewnętrznej

Abstrakt

Celem badania było zweryfikowanie potencjalnego związku między makiawelizmem, psychopatią i narcyzmem, poziomem lęku oraz podatnością na nudę. W badaniu internetowym uczestniczyło 213 osób ($M = 24,63$; $SD = 5,44$), w tym 75% kobiet. Zastosowano Skalę Podatności na Nudę (BPS), Skalę Niepokoju (DBR-SIS) oraz Skalę Parszywa Dwunastka (DDS). Uzyskano wyniki wskazujące na wzajemną korelację zmiennych. Następnie zastosowano analizę mediacji. Spośród dwóch wymiarów radzenia sobie z nudą, jedynie stymulacja zewnętrzna pełni rolę mediatora. Można zatem powiedzieć, że osoby o większym nasileniu „ciemnych” cech osobowości mają tendencję do kierowania się zewnętrzną stymulacją w celu radzenia sobie z nudą, co w konsekwencji zwiększa ich poziom lęku.

Słowa kluczowe: ciemne cechy osobowości, ciemna triada, lęk, podatność na nudę, makiawelizm, stany emocjonalne

Wprowadzenie

Hogan i Ficca określają osoby z ciemnymi cechami osobowości, jako te, które dominują w relacjach społecznych i preferują przewożenie innym ludziom zamiast współpracy¹. Dominującym motywem ukierunkowującym ich zachowania nie jest pragnienie akceptacji społecznej, ale zdobycie w ramach hierarchii władzy, statusu i kontroli. Na ciemną triadę osobowości składają się współwystępujące ze sobą: psychopatia, narcyzm i makiawelizm.

¹ R. Hogan, J. Ficca, *Ciemna triada jako konstrukt obejmujący makiawelizm, narcyzm i psychopatię*, [w:] E. Sanecka, *Ciemna triada osobowości w środowisku pracy. Perspektywa interakcyjna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2020, s. 35.

Współcześnie, pomimo licznych badań i ogólnego zainteresowania problematyką CT, brakuje danych dotyczących zależności między przejawianiem się cech ciemnej triady osobowości (CT) a odczuwanymi przez jednostkę stanami emocjonalnymi i motywacją do podejmowania określonych zachowań. Celem artykułu jest przedstawienie aktualnego stanu wiedzy oraz wyników autorskiego badania skoncentrowanego na sposobach radzenia sobie z nudą i doświadczaniu lęku przez osoby o wysokim nasileniu cech ciemnej triady.

Charakterystyka ciemnej triady

Paulhus i Williams piszą, że ciemna triada osobowości, zgodnie z obecnymi pomiarami, to nakładające się na siebie, ale odrębne pojęcia wchodzące w jej zakres². Pierwszym, najczęściej opisywanym komponentem ciemnej triady jest psychopatia. Psychopatię definiuje się jako wysoką impulsywność, poszukiwanie wrażeń wraz z niską empatią i lękiem³. Psychopata dostarcza sobie mocnych wrażeń, osiągając tą drogą stan ekscytacji. Manipulacja z kolei może służyć osiągnięciu przyjemności i satysfakcji z „bawienia się” ludźmi oraz zaspokajaniu potrzeb „tu i teraz”⁴.

Drugim elementem jest makiawelizm. Makiawelizm może być rozumiany jako cecha, ale też jako cała strategia zachowań społecznych. Polega na manipulowaniu innymi ludźmi, aby osiągać własne cele przy założeniu, że przyjęte cele uświęcają zastosowane do ich osiągnięcia środki⁵. Osoby makiawelistyczne określane są jako kontrolujące, o wysokim poziomie lęku. Cechuje je ochronna (*protective*) samokontrola wynikająca z lęku przed odrzuceniem, odzwierciedlająca dążenie do tego, by zachowanie podmiotu było akceptowane i oceniane jako „właściwe”⁶.

² D.L. Paulhus, K.M. Williams, *The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy*, „Journal of research in personality” 2002, nr 6, s. 679–682.

³ W. Strus, A. Kozłowska, *Osobowość psychopatyczna – Nowe ujęcia starej problematyki*, „Biuletyn Kryminologiczny” 2018, nr 25, s. 335–347.

⁴ I. Pilch, *Makiawelizm, narcyzm, psychopatia: ciemna triada jako próba opisania osobowości eksploatatora*, „Chowanna” 2014, nr 4, s. 165–181.

⁵ J. Śliwak, J. Partyka, B. Zarzycka, P. Łobaczewski, *Makiawelizm a relacje interpersonalne, czyli jak manipulowanie ludźmi wpływa na stosunki międzyludzkie*, „Kształtowanie sprawności moralnych. Rozprawy i studia” 2017, nr 31, s. 31–58.

⁶ I. Pilch, *Makiawelizm, narcyzm, psychopatia...*, s. 165–181.

Trzecią składową ciemnej triady jest narcyzm. Aleksandrowicz zaznacza, że osoby narcystyczne cechuje przesadna, zawyżona ocena własnej wartości i znaczenia, niemal ekshibicjonistyczna ekspresja potrzeby uznania i koncentrowania uwagi na sobie⁷. Występuje u nich również poczucie uprawnień do uzyskiwania szczególnych świadczeń otoczenia, prowadzące do eksploatowania innych ludzi bez zwracania uwagi na ich prawa i odczucia.

Ciemna triada a lęk

Wójtowicz określa lęk jako przykry, intensywnie odczuwany stan złego samopoczucia wywołany wrażeniem zagrożenia, wobec którego człowiek czuje się bezsilny albo bezbronny⁸. Jest to subiektywne odczucie rodzące się w sytuacji, postrzeganej jako niebezpieczna. Lęk może być określany jako cecha lub stan. Poziom lęku jako cechy oznacza stopień, w jakim dana osoba postrzega obiektywnie niegroźne sytuacje jako zagrażające i w odpowiedzi reaguje na nie stanami lęku. Uczucie napięcia, niepokoju, obawy i dyskomfortu, będącego reakcją organizmu na daną sytuację definiują natomiast lęk jako stan⁹. Wcześniejsze ustalenia empiryczne dotyczące psychopatii, narcyzmu i objawów lękowych sugerowały, że nawet społecznie awersyjne lub antyspołeczne cechy osobowości mogą być pozytywnie skorelowane z różnymi wymiarami lęku. Można założyć jednak, że narcyzi, psychopaci i makiaweliści będą przejawiać symptomy lęku w specyficzny dla siebie sposób¹⁰. Z badań wynika, że psychopatia wiązała się z częstszym doświadczaniem lęku dotyczącego problemów poznawczych i doznań cielesnych¹¹. Makiawelizm korelował z wyższym niepokojem dotyczącym negatywnych społecznych skutków lęku, a narcyzm wykazywał marginalne powiązania z mniejszą troską o społeczne skutki lęku. Przedstawione korelacje dotyczą bardziej szczegółowego ujęcia lęku oraz specyficznych powiązań między jego odczuwaniem a wymiarami ciemnej triady.

⁷ J.W. Aleksandrowicz, *Psychopatologia zaburzeń nerwicowych i osobowości*, 2002, s. 5.

⁸ M. Wójtowicz, *Doświadczenie lęku egzystencjalnego jako sytuacja wyboru*, Katowice 2005.

⁹ M. Jankowska, *Postawy rodzicielskie matki i ojca a lęk jako stan i lęk jako cecha u młodych dorosłych*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2014, nr 4, s. 13–42.

¹⁰ B. Birkás, A. Láng, L. Martin, J. Kállai, *Disturbing concerns for dark personalities: anxiety sensitivity and the Dark Triad*, „International Journal of Advances in Psychology” 2016, nr 5, s. 1–5.

¹¹ Ibidem.

Rozpatrując ciemną triadę jako ogólny konstrukt, można zauważyć, że osoby z silnie rozwiniętymi ciemnymi cechami osobowości różnią się poziomem lęku od osób o niskim lub znikomym poziomie tych cech. Lilienfeld i Andrews wskazywali bowiem, że osoby o ciemnych cechach osobowości charakteryzują się deficytem lęku przy jednoczesnej silnej potrzebie poszukiwania doznań¹². Odczuwany lęk przez osoby o ciemnych cechach osobowości może być kwestią indywidualną, uzależnioną od poziomu nasilenia każdej z trzech cech składowych. Co ciekawe, w badaniu Gogola i zespołu jedynie narcyzm był dodatnio skorelowany z objawami lękowymi¹³. Nie dowiedli natomiast związku między psychopatią i makiawelizmem a poziomem lęku, który byłby istotny statystycznie. Choć jak wcześniej wspomniano, istnieją publikacje sugerujące powiązania między makiawelizmem i lękiem¹⁴. Hipotetycznie można przyjąć, że osoby o ciemnych cechach (a przynajmniej te, u których narcyzm i makiawelizm przeważają nad psychopatią) będą doświadczały wyższego poziomu lęku.

Ciemna triada a poszukiwanie doznań

Mniejsze nieścisłości niż w przypadku lęku związane są z korelacjami między ciemną triadą a poszukiwaniem doznań. Szulc i Pawlewicz piszą, że poszukiwanie doznań jest cechą definiowaną jako potrzeba zróżnicowanych, nowych, złożonych oraz intensywnych wrażeń oraz gotowość do podejmowania fizycznego, społecznego, prawnego, a także finansowego ryzyka na rzecz takich doświadczeń¹⁵. Osoby charakteryzujące się wysokim poziomem poszukiwania doznań preferują sytuacje nowe, nieznane, silnie stymulujące, z reguły związane z podwyższonym ryzykiem.

¹² B. Verschuere, S. van Ghesel Grothe, L. Waldorp, A.L. Watts, S.O. Lilienfeld, J.F. Edens, J.L. Skeem, A. Noordhof, *What features of psychopathy might be central? A network analysis of the Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R) in three large samples*, „Journal of Abnormal Psychology” 2018, nr 127, s. 51–65.

¹³ A.M. Gogola, P. Dębski, A. Goryczka, P. Gorczyca, M. Piegza, *The Dark Triad of personality's relationship with compliance towards COVID-19 pandemic recommendations along with anxiety and depressive symptoms in polish citizens*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” 2021, nr 18, s. 4–78.

¹⁴ I. Pilch, *Makiawelizm, narcyzm, psychopatia...*, s. 165–181.

¹⁵ M. Szulc, P. Pawlewicz, *Potrzeba poszukiwania doznań u młodzieży niedostosowanej społecznie*, „Przegląd Naukowo-Metodyczny. Edukacja dla Bezpieczeństwa” nr 4, s. 335–347.

Istnieją istotne statystycznie powiązania między cechami CT, impulsywnością, ryzykownymi zachowaniami, brakiem samokontroli i szybką strategią życiową¹⁶. Jones i Paulhus wskazują również na to, że narcyzm i psychopatia są silnie lub umiarkowanie pozytywnie skorelowane z szacowaną na skalach samoopisowych dyspozycyjną skłonnością do podejmowania impulsywnych działań¹⁷. Co więcej, wyniki badań wskazały na powiązanie między ciemną triadą, a zachowaniami ryzykownymi i hazardem¹⁸. Na podstawie tych danych można przypuszczać, że osoby cechujące się dużym nasileniem cech ciemnej triady będą jednocześnie miały większe zapotrzebowanie na poszukiwanie silnie stymulujących doznań.

Badanie własne

Analizując przytoczone wyżej wyniki badań można założyć, że ciemna triada dodatnio koreluje z impulsywnością i poszukiwaniem doznań, choć jeśli chodzi o dane dotyczące powiązania ciemnych cech osobowości z lękiem, są one dość niespójne. Wskazane w literaturze przedmiotu nieścisłości stały się przesłanką do przeprowadzenia autorskiego badania.

Jako główny **cel badawczy** przyjęto weryfikację związków między nasileniem makiawelizmu, psychopatii i narcyzmu, poziomem lęku oraz podatnością na nudę. Biorąc pod uwagę wyniki przytoczonych wcześniej badań i założeń teoretycznych, postawione zostały następujące **hipotezy**:

- H1. Wysoki poziom nasilenia cech ciemnej triady dodatnio koreluje z lękiem.
- H2. Wysoki poziom nasilenia cech ciemnej triady dodatnio koreluje z poszukiwaniem doznań.
- H3. Wysoka podatność na nudę koreluje dodatnio z wysokim poziomem lęku.
- H4. Wysoka potrzeba stymulacji mediuje relację między ciemną triadą i lękiem.

Hipoteza czwarta ma charakter eksploracyjny. Założono, że jeżeli istnieje współwystępowanie cech ciemnej triady z lękiem, to zapotrzebowanie na stymulację

¹⁶ P.K. Jonason, J. Tost, *I just cannot control myself: The Dark Triad and self-control*, „Personality and Individual Differences” 2010, nr 49, s. 611–615.

¹⁷ D.N. Jones, D.L. Paulhus, *The role of impulsivity in the Dark Triad of personality*, „Personality and Individual Differences” 2011, 51 (5).

¹⁸ L.C. Crysel, B.S. Crosier, G.D. Webster, *The Dark Triad and risk behavior*, „Personality and individual differences” 2013, nr 54, s. 35–40.

(jako próba radzenia sobie z różnymi stanami wewnętrznymi, w tym zapobieganie nudzie sprzężonej z lękiem) może modyfikować siłę tej relacji.

Metoda

Badanie zostało przeprowadzone w formie kwestionariusza internetowego utworzonego za pomocą formularzy Google. Arkusz zawierał metrykę z pytaniami o dane socjodemograficzne oraz trzy kwestionariusze. W badaniu wykorzystano Skalę Podatności na Nudę¹⁹, Skalę Niepokoju²⁰ oraz skalę Parszywa Dwunastka²¹.

Uczestników na pierwszej stronie formularza poinformowano o przebiegu badania, wyjaśniono, że jest ono anonimowe, poufne i dobrowolne, a odpowiedzi będą wykorzystane wyłącznie w celach naukowych. Przed przystąpieniem do części właściwej, badanych poproszono o udzielenie zgody na udział w badaniu w formie pytania jednokrotnej odpowiedzi. Uczestnicy dobrani zostali w sposób losowy, a rekrutacja przebiegała drogą internetową.

Narzędzia

Skala Podatności na Nudę (BPS) pozwala na określenie poziomu podatności na nudę oraz wyróżnienie jej dwóch głównych czynników, tj. potrzeby zewnętrznej oraz wewnętrznej stymulacji. Zawiera 28 pozycji. Badani udzielają odpowiedzi na siedmiostopniowej skali. Skala charakteryzuje się wysoką rzetelnością ($\alpha = 0,88$), wartość wskaźników rzetelności dla obu podskal jest zadowalająca: zewnętrzna stymulacja ($\alpha = 0,79$), wewnętrzna stymulacja ($\alpha = 0,74$).

Skala Niepokoju (DBR-SIS) służy do pomiaru lęku. Składa się z 3 podskal odzwierciedlających społeczne, poznawcze i psychologiczne aspekty lęku. Badani dokonują wyboru odpowiedzi na dziesięciostopniowej skali, gdzie 1 oznacza brak lęku,

¹⁹ M. Flakus, *Wstępna charakterystyka psychometryczna polskiej adaptacji skali podatności na nudę*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2018, 4 (23).

²⁰ N.P. von der Embse, E.-C. Scott, S.P. Kilgus, *Sensitivity to change and concurrent validity of direct behavior ratings for academic anxiety*, „School Psychology Quarterly” 2015, 30 (2).

²¹ A.Z. Czarna, P.K. Jonason, M. Dufner, M. Kossowska, *The Dirty Dozen Scale: Validation of a Polish Version and Extension of the Nomological*, „Frontiers in Psychology” 2016, 6 (0045).

a 10 – bardzo wysoki lęk. Do badania została użyta polska wersja skali²². Narzędzie charakteryzuje się bardzo wysoką rzetelnością ($\alpha = 0,81$).

Parszywa Dwunastka (DDS) jest narzędziem do oceny nasilenia ciemnej triady osobowości, zestawu trzech cech osobowości: makiawelizmu, narcyzmu i psychopatii. Skala składa się z 12 pozycji. Osoby badane ustosunkowują się do każdego zdania poprzez wybór jednej z 5 odpowiedzi na skali, 1 oznacza wcale nieprawdziwe, 5 – skrajnie prawdziwe. Poszczególne podskale charakteryzują się wysoką lub zadowalającą rzetelnością: makiawelizm ($\alpha = 0,83$), narcyzm ($\alpha = 0,83$), psychopatia ($\alpha = 0,7$).

Uczestnicy

W badaniu uczestniczyło $N = 213$ osób, w tym $n = 160$ (75%) kobiet, $n = 50$ (24%) mężczyzn, 1% nie udzieliło odpowiedzi. Badani byli w wieku od 18 do 64 lat ($M = 24,63$, $SD = 5,44$).

Wyniki

Analiza skośności i kurtozy zmiennych do korelacji pozwala przypuszczać, że są one zbliżone do rozkładu normalnego, dlatego w analizie korelacji zostanie uwzględniony współczynnik r Pearsona. Przeciętne, mieszczące się w granicach jednego odchylenia standardowego, wyniki nasilenia cech ciemnej triady u osób badanych, zawierają się w przedziale od 20,41 do 39,66 [$M = 30,03$; $SD = 9,63$]. Biorąc pod uwagę wyniki skrajne, nasilenie cech ciemnej triady mieści się w przedziale od 12 do 60 [$\min = 12$; $\max = 60$]. Połowa badanych osób charakteryzuje się nasileniem cech ciemnej triady nie wyższym niż $Q2 = 29,00$. Przeciętne, mieszczące się w granicach jednego odchylenia standardowego, wyniki nasilenia poziomu lęku u osób badanych znajdują się w przedziale od 10,69 do 23,83 [$M = 17,26$; $SD = 6,57$]. Biorąc pod uwagę wyniki skrajne, nasilenie poziomu lęku mieści się w przedziale od 3 do 30 [$\min = 3$; $\max = 30$]. Połowa badanych osób charakteryzuje się lękiem nie

²² J. Śliwak, J. Partyka, B. Zarzycka, P. Łobaczewski, *Makiawelizm a relacje interpersonalne, czyli jak manipulowanie ludźmi wpływa na stosunki międzyludzkie. Kształtowanie sprawności moralnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2017.

wyższym niż $Q2 = 18$. Przeciętne, mieszczące się w granicach jednego odchylenia standardowego, wyniki nasilenia cechy poszukiwania doznań u osób badanych zawierają się w przedziale od 15,32 do 30,30 [$M = 22,81$; $SD = 7,49$]. Biorąc pod uwagę wyniki skrajne, nasilenie poziomu lęku mieści się w przedziale od 7 do 42 [$\min = 7$; $\max = 42$]. Połowa badanych osób charakteryzuje się poszukiwaniem doznań nie wyższym niż $Q2 = 23$.

Tabela 1. Statystyki opisowe

	Średnia	Odchylenie standardowe	Skośność	Kurtoza
Wewn. stymulacja (WS)	28,17	6,55	-0,19	-0,25
Zewn. stymulacja (ZS)	22,81	7,49	0,12	-0,60
Makiawelizm (M)	9,02	3,90	0,50	-0,52
Narcyzm (N)	11,76	4,04	-0,04	-0,71
Psychopatia (P)	9,25	3,63	0,68	0,12
Ciemna triada (CT)	30,03	9,63	0,57	0,03
Lęk (L)	17,26	6,57	-0,33	-0,44

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 2. Korelacje pomiędzy potrzebą stymulacji, wymiarami ciemnej triady i lękiem

	WS	ZS	M	N	P	CT	L
Wewn. Stymulacja (WS)	1						
Zewn. Stymulacja (ZS)	-0,07	1					
Makiawelizm (M)	-0,12	0,410	1				
Narcyzm (N)	0,12	0,030**	0,53**	1			
Psychopatia (P)	-0,09	0,037**	0,68**	0,42**	1		
Ciemna triada (CT)	-0,04	0,045**	0,88**	0,79**	0,83**	1	
Lęk (L)	-0,27**	0,230	0,18**	0,18**	0,02	0,16*	1

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$.

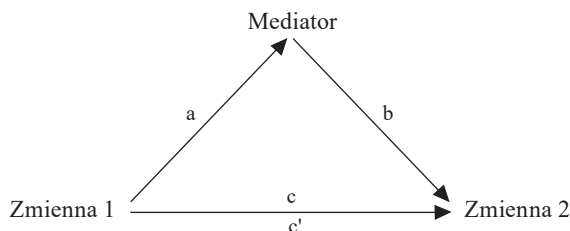
Źródło: opracowanie własne.

Wyniki przeprowadzonej analizy korelacji z wykorzystaniem współczynnika r Pearsona wykazały: bardzo słabą dodatnią korelację pomiędzy nasileniem cech ciemnej triady i lękiem ($r = 0,016$; $p < 0,05$), istotną umiarkowaną, dodatnią korelację

po między nasileniem cech ciemnej triady i poszukiwaniem doznań w środowisku zewnętrznym ($r = 0,5$; $p < 0,01$) oraz bardzo słabą, dodatnią korelację pomiędzy poziomem lęku a poszukiwaniem doznań ($r = 0,23$; $p < 0,01$). Wewnętrzna stymulacja jako jeden z dwóch wymiarów podatności na nudę, nie koreluje istotnie statystycznie z wymiarami ciemnej triady, dlatego nie będzie brana pod uwagę w analizie mediacji.

Analiza mediacji

Rezultaty analizy trzech ścieżek sugerują, że ciemna triada przewiduje wysokie zapotrzebowanie na stymulację zewnętrzną. Osoby cechujące się stosunkowo wysokim makiawelizmem, psychopatią i narcyzmem będą w większym stopniu poszukiwały silnych doznań ($\beta = 0,348$; $p < 0,001$). Potrzeba silnych zewnętrznych doznań prowadzi do silniejszego odczuwania lęku ($\beta = 0,179$; $p < 0,001$).

Rysunek 1. Schemat mediacji

Źródło: opracowanie własne.

Następnie zastosowano metodę Bootstrapping 5000 ze skorygowanymi przedziałami ufności (95% CI). Ujawniono statystycznie istotny efekt pośredni oddziaływania ciemnej triady na poziom lęku poprzez zewnętrzną stymulację, gdzie poszukiwanie doznań pełni rolę mediującą (95% CI: 0,0125; 0,1146). Rola poszukiwania silnych doznań zewnętrznych jako mediatora została potwierdzona tym, że współczynnik $\beta = 0,1058$ (ścieżka c) obniżył się do $\beta = 0,0434$ (ścieżka c').

Dyskusja

Analiza literatury pozwala zauważyć, że osoby przejawiające wyżej wymienione cechy są opisywane jako te, które mają niski poziom lęku²³. Psychopatia i narcyzm są pozytywnie skorelowane ze skłonnością do podejmowania impulsywnych działań²⁴. Wśród badań dotyczących ciemnej triady można jednak zauważyć pewne nieścisłości dotyczące związku ciemnej triady z lękiem, co stanowiło podstawę dla przeprowadzenia autorskiego badania.

Pierwsza z postawionych hipotez (H1) dotyczyła zakładanej relacji między wysokim poziomem nasilenia cech ciemnej triady a poszukiwaniem doznań. Podobne wyniki uzyskano w badaniach Maneiro i współpracowników, w których wykazano, że ukryty czynnik mrocznej triady był związany z niskim poziomem uczciwości i pokory, cechami psychopatycznymi, impulsywnością i poszukiwaniem doznań²⁵. Aluja, Garcia i Hansenne w swoich badaniach dowodzą, że poszukiwanie doznań skorelowane jest z zachowaniami, których przyczyną były odmienne emocje²⁶. Zgodnie z Alternatywnym Modelem Pięciu Osobowości Zuckermana osoby narcystyczne, których zachowanie ukierunkowane jest na poszukiwanie doznań, wykazują również silny związek z aktywnością, w odróżnieniu od jednostek psychopatycznych i makiawelicznych, u których dominuje agresja. Odmienność zachowań może wynikać z usposobienia osób przejawiających cechy ciemnej triady. Zgodnie z Jonesem i Nerią wspólny czynnik ciemnej triady, jakim jest bezdusznosc i manipulacja, przewiduje wspólny czynnik agresji²⁷. Może mieć ona jednak różne formy. U psychopatów wykazano silny związek z agresją fizyczną, makiaweliści w odróżnieniu od narcyzów często przejawiali skłonność do wrogich zachowań. Można więc sądzić, że ryzykowne zachowania, w przypadku osób o dużym nasileniu cech narcystycznych, nie muszą mieć agresywnego podłoża, a mogą wynikać z samego pragnienia aktywności.

²³ W. Strus, A. Kozłowska, *Osobowość psychopatyczna...*, s. 335–347.

²⁴ D.N. Jones, D.L. Paulhus, *The role of impulsivity in the Dark Triad...*, s. 679–682.

²⁵ L. Maneiro, L. López-Romero, J.A. Gómez-Fraguela, O. Cutrin, E. Romero, *Pursuing the dark triad*, „Journal of Individual Differences” 2018, nr 40, s. 36–44.

²⁶ A. Aluja, L.F. Garcia, J. Rossier, F. Ostendorf, J. Glicksohn, B. Oumar, M. Hansenne, *Dark triad traits, social position, and personality: a cross-cultural study*, „Journal of Cross-Cultural Psychology” 2022, nr 53, s. 380–402.

²⁷ D.N. Jones, A.L. Neria, *The Dark Triad and dispositional aggression*, „Personality and Individual Differences” 2015, nr 86, s. 360–364.

Druga hipoteza (H2) określała związek między wysokim poziomem nasilenia cech ciemnej triady a lękiem. Osoby o nasilonej ciemnej triadzie są najczęściej opisywane jako te, które mają deficyt lęku²⁸. Mimo ogólnego zainteresowania problematyką ciemnej triady i licznymi badaniami dotyczącymi ich stanów emocjonalnych, w dalszym ciągu związek między ciemną triadą, a lękiem nie został całkowicie wyjaśniony. Badanie Veselki i współpracowników ukazuje, że wyższe wyniki w zakresie cech ciemnej triady powiązane jest z większym lękiem²⁹. Sabouri wraz z zespołem wspominają, że wyżej wymienione nieścisłości mogą mieć związek z niedostatecznym koncentrowaniem się na różnych wymiarach lęku³⁰. W swoich badaniach wykazali istotny związek między nasileniem cech ciemnej triady, a wrażliwością lękową i nietolerancją niepewności. Wrażliwość lękowa odnosi się do tendencji reagowania strachem na odczuwane lub możliwe objawy lęku³¹. Może mieć istotny wpływ na rozumienie zachowań osób z dużym nasileniem cech makiawelistycznych. Odczuwają oni bowiem lęk przed odrzuceniem, a charakterystyczna dla nich samokontrola odzwierciedla dążenie do tego, by ich zachowanie było akceptowane i oceniane jako „właściwe”³².

Hipoteza trzecia (H3) dotyczyła zakładanej relacji między wysoką podatnością na nudę a wysokim poziomem lęku. Relacja ta nie jest dokładnie zbadana, również dlatego, że badacze na ogół nie zakładają, że występuje jakakolwiek korelacja między ciemną triadą i lękiem. Birkas, Gacs i Csatho próbowali wyjaśnić związek między cechami osobowości a stylami radzenia sobie ze stresem³³. Wykazali oni, że makiawelizm i psychopatia były pozytywnie związane z procesem zorientowanym na emocje, w odróżnieniu od narcyzmu, który jest związany ze stylem kontrolowanym emocjonalnie. Styl skoncentrowany na emocjach może wyjaśniać część zachowań impulsywnych przejawianych przez osoby o wysokim nasileniu cech ciemnej triady.

²⁸ W. Strus, A. Kozłowska, *Osobowość psychopatyczna...*, s. 335–347.

²⁹ L. Veselka, E.A. Giammarco, P.A. Vernon, *The Dark Triad and the seven deadly sins*, „Personality and Individual Differences” 2014, nr 67, s. 75–80.

³⁰ S. Sabouri, M. Gerber, S. Lemola, S.P. Becker, M. Shamsi, Z. Shakouri, S. Brand, *Examining Dark Triad traits in relation to sleep disturbances, anxiety sensitivity and intolerance of uncertainty in young adults*, „Comprehensive psychiatry” 2016, nr 68, s. 103–110.

³¹ D.E. Hinton, V. Pich, S.A. Safren, M.H. Pollack, R.J. McNally, *Anxiety sensitivity among Cambodian refugees with panic disorder: A factor analytic investigation*, „Journal of Anxiety Disorders” 2016, nr 20.

³² I. Pilch, *Makiawelizm, narcyzm, psychopatia...*, s. 165–181.

³³ B. Birkás, A. Láng, L. Martin, J. Kállai, *Disturbing concerns for dark personalities: anxiety sensitivity and the Dark Triad*, „International Journal of Advances in Psychology” 2016, nr 5, s. 1–5.

Crysel, Crosier i Webster³⁴ wykazali bowiem, że ciemna triada, szczególnie narcyzm i psychopatia, mogą mieć związek z impulsywnością dysfunkcyjną. Impulsywność dysfunkcyjna jest tendencją do działania z mniejszą przezornością niż większość ludzi, gdy tendencja do aktywności jest źródłem trudności³⁵. Nigro, Cosenza i Ciccarelli stwierdzili, że impulsywne zachowania przyczyniają się do pogłębienia negatywnych stanów emocjonalnych, takich jak lęk, mimo że często są błędnie stosowane w celu złagodzenia odczuwanych stanów emocjonalnych³⁶.

Czwarta hipoteza (H4) dotyczyła założenia, że wysoka potrzeba stymulacji zewnętrznej mediuje relację między ciemną triadą a lękiem. Ludzkie zachowanie jest czasem wywoływane przez samo pragnienie osiągnięcia zadowalającego poziomu stymulacji³⁷. W literaturze nie znaleziono podobnego odkrycia, ale można znaleźć przykłady pokazujące mediującą rolę potrzeby stymulacji w innych badaniach. U Steenkamp i Baumgartner potrzeba stymulacji pełniła rolę mediatora między pobudzeniem wywołanym przez bodziec i jego oceną³⁸. W badaniach potrzeba stymulacji była zmienną wyjaśniającą między odcieniem a przyjemnością wywoływaną przez reklamę³⁹. Na tej podstawie można przyjąć, że wysoka bądź niska potrzeba stymulacji może wpływać nie tylko na odbierane bodźce, ale także na odczuwane emocje.

³⁴ L.C. Crysel, B.S. Crosier, G.D. Webster, *The Dark Triad and risk behavior*, „Personality and individual differences” 2013, nr 54, s. 35–40.

³⁵ D.N. Jones, D.L. Paulhus, *The role of impulsivity in the Dark Triad...*, s. 679–682.

³⁶ G. Nigro, M. Cosenza, M. Ciccarelli, *The blurred future of adolescent gamblers: Impulsivity, time horizon, and emotional distress*, „Frontiers in Psychology” 2017, nr 8, s. 486.

³⁷ J.B.E. Steenkamp, S.M. Burgess, *Optimum stimulation level and exploratory consumer behavior in an emerging consumer market*, „International Journal of Research in Marketing” 2002, nr 19, s. 131–150.

³⁸ J.B.E. Steenkamp, H. Baumgartner, E. van der Wulp, *The relationships among arousal potential, arousal and stimulus evaluation, and the moderating role of need for stimulation*, „International Journal of Research in Marketing” 1996, nr 13, s. 319–329.

³⁹ M.C. Lichtlé, *The effect of an advertisement's colour on emotions evoked by attitude towards the ad: The moderating role of the optimal stimulation level*, „International Journal of Advertising” 2007, nr 26, s. 37–62.

Ograniczenia badania

Niewystarczająca liczba badań o podobnej tematyce utrudniła szerokie i rzetelne powiązanie otrzymanych wyników ze sobą oraz odniesienie ich do innych badań. W związku z tym, również określenie możliwej przyczyny słabej siły związków między badanymi cechami było utrudnione. W prowadzeniu przyszłych badań warto skoncentrować się na innych wymiarach lęku lub jego bardziej złożonym pomiarze, aby uzyskać bardziej precyzyjne wyniki. Istnieje możliwość, że otrzymana słaba korelacja między ciemną triadą a lękiem miała związek ze zbyt powierzchownym, ogólnym pomiarem lęku. Uzyskane wyniki, choć potwierdzają hipotezy badawcze, to mimo istotności statystycznej i ze względu na słabą siłę relacji, mogą stanowić korelacje pozorne, dlatego warto pomyśleć nad kilkukrotnym przeprowadzeniem badań na tej samej grupie osób w określonych odstępach czasowych. Mogłoby to okazać się istotne ze względu na złożoność procesów emocjonalnych u osób cechujących się dużym nasileniem ciemnej triady. Warto byłoby wówczas wziąć pod uwagę większy zakres zmiennych, związanych na przykład z poczuciem kontroli czy bezpieczeństwa.

Wnioski

Uzyskane rezultaty są w większości zgodne z dostępną literaturą przedmiotu, z wyjątkiem związku ciemnej triady z lękiem. Wspomniana problematyka wciąż jest tematem nierozstrzygniętym, ale większość badaczy skłania się ku przekonaniu, że osoby o wysokim nasileniu cech CT mają deficyt lęku. Należy jednak pamiętać, że lęk jest bardzo złożonym stanem emocjonalnym, a jego wystąpienie zależy od wielu czynników, które pozornie mogą wydawać się z nim niepowiązane. Co za tym idzie, trudno jest całkowicie wykluczyć występowanie lęku nawet u osób mniej do niego skłonnych. Istnieje bowiem prawdopodobieństwo, że u osób o wysokim nasileniu cech ciemnej triady występuje zjawisko maskowania przeżywanego lęku, co może mieć związek z niechęcią tych osób do przeżywania wyżej wymienionego stanu, interpretowaniem go jako słabości czy nawet strachem pojawiającym się w konsekwencji jego odczuwania.

Analizując uzyskane wyniki można również zauważyć, że osoby o wysokim nasileniu cech ciemnej triady charakteryzują się wysoką podatnością na nudę. Skutkuje

to impulsywnymi zachowaniami ukierunkowanymi na szybkie rozładowanie nagromadzonych emocji. Zgodnie z dostępną literaturą przedmiotu, częste kierowanie się zewnętrzną stymulacją prowadzi do spotęgowania negatywnych stanów emocjonalnych, m.in. lęku. Choćby dlatego, że impulsywne i ryzykowne zachowania mogą nieść trudne do przewidzenia i przykre konsekwencje. Można więc przypuszczać, że osoby o nasileniu cech ciemnej triady nieświadomie doprowadzają do odczuwania niepożądanych emocji, zamiast skutecznie je redukować. Dyskomfort emocjonalny odbierałby im poczucie kontroli, które jest dla nich ważne. Mechanizm błędnego koła może być jedną z głównych przyczyn odczuwanego lęku i silnej potrzeby poszukiwania doznań.

Bibliografia

- Aleksandrowicz J., *Psychopatologia zaburzeń nerwicowych i osobowości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2002.
- Aluja A., Garcia L.F., Rossier J., Ostendorf F., Glicksohn J., Oumar B., Hansenne M., *Dark triad traits, social position, and personality: a cross-cultural study*, „Journal of Cross-Cultural Psychology” 2022, 53 (3–4).
- Birkás B., Láng A., Martin L., Kállai J., *Disturbing concerns for dark personalities: anxiety sensitivity and the Dark Triad*, „International Journal of Advances in Psychology” 2016, 5 (1).
- Crysel L.C., Crosier B.S., Webster G.D., *The Dark Triad and risk behavior*, „Personality and individual differences” 2013, 54 (1).
- Czarna A.Z., Jonason P.K., Dufner M., Kossowska M., *The Dirty Dozen Scale: Validation of a Polish Version and Extension of the Nomological*, „Frontiers in Psychology” 2016, 6 (0045).
- von der Embse N.P., Scott E.-C., Kilgus S.P., *Sensitivity to change and concurrent validity of direct behavior ratings for academic anxiety*, „School Psychology Quarterly” 2015, 30 (2).
- Flakus M., *Wstępna charakterystyka psychometryczna polskiej adaptacji skali podatności na nudę*, „Polskie Forum Psychologiczne” 2018, 4 (23).
- Gogola A.M., Dębski P., Goryczka A., Gorczyca P., Piegza M., *The Dark Triad of personality's relationship with compliance towards COVID-19 pandemic recommendations along with anxiety and depressive symptoms in polish citizens*, „International Journal of Environmental Research and Public Health” 2021, 18 (10).

- Hinton D.E., Pich V., Safren S.A., Pollack M.H., McNally R.J., *Anxiety sensitivity among Cambodian refugees with panic disorder: A factor analytic investigation*, „Journal of Anxiety Disorders” 2006, 20 (3).
- Jankowska M., *Postawy rodzicielskie matki i ojca a lęk jako stan i lęk jako cecha u młodych dorosłych*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2014, 4 (18).
- Jonason P.K., Tost J., *I just cannot control myself: The Dark Triad and self-control*, „Personality and Individual Differences” 2010, 49 (6).
- Jones D.N., Paulhus D.L., *The role of impulsivity in the Dark Triad of personality*, „Personality and Individual Differences” 2011, 51 (5).
- Jones D.N., Neria A.L., *The Dark Triad and dispositional aggression*, „Personality and Individual Differences” 2015, 86.
- Lichtlé M.C., *The effect of an advertisement's colour on emotions evoked by attitude towards the ad: The moderating role of the optimal stimulation level*, „International Journal of Advertising” 2007, 26 (1).
- Maneiro L., López-Romero L., Gómez-Fraguela J.A., Cutrín O., Romero E., *Pursuing the dark triad*, „Journal of Individual Differences” 2018, 40 (1).
- Muris P., Merckelbach H., Otgaar H., Meijer E., *The malevolent side of human nature: A meta-analysis and critical review of the literature on the dark triad (narcissism, Machiavellianism, and psychopathy)*, „Perspectives on psychological science” 2017, 12 (2).
- Nigro G., Cosenza M., Ciccarelli M., *The blurred future of adolescent gamblers: Impulsivity, time horizon, and emotional distress*, „Frontiers in Psychology” 2017, 8.
- Paulhus D.L., Williams K.M., *The dark triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy*, „Journal of research in personality” 2002, 36 (6).
- Pilch I., *Makiawelizm, narcyzm, psychopatia: ciemna triada jako próba opisanía osobowości eksploatatora*, „Chowanna” 2014, 4 (43).
- Sabouri S., Gerber M., Lemola S., Becker S.P., Shamsi M., Shakouri Z., Brand S., *Examining Dark Triad traits in relation to sleep disturbances, anxiety sensitivity and intolerance of uncertainty in young adults*, „Comprehensive psychiatry” 2016, 68.
- Sanecka E., *Ciemna triada osobowości w środowisku pracy. Perspektywa interakcyjna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2020.
- Steenkamp J.B.E., Baumgartner H., van der Wulp E., *The relationships among arousal potential, arousal and stimulus evaluation, and the moderating role of need for stimulation*, „International Journal of Research in Marketing” 1996, 13 (4).
- Steenkamp J.B.E., Burgess S.M., *Optimum stimulation level and exploratory consumer behavior in an emerging consumer market*, „International Journal of Research in Marketing” 2002, 19 (2).

- Strus W., Kozłowska A., *Osobowość psychopatyczna – Nowe ujęcia starej problematyki*, „Biuletyn Kryminologiczny” 2018, (25).
- Szulc M., Pawlewicz P., *Potrzeba poszukiwania doznań u młodzieży niedostosowanej społecznie. Przegląd Naukowo-Metodyczny*, „Edukacja dla Bezpieczeństwa” 2015, 4 (29).
- Śliwak J., Partyka J., Zarzycka B., Łobaczewski P., *Makiawelizm a relacje interpersonalne, czyli jak manipulowanie ludźmi wpływa na stosunki międzyludzkie. Kształtowanie sprawności moralnych*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego 2017.
- Verschuere B., van Ghesel Grothe S., Waldorp L., Watts A.L., Lilienfeld S.O., Edens J.F., Skeem J.L., Noordhof A., *What features of psychopathy might be central? A network analysis of the Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R) in three large samples*, „Journal of Abnormal Psychology” 2018, 127 (1).
- Veselka L., Giammarco E.A., Vernon P.A., *The Dark Triad and the seven deadly sins*, „Personality and Individual Differences” 2014, 67.
- Wójtowicz, M., *Doświadczenie lęku egzystencjalnego jako sytuacja wyboru*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2015.

Gentryfikacja Polskiej wsi – szanse i zagrożenia

Abstrakt

Artykuł jest próbą przybliżenia teorii gentryfikacji w odniesieniu do polskich wsi. W tym celu opisano klasyczną teorię gentryfikacji, nawiązującą tradycyjnie do miasta, opartą na definicjach dostępnych w literaturze przedmiotu, po czym porównano ją z węższą kategorią polskiej wsi.

Głównym celem artykułu jest przedstawienie przyczyn, mechanizmów oraz implikacji społecznych związanych z gentryfikacją wsi. Na podstawie analizy literatury oraz danych empirycznych ukazano główne siły napędzające ten proces, w tym wzrost zapotrzebowania na wiejskie nieruchomości wśród zamożnych mieszkańców miast, inwestycje zagraniczne oraz rozwój turystyki wiejskiej. Omawiane są zarówno pozytywne aspekty tego zjawiska – rozwój infrastruktury, ożywienie lokalnych tradycji i kultury, jak i te negatywne – wzrost cen czy wypieranie dotychczasowych mieszkańców.

Słowa kluczowe: gentryfikacja, obszary wiejskie, społeczność lokalna

Gentryfikacja jako zjawisko w odniesieniu do realiów polskiej wsi

Gentryfikacja jest terminem pojawiającym się coraz częściej zarówno w mediach czy prasie oraz literaturze naukowej. Jak zauważył Krzysztof Rogatka, liczba artykułów naukowych, w których poruszono temat gentryfikacji, stale rośnie, z zauważalnym nasileniem trendu od 2006 roku¹. Pojęcie, użyte po raz pierwszy w 1964 roku przez Ruth Glass, wywodzi się od angielskiego słowa *gentry*, oznaczającego szlachtę. Glass zauważyła, że w robotniczych dzielnicach Londynu dochodzi do wypierania dotychczasowych mieszkańców przez przedstawicieli klasy średniej. Można więc stwierdzić, że gentryfikacja jest rodzajem „uszlachcenia” mniej zamożnych części miast przez zamożniejszych ich mieszkańców.

¹ K. Rogatka, *Rewitalizacja i gentryfikacja w wymiarze społecznym*, Toruń 2019, s. 79.

Pomimo popularności tematu i pozornie jasnego pochodzenia terminu, nie istnieje jedna ogólnie przyjęta jego definicja. Wspólnym mianownikiem znacznej części definicji jest, poza odwołaniem się do teorii Glass, zwrócenie uwagi również na jej pejoratywny charakter. W Polsce, gdzie rozwój współczesnych społeczności miejskich był opóźniony względem zachodu, pierwsze badania dotyczące gentryfikacji pojawiły się w drugiej połowie lat 90.²

Jacek Gądecki zwraca uwagę na cztery czynniki, których proces gentryfikacji jest wypadkową: estetyzację otoczenia (zaplecza mieszkalnego oraz części usługowej okolicy); pojawienie się grupy mieszkańców o podobnym stylu życia i upodobaniach konsumenckich; wzrost cen nieruchomości w okolicy oraz wzrost liczby nieruchomości własnościowych (mieszkania oraz domy zamieszkiwane są przez ich właścicieli)³. Warto zwrócić uwagę na dwojaki charakter zjawiska: z jednej strony, nowi lokatorzy powodują zmiany w demografii okolicy, z drugiej jednak prowokują oni możliwe do zaobserwowania gołym okiem przekształcenia przestrzeni – okolica, dotąd surowa i zapewne lekko zaniedbana, zostaje odnowiona, nawet upiększona.

Kolejny z przywołanych aspektów może budzić skojarzenia z procesem rewitalizacji, jednak zakłada się, że są to procesy zgoła odmienne. Konsekwencją obu jest pozytywna zmiana w wyglądzie przestrzeni. Gentryfikacja jest jednak procesem spontanicznym, wywoływanym poniekąd oddolnie. Rewitalizacja zaś to narzędzie polityki publicznej, inicjowane przez instytucje administracyjne. Według Neila Smitha gentryfikację, mimo pozornego podobieństwa, można uznać za przeciwieństwo rewitalizacji. Badacz zauważa, że skutkiem zjawiska jest często obumieranie ulicznego charakteru życia lokalnych robotniczych społeczności, wypieranego przez wzajemną niechęć i dystans (np. wysokie ogrodzenia czy psy stróżujące).

Zjawisko gentryfikacji, choć zazwyczaj kojarzone z największymi miastami, dotyczyć może również na wsi. Podobnie jak w przypadku badań nad miejską odmianą tego procesu, gentryfikacja wsi pojawiła się w opracowaniach polskojęzycznych nieco później niż na Zachodzie. Nawet współcześnie nie jest tematem tak popularnym, jak w Wielkiej Brytanii czy Stanach Zjednoczonych⁴. Można doszukać się wielu powodów takiego stanu rzeczy, jednak do najważniejszych należą ograniczona dostępność materiałów oraz statystyk niezbędnych do kompleksowego opisu tematu,

² D. Zwęglińska-Gałęcka, *Gentryfikacja wsi: próba określenia przestrzennego zasięgu zjawiska*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2020, nr 3, s. 121.

³ J. Gądecki, *Odkrywając miasto idealne? Marginalna gentryfikacja starej części dzielnicy Nowa Huta*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2013, nr 4, s. 104.

⁴ D. Zwęglińska-Gałęcka, *Gentryfikacja wsi: próba określenia...*, s. 116.

a także jego ogólna złożoność. Ważnym czynnikiem jest również zamożność klasy średniej. W krajach zachodnich gentryfierów (czyli osoby przyczyniające się do występowania na danym obszarze zjawiska gentryfikacji) możemy odnaleźć wśród obywateli Stanów Zjednoczonych, Niemiec czy Wielkiej Brytanii. Po przejściu na emeryturę przenoszą się oni na wyludnione dotąd obszary wiejskie w Ameryce Południowej, Francji, Portugalii, Turcji. Do czynników, które decydują o przeprowadzce należą między innymi: cieplejszy klimat, spokój, jaki zapewnia prowincja i sprzyjające pieszym wędrowkom przyroda i ukształtowanie terenu. Dodatkowym pożądanym atutem jest bliskość większych miast oraz kurortów wypoczynkowych. Sytuacja ekonomiczna seniorów w Polsce jest odmienna. Z uwagi na słabszy, w porównaniu do euro czy funta, przelicznik waluty i stosunkowo niskie stawki emerytur, nie można uważać tego typu gentryfikacji za zjawisko równie powszechne. Nie oznacza to jednak, że w polskim społeczeństwie nie można doszukać się przykładów gentryfikacji wiejskiej – ogranicza się ona jednak do migracji w granicach kraju. Inne są również cechy oraz intencje gentryfierów. Pomijając uniwersalny dla kategorii gentryfikacji aspekt finansowy, ważnym powodem przeniesienia jest chęć obcowania z naturą. Za cenę mieszkania w mieście nierzadko można nabyć wiejski dom z ogrodem, czy nawet działkę rolną. Działka ta może zaś zostać wykorzystana do uprawy ekologicznych produktów rolnych, w myśl idei *slow life*. Przeprowadzka na wieś często jest wynikiem odczuwanej przez gentryfierów chęci ucieczki od miejskiego zgiełku, pragnienia kontaktu z naturą, ciekawości życia na wsi lub też możliwości prowadzenia działalności rolniczej czy agroturystycznej. Taki rodzaj gentryfikacji, skupiony na życiu w otoczeniu przyrody, doczekał się nazwy *greentrification*⁵.

Gentryfikacja wsi różni się zatem od urbanizacji (również suburbanizacji), z którą – podobnie jak w przypadku rewitalizacji w miastach – może być mylona. Urbanizacja jest procesem inicjowanym z myślą o wprowadzeniu zmian korzystnych z punktu widzenia mieszkańców obszarów wiejskich – ma zmniejszać poziom zaoferowania (cywilizacyjnego, ekonomicznego) względem miasta⁶. Dąży więc do upodobnienia wsi do miast. Gentryfikacja wsi zaś jest procesem przenoszenia przedstawicieli miejskiej klasy średniej na wieś, która jednak w zamyśle ma pozostawać odmienna od miasta, idylliczna. Co ciekawe, powiaty i gminy, które graniczą bezpośrednio z większymi miastami, rzadziej stają się przedmiotem gentryfikacji. Stanowią one

⁵ E. Darling, *The city in the country: Wilderness gentrification and the rent gap*, „Environment and Planning A: Economy and Space” 2005, nr 6, s. 1015–1032.

⁶ M. Wójcik, *Gentryfikacja wsi – „Jak daleko do miasta?”*, Łódź 2014, s. 3.

zwykle swego rodzaju strefę buforową, oddzielającą miasto od jednostek gentryfikowanych. Nie zmienia to jednak tego, że proces ma swoje konsekwencje (podobnie jak w przypadku miast), a najbardziej oczywistym negatywnym aspektem gentryfikacji jest wzrost cen nieruchomości. Rosnące zainteresowanie szczególnie wolno stojącymi domami, otoczonymi malowniczymi, wiejskimi krajobrazami prowadzi do wzrostu konkurencji pomiędzy gentryfierami a dotychczasowymi mieszkańcami wsi, powodując stopniowe wypieranie tych ostatnich lub przynajmniej ich swego rodzaju marginalizację. Dotychczasowi mieszkańcy terenów wiejskich stają się w takim scenariuszu postaciami pobocznymi, a przemianom ulega cała demografia ludnościowa – we wsi liczącej kilkudziesięciu czy kilkuset mieszkańców wystarczy tak naprawdę kilka rodzin, by znacznie zmienić w dość znaczący statystycznie sposób wskaźniki demograficzne.

Warto zwrócić uwagę także na występującą możliwość pojawienia się pewnego rodzaju paradoksu. Jak wspomniano wcześniej, proces gentryfikacji w kontekście wsi oznacza napływ ludności nie tylko często zamożniejszej, ale także lepiej wykształconej, praktykującej inny tryb życia, a także bardziej skłonnej do rozpoczęcia działalności gospodarczej⁷. Rozkwit przedsiębiorczości może oczywiście wpływać korzystnie na sytuację materialną zarówno gentryfierów, jak i autochtonów. Niesie jednak ze sobą prawdopodobieństwo urbanizacji, która z kolei prowadzi do utraty pierwotnego, sielankowego charakteru wsi, na jakim przecież zależy gentryfierom. Wieś, która swoim spokojem i odmiennością od miasta przyciągała nowych mieszkańców, zaczyna w tym scenariuszu upodabniać się do niego. To zaś może rodzić niechęć i potrzebę porzucenia jej na rzecz nowej, jeszcze nie poddanej gentryfikacji destynacji.

Marcin Wójcik zwraca uwagę na unikalny w skali Europy element historii polskiej wsi, który wpisuje się w dyskusję na temat gentryfikacji, jakim jest polska szlachta, pomijając oczywiste konotacje samej nazwy szlachty z opisywanym zjawiskiem „uszlachcenia”. Wójcik zwraca uwagę również na historyczną instytucję przedstawicieli zamożniejszej klasy zamieszkujących tereny wiejskie, a także na jej powiązanie ze współczesnością, przywołując przykład potomków rodów szlacheckich⁸. Nabywają oni na nowo stare, rodzinne posiadłości i od nowa organizują wokół nich życie społeczno-gospodarcze wsi. Innym, przywołanym przez autora zjawiskiem jest wzorowane na „odzyskiwaniu” szlacheckiego charakteru działanie,

⁷ D. Zwęglińska-Gałecka, *Gentryfikacja wsi: próba określenia...*, s. 120.

⁸ M. Wójcik, *Gentryfikacja wsi – „Jak daleko...”*, s. 6–7.

podejmowane na zachodnich terenach Polski. Na tych ziemiach, z uwagi na ich historyczną przynależność do dzisiejszych Niemiec, nie ma możliwości wprowadzenia przywołanego wcześniej procesu. W rolę potomków wchodzi zatem inwestorzy. Nabywają oni poniemieckie posiadłości i dworki, by tworzyć dla potencjalnych nabywców miejsce do rozwijania „nowej” szlachty, czyli zamieszkujących na terenach wiejskich przedstawicieli klasy średniej (lub po prostu gentryfierów).

Przykłady gentryfikacji wsi. Studium przypadku – gmina Prażmów

Dominika Zwęglińska-Gałęcka sugeruje, że jednym z przykładów gentryfikacji wsi mogą być zjawiska występujące na terenie gminy Prażmów. Ta jednostka, oddalona o około 40 kilometrów od centrum Warszawy, stała się przedmiotem zainteresowania badaczki ze względu na cztery aspekty, dotyczące:

- zmian ludnościowych oraz zmian struktury demograficznej i społeczno-zawodowej,
- zmian lokalnej gospodarki,
- zmian przestrzennych, w tym dotyczących koncentracji gentryfierów,
- zmian psychospołecznych wśród mieszkańców.

Do charakterystycznych cech gminy należy wysoki odsetek mieszkańców reprezentujących klasę średnią (1/3 wszystkich mieszkańców). Większość z nich stanowią pracownicy sektora usługowego i robotniczego, a nie rolnicy. Ponadto gminę od ponad dwudziestu lat charakteryzuje wysoki wzrost liczby ludności wynikający z migracji – od lat 90. populacja jednostki zwiększyła się o ponad połowę. Co ważne, wśród nowo przybyłych mieszkańców Prażmowa aspekt ekonomiczny nie był najważniejszy – jako przyczynę zmiany miejsca zamieszkania podawali oni najczęściej potrzebę ciszy i spokoju, zmianę sytuacji rodzinnej oraz chęć posiadania własnego domu. Autorka zwraca tu uwagę na idylliczny charakter wsi w wyobrażeniach nowych mieszkańców, a także na stosunkowo niewielką rolę ekonomiczną samego życia na wsi. „Własny dom” w wypowiedziach gentryfierów jest w tym przypadku raczej wyrazem prestiżu wynikającego z posiadania nieruchomości z ogrodem na wzór amerykańskich suburbi.

Należy zauważyć również poziom wykształcenia mieszkańców gminy – żaden z ponad sześćdziesięciu respondentów nie wskazał wykształcenia podstawowego.

Gentryfierzy legitymowali się w prawie 80% dyplomem uczelni wyższej, zaś mieszkańcy autochtoniczni w prawie 50% mieli wykształcenie średnie. Wykształcenie wyższe deklarowało zaś nieco ponad 30% respondentów.

Struktura społeczno-zawodowa wydaje się w tej sytuacji mocno skorelowana z poziomem wykształcenia.

Tabela 1. Struktura wykształcenia gentryfierów i autochtonów w Prażmowie na tle ludności wiejskiej na obszarach wielofunkcyjnych zurbanizowanych (%)

Grupa społeczno-zawodowa	Gentryfierzy N = 30	Autochtoni N = 33	DS 2013: obszary wiejskie wielofunkcyjne zurbanizowane
Przedstawiciele władz publicznych, wyżsi urzędnicy i kierownicy	13,3	3,0	4
Specjaliści	23,3	12,1	13
Technicy i inny średni personel	16,7	6,1	7
Pracownicy biurowi	26,7	18,2	7
Pracownicy usług osobistych i sprzedawcy	16,7	24,2	14
Rolnicy, ogrodnicy, leśnicy i rybacy	0,0	21,2	13
Robotnicy przemysłowi i rzemieślnicy	3,3	9,1	22
Operatorzy i monterzy maszyn i urządzeń	0,0	6,1	11
Pracownicy przy pracach prostych	0,0	0,0	8

Źródło: D. Zwęglińska-Gałecka, *Gentryfikacja wsi: próba określenia przestrzennego zasięgu zjawiska*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2020, nr 3, s. 68.

Z przedstawionych danych wynika, że ludność napływowa w gminie Prażmów zajmuje się głównie pracą biurową i specjalistyczną, nieco rzadziej reprezentuje zawody techniczne czy usługowe. Wśród mieszkańców autochtonicznych dominuje natomiast praca w usługach, nieznacznie tylko wyprzedzając zawody typowo przypisywane mieszkańcom wsi: rolnictwo, ogrodnictwo, leśnictwo i rybołówstwo. Istotną kwestią jest również stosunkowo niski odsetek robotników przemysłowych oraz operatorów maszyn w porównaniu z innymi obszarami wiejskimi wielofunkcyjnymi – wśród ludności autochtonicznej jest to około połowa.

Autorka wskazuje na wywołane procesem gentryfikacji zmiany gospodarcze, które zachodzą w opisywanej gminie. Do przykładów podmiotów gospodarczych działających na terenie gminy na skutek napływu gentryfierów zalicza, między innymi, prywatne szkoły i żłobki, salony kosmetyczne czy stadniny jeździeckie. Zauważa także przekształcenia zachodzące w krajobrazie gminy, generujące poniekąd

zmiany na przykład w charakterze urbanistycznym, przywołując, za Aliną Żróbek-Różańską i Elżbietą Zysk stwierdzenie:

nowe domy prezentują estetykę w stylu miejskim, duże ogrody otaczające domy rozrzućnie „marnotrawią” przestrzeń i agresywnie wcinają się w środowisko naturalne – zamiast pól w krajobrazie dominują obce gatunki krzewów i betonowy bruk, a dojeżdżający do pracy generują natężony ruch drogowy i zanieczyszczenia powietrza⁹.

Autorka zwraca również uwagę na proces odródnienia ziemi – ludność autochtoniczna chętnie rezygnuje z tradycyjnego dla tego obszaru rolnictwa, kierując się ku sektorowi usług. Część terenów jest również przekształcana na grunty pod budowę nowych osiedli.

Jako dowód na zachodzenie zmian psychospołecznych wśród mieszkańców gminy Prażmów podano przykład sołectwa Łoś. Napływowi gentryficerzy cechują się tam bowiem pewną homogenicznością, która z kolei prowadzi do grupowej izolacji względem autochtonów. Nowi mieszkańcy Łosia zawiązali Stowarzyszenie Miłośników Łosia, którego działania nie ograniczają się wyłącznie do organizacji wydarzeń mających na celu promocję regionu czy integrację mieszkańców. Przedstawiciele stowarzyszenia złożyli do władz sołectwa wnioski o zmianę charakteru części ziem z rolnego na mieszkaniowy, deklarując jednocześnie gotowość do pokrycia kosztów wiążących się z wprowadzeniem zmian w życie.

Zwęglińska-Gałecka wskazuje, że charakterystyczną dla gentryficerów jest wysoka aktywność społeczna. Są oni około 10 razy częściej niż mieszkańcy autochtoniczni członkami różnego rodzaju organizacji czy ugrupowań. Znaczące są tu oceny wydarzeń, które mają miejsce w Łosiu, wystawiane przez mieszkańców okolicznych terenów. Gentryficerzy z sąsiedztwa Łosia zachodzące zmiany oceniali generalnie pozytywnie, doceniając inicjatywę, jaką wykazywali się mieszkańcy sołectwa. Ludność autochtoniczna zaś podchodziła do tamtejszych wydarzeń z rezerwą – uznawali działania za kaprys nowo przybyłych mieszkańców, za zjawisko zbędne bądź co najmniej niezrozumiałe. Takie nastawienie wiąże się zapewne z innym postrzeganiem samego życia na wsi (jako czegoś naturalnego, nie będącego wyrazem statusu).

Warto zwrócić uwagę na powstające napięcia i opozycje, które mogą być źródłem wewnętrznych konfliktów. Na terenach gentryfikowanych wsi nowi przybysze wykazują się większą aktywnością społeczną, tworząc zewnętrzne odbicie swojej

⁹ A. Żróbek-Różańska, E. Zysk, *Czy rozlewające się miasto odmładza podmiejską wieś? Studium podolszyńskich gmin wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 4, s. 134.

wewnętrznej wizji wsi jako idealnego miejsca zamieszkania. Rodzi to pytanie o stosunek ludności autochtonicznej w dłuższej perspektywie. Początkowo może być to jedynie pobłażliwe dystansowanie się, które jednak ma szansę przerodzić się w chęć wystosowania kontrofensywy, mającej na celu zatrzymanie zmian i powstrzymanie wypierania dotychczasowych mieszkańców.

Skutki gentryfikacji dla lokalnych społeczności – szanse i zagrożenia

Przekształcenia zachodzące w strukturze społecznej oznaczają również zmiany w oczekiwaniach mieszkańców względem władz. W większych miastach europejskich władze podejmowały już działania mające na celu zapobieganie gentryfikacji, na przykład kontrolując deklarowane ceny usług i towarów w nowych lokalach¹⁰. Sytuacja w gminach wiejskich nie jest jednak tak prosta – gentryfikacja wsi polega na przenoszeniu się ludności, wobec czego władze samorządowe mają stosunkowo niewielką moc sprawczą. Do kluczowych zagrożeń wynikających z procesu gentryfikacji Marcin Wójcik zalicza¹¹:

- dążenie do poprawy jakości życia wyrażone wzmożoną konsumpcją walorów przyrodniczych,
- oddziaływanie na przyrodę i jej przekształcanie poprzez osiedlanie wsi,
- powstające na skutek różnych form wykorzystania terenów wiejskich lokalne konflikty społeczne,
- oddziałujące na środowisko przyrodnicze praktyki przestrzenne nowych mieszkańców.

Działania zapobiegające negatywnym skutkom gentryfikacji muszą zatem być zawierane w projektach rozwoju obszarów i jednostek terytorialnych. Nie można jednak oceniać skutków zjawiska wyłącznie negatywnie – wzrost liczby ludności, zmiany w strukturze demograficznej oraz zwiększenie aktywności społecznej mieszkańców (nawet, jeśli są to wyłącznie mieszkańcy nowo przybyli) rodzi wiele szans dla pozytywnego rozwoju. Jak wspomniano wcześniej, proces gentryfikacji

¹⁰ W. Karpieszuk, *Praga chce uciec przed gentryfikacją. Ratusz szykuje nową koncepcję*, „Gazeta Wyborcza” 22.01.2018, <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,22927177,praga-chce-uciec-przed-gentryfikacja-ratusz-szykuje-nowa-koncepcje.html> (dostęp: 29.07.2023).

¹¹ M. Wójcik, *Gentryfikacja wsi – „Jak daleko...”, s. 11.*

ma wiele wspólnych mianowników z procesem rewitalizacji – niosą bowiem pozytywne zmiany w funkcjonowaniu wsi, a często również w jej wyglądzie. Wyższe zarobki nowych mieszkańców mogą być szansą na prywatne finansowanie wspólnych części wsi, a ich stosunkowo wyższe wykształcenie może przekładać się na umiejętność nawigowania w systemie przyznawania dotacji. Ta z kolei może w realny sposób przekładać się na uzyskiwanie środków na odnawianie infrastruktury czy tworzenie publicznych miejsc rekreacji i wypoczynku, takich jak świetlice czy domy kultury. Zapotrzebowanie na edukację lepszego poziomu może przyczyniać się do podnoszenia dostępności edukacyjnej, z której korzystać mogłyby również dzieci autochtonów. Należy jednak mieć na uwadze czynniki zagrożenia, które ostatecznie odróżniają gentryfikację od rewitalizacji, czyli oddolnego wspierania autochtonów. Zwęglińska-Gałęcka porównuje zaś gentryfierów do przedsiębiorców, którzy poprzez zerwanie z dotychczas przyjętymi normami dają mieszkańcom (zarówno nowoprzybyłym, jak i autochtonom) możliwość podjęcia nowych działań i wykazania inicjatywy.

Wnioski

Na podstawie powyższych rozważań można stwierdzić, że gentryfikacja jest procesem niemożliwym do jednoznacznej oceny. W dyskusji nad zjawiskiem stale pojawiają się jednoznacznie pejoratywne określenia, takie jak wypieranie, zastępowanie czy nawet kolonizacja. Trudno jednak oprzeć się wrażeniu, że niesie ono za sobą przede wszystkim zmianę, która przecież nie musi być wyłącznie pozytywna ani negatywna. Mowa tu raczej o zmianie jako procesie *sensu stricto*, który może być wykorzystany do zaspokojenia potrzeb grup zainteresowań. W gestii władzy pozostaje więc wyłonienie potrzeb najbardziej palących, ale także przyznanie pierwszeństwa ich zaspokojenia konkretnym grupom. Władze wiejskie nie powinny zatem dopuścić do sytuacji, w której lepsza edukacja stałaby się nieosiągalna dla autochtonów ze względów ekonomicznych, a jednocześnie jedyną dostępną na terenie jednostki administracyjnej. Nie można pozwolić na to, by ożywienie lokalnej gospodarki spowodowało znaczny wzrost cen dotychczas dostępnych towarów, usług czy nieruchomości. Mając na uwadze zagrożenia, jakie niesie ze sobą zjawisko gentryfikacji na terenach wiejskich, można starać się nie tylko ograniczać jej negatywne konsekwencje. Świadomość istnienia tego procesu oraz zdolność do jego zauważania

daje szanse na wykorzystanie go na użytek całej społeczności dzięki zwiększeniu nie tylko zasobów gospodarczych, ale również aktywności mieszkańców.

Bibliografia

- Darling E., *The city in the country: Wilderness gentrification and the rent gap*, „Environment and Planning A: Economy and Space” 2005, nr 6.
- Gądecki J., *Odkrywając miasto idealne? Marginalna gentryfikacja starej części dzielnicy Nowa Huta*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2013, nr 4.
- Karpieszuk W., *Praga chce uciec przed gentryfikacją. Ratusz szykuje nową koncepcję*, „Wyborcza” 22.01.2018, <https://warszawa.wyborcza.pl/warszawa/7,54420,22927177,praga-chce-uciec-przed-gentryfikacja-ratusz-szykuje-nowa-koncepcje.html> (dostęp: 29.07.2023).
- Rogatka K., *Rewitalizacja i gentryfikacja w wymiarze społecznym*, Toruń 2019.
- Smith N., *Globalizm, nowa urbanistyka: gentryfikacja jako globalna strategia urbanistyczna*, „Przegląd Anarchistyczny” 2010, nr 11.
- Wójcik M., *Gentryfikacja wsi – „Jak daleko do miasta?”*, Łódź 2014.
- Zwęglińska-Gałęcka D., *Gentryfikacja wsi: próba określenia przestrzennego zasięgu zjawiska*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2020, nr 3.
- Żróbek-Różańska A., Zysk E., *Czy rozlewające się miasto odmładza podmiejską wieś? Studium podolsztyńskich gmin wiejskich*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, nr 4.

Dominika Borowska

ORCID: 0009-0001-6985-398X

Instytut Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Szczeciński

Nikoła Rozworska

ORCID: 0009-0001-5778-0752

Instytut Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Szczeciński

Przedwyborcza działalność posłów IX kadencji Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej na TikToku

Abstrakt

Social media wywierają wpływ na wszelkie sfery życia społecznego. Co nowsze aplikacje, takie jak TikTok, silnie oddziałują także na płaszczyznę polityczną, stając się immanentną częścią marketingu politycznego. Wraz z upływem czasu zauważa się coraz większe zainteresowanie aplikacją wśród posłów zasiadających w Parlamencie Rzeczypospolitej Polskiej. Celem niniejszego artykułu jest zbadanie bieżącego poziomu aktywności polityków na TikToku oraz wykazanie czy okres kampanii przedwyborczej i wyborczej w rzeczywisty sposób wpłynął na podejmowane przez nich działania w świecie wirtualnym.

Słowa kluczowe: internet, media społecznościowe, polityka, komunikacja, TikTok

Wprowadzenie

Komunikacja w świecie mediów społecznościowych na stałe zakorzeniła się w ludzkiej percepcji. Dynamiczny rozwój opisywanej przestrzeni zaobserwowano z momentem powstawania co nowszych portali, które zrewolucjonizowały codzienne funkcjonowanie różnorodnych zbiorowości. Niezaprzeczalnie jednym z globalnych pionierów jest Facebook, który rozpoczął swą działalność w 2004 roku. Już dwa lata później stworzono portal Twitter, który w lipcu 2023 roku decyzją Elona Muska (właściciela marki), zmienił swoją nazwę na „X”. Kolejnymi mediami, które dołączyły do kanonu były Instagram (2010 r.) oraz Musical.ly (2014 r.). Należy pamiętać, że każdy z wyróżnionych portali cechują odmienna specyfika i funkcjonowanie, jednak bezapelacyjnie to ostatni z wymienionych nadał mediom społecznościowym

całkiem nowy wymiar. Warto nadmienić, że w 2018 roku Musical.ly dokonało fuzji z aplikacją TikTok, stworzoną w 2016 roku przez chińską firmę *ByteDance*. Niewątpliwie owo połączenie pozytywnie wpłynęło na rozpoznawalność i zwiększenie popularności opisywanego medium. Według danych pochodzących z raportu *Digital 2023* z internetu korzysta około 5,16 mld osób w skali globalnej, z czego 4,76 mld stanowią aktywni użytkownicy mediów społecznościowych¹, w tym 1,05 mld TikToka². W Polsce te liczby wynoszą odpowiednio 36,68 mln, 27,50 mln oraz 10,14 mln³.

Kierując rozważania ku warstwie funkcjonalnej należy zauważyć, że TikTok umożliwia publikację treści audiowizualnych. Wedle założeń autorów prawo do ich publikacji ma każdy zarejestrowany użytkownik, który ukończył 13. rok życia. Aplikacja pozwala na tworzenie zarówno kilkusekundowych filmów jak i dłuższych nagrań (do 10 minut) o dowolnej tematyce, która nie narusza standardów społeczności. Ważną rolę w funkcjonowaniu tego medium odgrywają algorytmy, które decydują o dostarczaniu konkretnych treści wybranym użytkownikom. Filtrowanie na podstawie treści⁴ pozwala dopasować *content*, który staje się adekwatny do preferencji jego odbiorców. Innym, równie istotnym aspektem działalności na TikToku, jest umiejętność adaptowania się do występujących trendów. Według źródeł internetowych trendy tworzą społeczności skupione wokół aktualnych tendencji/mód/kierunków (np. hasztagi, utwory muzyczne, nałożone filtry/efekty, a nawet układy taneczne)⁵.

W związku ze stałym utrzymywaniem wysokiego poziomu zaangażowania, a także generowania zasięgów zainteresowane aplikacją są zarówno instytucje publiczne, firmy, jak i politycy. Niewątpliwie obserwowana zmiana trendów komunikacji dotyka także sfery politycznej, wymuszając na niej dostosowanie się do nowych kanonów. Opisywana transformacja implikuje nieodwracalne skutki w marketingu politycznym, który stanowi nieodzowny element kreowania wizerunku, a także relacji między politykami a potencjalnym elektoratem. Media społecznościowe umożliwiają politykom korzystanie z nowych rozwiązań, co może skutkować zanikiem tradycyjnie pojmowanych form prowadzenia kampanii. Warto nadmienić, że wcześniej

¹ S. Kemp, *Digital 2023: Global Overview Report*, „datareportal”, 26.01.2023, <https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report> (dostęp: 20.07.2023).

² S. Kemp, *Digital 2023: Poland*, „datareportal”, 13.02.2023, <https://datareportal.com/reports/digital-2023-poland> (dostęp: 21.07.2023).

³ Ibidem.

⁴ J. Zenga, C. Abidin, M.S. Schäfer, *Research perspectives on TikTok and its legacy apps: introduction*, „International Journal of Communication” 2021, s. 4.

⁵ Definicja pojęcia trend na TikToku, „Kompan.pl”, <https://kompan.pl/co-to-jest/trend-na-tiktoku> (dostęp: 27.07.2023).

funkcjonujące media, tj. wspomniany Facebook, Twitter czy Instagram, nie są w stanie zaoferować identycznych funkcji jak TikTok, ponieważ użytkownikom każdego z wymienionych portali społecznościowych przyświeca inny cel. W związku z tym można stwierdzić, że poszczególne media będą skupiać zróżnicowane grupy odbiorców. Co więcej popularność opisywanej aplikacji tłumaczy zmiana dostrzegalna w procesie komunikacji. Obecnie powszechnym zjawiskiem jest wypieranie treści pisanych na rzecz wizualnych, które skuteczniej i szybciej absorbują uwagę użytkowników.

Zważywszy na dynamikę aktualnych procesów i progresywność opisywanego zagadnienia, autorki na podstawie wcześniej prowadzonej analizy postanowiły dokonać aktualizacji poziomu i zakresu wykorzystywania TikToka przez posłów IX kadencji Sejmu RP. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie wyników badania przeprowadzonego w okresie od 31 czerwca do 13 lipca oraz od 13 do 27 sierpnia 2023 roku. W artykule postawiono tezę, że zainteresowanie TikTokiem wśród próby badawczej wzrasta wraz ze zbliżaniem się terminu wyborów. Badanie dotyczyło wyborów do Sejmu i Senatu Rzeczypospolitej Polskiej, które odbyły się 15 października 2023 roku.

W związku z powyższym zasadne było postawienie następujących pytań badawczych:

1. Czy okres kampanii przedwyborczej i wyborczej wpłynie na aktywizację polityków na TikToku?
2. Czy prowadzenie kampanii wyborczej wpływa na rodzaj publikowanych treści w aplikacji TikTok?

Złożoność i wielowymiarowość powyższego tematu zadecydowała o zastosowaniu kilku metod badawczych: porównawczej (komparatystycznej), ilościowej, jakościowej, a także metody obserwacji. Wybór metody ilościowej umożliwił wyodrębnienie liczby aktywnych profili, które następnie analizowano z wykorzystaniem metody jakościowej.

W początkowej części opracowania zwrócono uwagę na ogólne dane ilościowe, które umożliwiły segregację względem aktywności kont. Takie uporządkowanie pozwoliło na dokonanie dychotomicznego podziału względem liczby polubień zgromadzonych przez posłów. Końcowa część została poświęcona analizie rodzaju publikowanych treści. Artykuł zwracając podsumowanie, a także refleksje i możliwe scenariusze dotyczące dalszego odkrywania potencjału tego medium przez polityków.

Niniejszy tekst stanowi kontynuację wcześniejszych badań pogłębiającą tę materię, a także istotny element, który pozwala zweryfikować wcześniejsze założenia w świetle najnowszych danych.

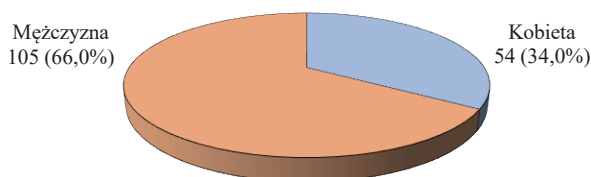
Metodologia badania

Rezultaty badania opisanego w niniejszym artykule stanowią kontynuację i poszerzenie obserwacji autorek ujętych we wcześniejszych pracach. Prezentowana treść ukazuje więc trzy okresy badawcze (OB): pierwszy obejmujący okres od 1 sierpnia do 15 września 2022 roku, drugi od 31 czerwca do 13 lipca 2023 roku oraz trzeci od 13 sierpnia do 27 sierpnia 2023 roku. Wybór terminów nie był przypadkowy. Opisywany pierwszy okres badawczy (1. OB) stanowił próbę odpowiedzi na pytanie, czy okres urlopowo-wakacyjny ma wpływ na działalność polityków. 2. OB wybrano ze względu na obserwowanie wzmożonej aktywności wywołanej nieoficjalną prekampanią wyborczą. Trzeci zaś został wyznaczony w okresie kampanii (po wyznaczeniu terminu wyborów przez prezydenta RP Andrzeja Dudę na 15 października 2023 roku). Wybór tych cezur czasowych pozwala na zweryfikowanie tezy zakładającej, że wraz ze zbliżaniem się terminu wyborów politycy poszerzą swoją ekspansję na TikToku.

Nieziennym elementem każdej tury obserwacji pośredniej pozostała grupa badawcza, którą stanowiły konta posłów IX kadencji zasiadających w Sejmie Rzeczypospolitej Polskiej. Przedmiotem spostrzeżeń była natomiast ich aktywność oraz rodzaj publikowanych treści. Wybrane metody badawcze pozwoliły przeanalizować dane zastane, a także ostatecznie doprowadziły do znalezienia odpowiedzi na postawione pytania badawcze. W celu wyodrębnienia grupy aktywnych kont zastosowano metodę ilościową, natomiast do dalszej analizy zamieszczanych treści (*contentu*) wykorzystano atrybuty jakościowe. Metoda komparatystyczna umożliwiła z kolei porównanie i sklasyfikowanie danych według wybranych zmiennych. Jedną z nich była częstotliwość publikowania filmów, a także ich zróżnicowanie tematyczne. Istotnym czynnikiem było także zaangażowanie odbiorców treści wyrażone liczbą polubień, udostępnień i pobrań danego TikToka.

Analiza ilościowa aktywności polityków na TikToku

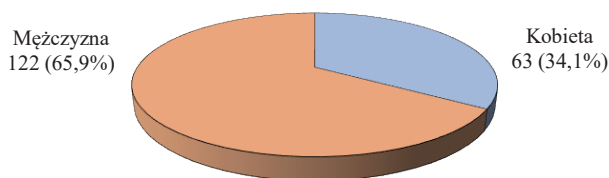
Elementem wyjściowym i kluczowym dla dalszej analizy jest zweryfikowanie liczby posłów mających konto na TikToku, a także porównanie otrzymanych wyników. Dane umieszczone na wykresie 1 wskazują, że konto ma łącznie 159 osób (54 kobiety i 105 mężczyzn).

Wykres 1. Profile polityków na TikToku w rozróżnieniu na płeć w 2. OB

Źródło: opracowanie własne.

3. OB pozwala zaobserwować dalszy wzrost zainteresowania aplikacją, z której korzysta już 184 polityków (przyrost o 29 kont względem 2. OB). Niezmiennie mężczyźni zaznaczają swoją przewagę liczebną również w tym gronie, gdyż liczba ich kont jest o 59 wyższa niż liczba kont należących do kobiet (zob. wykres 2). Przedstawione dane liczbowe mogą być także skorelowane z ogólną przewagą mężczyzn w polskim sejmie.

Wykres 2. Profile polityków na TikToku w rozróżnieniu na płeć w 3. OB

Źródło: opracowanie własne.

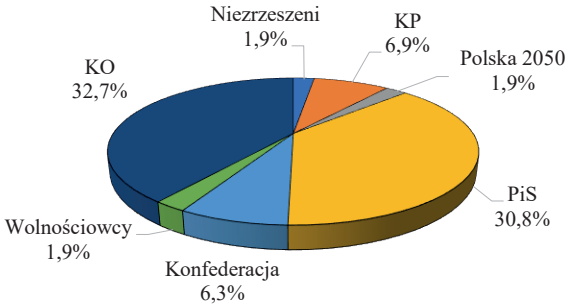
Warto jednak zauważyć tendencję stałego wzrostu liczby kont obsługiwanych przez polityków. W 1. OB profil miały zaledwie 83 osoby, a w drugim już o 76 więcej. Możemy zatem mówić o wzroście o 52%.

Tabela 1. Zbiorcza klasyfikacja względem liczby posłów mających konto na TikToku

	Łączna liczba właścicieli kont	Kobiety	Mężczyźni
1. OB	83	26	57
2. OB	159	54	105
3. OB	184	63	122

Źródło: opracowanie własne.

Mimo przyrostu aktywności na TikToku w 3. OB wciąż ma go mniej niż połowa spośród wszystkich 460 posłów. Powyższa tabela uwidacznia przyrost w każdej kategorii, jednak największa jego dynamika dotyczy mężczyzn. Zauważona tendencja pozwala zakładać, że ekspansja polityków na TikToku będzie stale postępować.

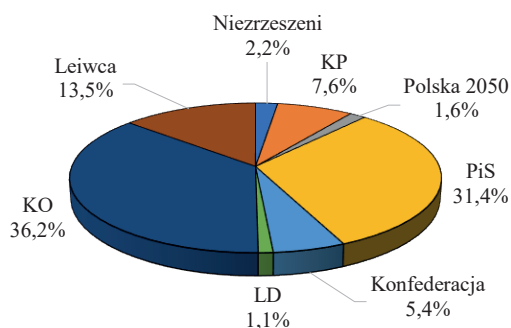

Wykres 3. Przynależność partyjna polityków mających konto na TikToku w 2. OB

Źródło: opracowanie własne.

Analizując udział przedstawicieli poszczególnych ugrupowań politycznych na TikToku w drugim okresie badawczym zauważamy, że w 2. OB dominowali przedstawiciele Koalicji Obywatelskiej (32,7%). Na drugim miejscu z niewielką stratą (1,9 punktu procentowego) uplasowali się politycy Prawa i Sprawiedliwości. Dwukrotnie mniejszą aktywność wykazali politycy Lewicy (15,7%). Kolejne pozycje zajęli odpowiednio: Koalicja Polska (KP), Konfederacja, Polska 2050, niezzareszeni

oraz Wolnościowcy. W 3. OB KO umocniła swoją pozycję, uzyskując 36,2% zaangażowania. Drugie miejsce zajmuje PiS z przyrostem o 0,6 punkta procentowego względem 2. OB. Co interesujące, nieznaczny spadek odnotowała Lewica, a także Konfederacja. Wynika to być może ze zwiększenia zaangażowania polityków liczniejszych opcji politycznych. Należy zauważyć, że przyrosty będą zauważalne do chwili rozpoczęcia działalności na TikToku przez wszystkich polityków.

Wykres 4. Przynależność partyjna polityków mających konto na TikToku w 3. OB

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskana klasyfikacja nieznacznie różni się od tej obserwowanej w 1. OB. W trzecim kwartale 2022 roku Prawo i Sprawiedliwość plasowało się na drugim miejscu (*ex aequo* z Lewicą). Niezmiennie stanowisko lidera piastuje Koalicja Obywatelska (KO), która ówczesnie miała 29,5% aktywnych kont. Warto zauważyć, że w 1. OB także Konfederacja plasowała się przed KP. Interesującym zdaje się być to, że KO zmniejszyła swą przewagę nad PiS z 8,1% w 1. OB do 1,9% w kolejnym okresie objętym obserwacją.

Tabela 2. Zbiorcza klasyfikacja względem przynależności partyjnej posłów mających konto na TikToku (%)

	KO	PiS	Lewica	Konfederacja	Polska 2050	KP	Inne
1. OB	29,5	20,4	20,4	11,4	2,3	9,1	6,9
2. OB	32,7	30,8	15,7	6,3	1,9	6,9	5,7
3. OB	36,2	31,4	13,5	5,4	1,6	7,6	4,3

Źródło: opracowanie własne.

Mimo znacznego upływu czasu struktura uzyskanych wyników nie uległa diametralnym zmianom. Reprezentacja partyjna ma oczywiste ograniczenia, gdyż większe ugrupowania w sposób naturalny będą reprezentowane przez większą liczbę działaczy.

Ilościowo-jakościowa charakterystyka profili polityków na TikToku

Na osiągnięcie sukcesu w opisywanej aplikacji ma wpływ wiele czynników, w tym: znajomość zasad rządzących aplikacją, trendów, systematyczne publikowanie treści czy umiejętności techniczne. Mimo względnej złożoności zagadnienia, niektórym politykom (bądź osobom administrującym ich profile), udało się wygenerować relatywnie duże zasięgi i zgromadzić imponujące grono odbiorców.

W celu usystematyzowania oraz sklasyfikowania zasięgu popularności posłów na TikToku, autorki dokonały dychotomicznego podziału względem liczby obserwujących ich profile. W pierwszej grupie znalazły się konta, które zebrały pomiędzy 1 tys. a 10 tys. obserwujących, a w drugiej – te z liczbą ponad 10 tys. *followersów*. Zgodnie z tym podziałem pierwszą grupę w 2. OB reprezentują: Adam Andruszkiewicz (PiS), Waldemar Andzel (PiS), Magdalena Biejat (Lewica), Kamil Bortniczuk (PiS), Piotr Borys (KO), Grzegorz Braun (Konfederacja), Borys Budka (KO), Małgorzata Chmiel (KO), Arkadiusz Czartoryski (PiS), Włodzimierz Czarzasty (Lewica), Konrad Frysztak (KO), Kinga Gajewska (KO), Kamila Gasiuk-Pihowicz (KO), Maciej Gdula (Lewica), Anna Gembicka (PiS), Marta Golbik (KO), Robert Gontarz (PiS), Mariusz Gosek (PiS), Daria Gosek-Popiołek (Lewica), Michał Gramatyka (Polska 2050), Paulina Hennig-Kłoska (Polska 2050), Norbert Kaczmarczyk (PiS), Mariusz Kałużny (PiS), Krystian Kamiński (Konfederacja), Jan Kanthak (PiS), Małgorzata Kidawa-Błońska (KO), Dariusz Klimczak (KP), Władysław Kosiniak-Kamysz (KP), Katarzyna Kotula (Lewica), Paweł Kowal (KO), Stefan Krajewski (KP), Robert Kropiwnicki (KO), Wojciech Król (KO), Marta Kubiak (PiS), Jakub Kulesza (niez.), Robert Kwiatkowski (LD), Izabela Leszczyna (KO), Joanna Lichocka (PiS), Arkadiusz Marchewka (KO), Paulina Matysiak (Lewica), Daniel Milewski (PiS), Jan Mosiński (PiS), Piotr Müller (PiS), Arkadiusz Myrcha (KO), Sławomir Nitras (KO), Barbara Nowacka (KO), Robert Obaz (Lewica), Marzena Okła-Drewnowicz (KO), Jacek Ozdoba (PiS), Urszula Paślawska (KP), Wojciech Saługa (KO), Joanna

Senyszyn (LD), Waldemar Sługocki (KO), Kazimierz Smoliński (PiS), Dobromir Sośnierz (Konfederacja), Marek Sowa (KO), Anita Sowińska (Lewica), Magdalena Sroka (KP), Dariusz Stefaniuk (PiS), Michał Szerba (KO), Paweł Szramka (KO), Krystyna Szumilas (KO), Małgorzata Tracz (KO), Krzysztof Truskolaski (KO), Krzysztof Tuduj (Konfederacja), Stanisław Tyszka (Konfederacja), Michał Urbaniak (Konfederacja), Marcin Warchoń (PiS), Piotr Wawrzyk (PiS), Monika Wielichowska (KO), Robert Winnicki (Konfederacja), Michał Woś (PiS), Adrian Zandberg (Lewica), Marcelina Zawisza (Lewica), Witold Zembaczyński (KO), Urszula Zielińska (KO), Bożena Żelazowska (KP). Możemy zatem mówić o znacznym przyroście kont liczących między 1 a 10 tys. obserwujących. W 1. OB tę grupę reprezentowało zaledwie 22 posłów, a w 2. OB aż 77. Zgodnie z danymi pochodzącymi z sierpnia 2023 roku, w tej kategorii, oprócz wcześniej wymienionych, znaleźli się: Katarzyna Czochara (PiS), Tomasz Głogowski (KO), Agnieszka Górka (PiS), Michał Jaros (KO), Maciej Lasek (KO), Jakub Rutnicki (KO), Artur Soboń (PiS), Robert Telus (PiS), Piotr Uściński (PiS), Michał Wypij (KO), Urszula Zielińska (KO). 3. OB reprezentuje zatem grupa 88 działaczy politycznych, co stanowi niemalże połowę wszystkich kont aktywnych w trakcie prowadzenia badania.

Tabela 3. Przynależność partyjna w grupie 1–10 tys. obserwujących w 2. i 3. OB

	KO	KWiN	KP	Lewica	LD	PiS	Polska 2050	Niezrzeszeni	Łącznie
2. OB	28	7	6	10	2	21	2	1	77
3. OB	34	7	6	10	2	26	2	1	88

Źródło: opracowanie własne.

Powyższe dane pozwalają dostrzec wzrost liczebności kont Koalicji Obywatelskiej i Prawa i Sprawiedliwości. Obserwowany trend odzwierciedla sytuację na polskiej scenie politycznej, na której występuje odwieczna rywalizacja między tymi ugrupowaniami, która szczególnie uwypukla się w okresie przedwyborczym.

Przechodząc do drugiej grupy należy zauważyć, że największe osiągnięcia w opisywanej aplikacji i ponad 10 tys. obserwujących w 2. OB odnieśli: Konrad Berkowicz (Konfederacja), Krzysztof Bosak (Konfederacja), Artur Dziambor (niez.), Agnieszka Dziemianowicz-Bąk (Lewica), Monika Falej (Lewica), Aleksandra Gajewska (KO), Klaudia Jachira (KO), Dariusz Joński (KO), Sebastian Kaleta (PiS), Marcin Kierwiński (KO), Janusz Korwin-Mikke (Konfederacja), Janusz Kowalski

(PiS), Katarzyna Lubnauer (KO), Beata Maciejewska (niez.), Wanda Nowicka (Lewica), Agnieszka Pomaska (KO), Monika Rosa (KO), Joanna Scheuring-Wielgus (Lewica), Adam Szłapka (KO), Krzysztof Śmiszek (Lewica), Cezary Tomczyk (KO), Tomasz Trela (Lewica), Marta Wcisło (KO). W niniejszej grupie znalazło się więc 23 posłów – o 14 więcej niż w 1. OB. Ostatni okres badawczy nie przyniósł znaczących zmian w tym zakresie. Do opisywanego grona dołączyli: Włodzimierz Czarzasty (Lewica), Kamila Gasiuk-Pihowicz (KO) oraz Barbara Nowacka (KO).

Tabela 4. Przynależność partyjna w grupie ponad 10 tys. obserwujących w 2. i 3. OB

	KO	KWiN	Lewica	PiS	Niezrzeszeni	Łącznie
2. OB	10	3	6	2	2	23
3. OB	12	3	7	2	2	26

Źródło: opracowanie własne.

Powyższa klasyfikacja pozwala zauważyć, że wśród kont polityków z liczbą obserwujących powyżej 10 tys. dominują przedstawiciele Koalicji Obywatelskiej. Drugie miejsce zajmuje Lewica, dalsze pozycje – Konfederacja, Prawo i Sprawiedliwość oraz Niezrzeszeni. Pomimo danych przedstawionych na wykresach 1 i 2, to Lewica ma większą liczbę kont, które zgromadziły znacznie większą liczbę obserwacji. Choć wielu działaczy PiS ma aktywne profile, nie osiągają one tak imponujących rezultatów oglądalności i widoczności w opisywanej sferze.

Tabela 5. Zbiorcza klasyfikacja kont względem liczby obserwujących

	Liczba kont z liczbą obserwujących pomiędzy 1 tys.–10 tys.	Liczba kont z ponad 10 tys. obserwujących	Konta nieaktywne lub z liczbą obserwujących poniżej 1 tys.	Łączna liczba kont
1. OB	22	9	52	83
2. OB	78	23	58	159
3. OB	88	26	70	184

Źródło: opracowanie własne.

Dane przedstawione w tabeli 5 pozwalają zauważyć znaczny postęp i wzrost jakości oraz skuteczności działalności polityków na TikToku. Liczba kont

z obserwującymi pomiędzy 1 tys.–10 tys. stanowi odpowiednio około 49% i około 48% ogółu kont w 2. OB i 3. OB, natomiast w 1. OB wartość ta wyniosła zaledwie około 27%.

Spśród 26 kont, które zgromadziły minimum 10 tys. *followersów*, autorki wyodrębniły dziesięć profili z największą liczbą obserwatorów. Podobnie jak w 1. OB niekwestionowaną liderką wśród posłów pozostaje Wanda Nowicka⁶, która osiągnęła niemalże trzykrotną przewagę nad drugim w zestawieniu Januszem Korwin-Mikkem⁷. Warto odnotować, że reprezentantka Lewicy w ciągu roku powiększyła swoje zasięgi o około 146 tys. widzów. Jest to znaczący wynik, który świadczy o systematyczności oraz jakości publikowanych treści, a także doborze odpowiedniej grupy docelowej. Stosunkowo duży przyrost w 3. OB (względem 1. OB) odnotował także Krzysztof Śmiszek⁸, który ma grono 96,8 tys. obserwujących (o 21,4 więcej niż w 1. OB). Duży progres odnotowała Agnieszka Dziemianowicz-Bąk⁹, która nie była ujęta podczas pierwszego pomiaru ze względu na niskie osiągnięcia. Liczba obserwujących profil Tomasza Treli¹⁰ również wzrosła i obecnie wynosi 40,9 tys. Możemy zatem zaobserwować wzrost o 5,6 tys.

Analizując dane, zauważymy także przyrost obserwacji u Artura Dziambora, Dariusza Jońskiego i Konrada Berkowicza, którzy znajdowali się w grupie najpopularniejszych profili podczas 1. OB. Pierwszy z wymienionych osiągnął przyrost o 24,1 tys.¹¹ Jest to zatem jeden z największych progresów odnotowanych wśród osób ujętych w zestawieniu. Przedstawiciel Inicjatywy Polskiej powiększył z kolei grono widzów o 18,9 tys. względem 1. OB¹². Ostatni w tabeli Konrad Berkowicz zgromadził grupę 24,6 tys. obserwujących (wzrost o 9,6 tys.)¹³. Osobami, które poczyniły znaczny postęp na przestrzeni wszystkich okresów badawczych są Klaudia Jachira oraz Krzysztof Bosak.

W tabeli 6 można zauważyć, że największą reprezentatywnością cieszą się politycy ze skrajnych i opozycyjnych ugrupowań. Nieliczną grupę stanowią partie centrowe. Wśród dziesięciu wyróżnionych profili można wymienić 4 polityków

⁶ Wanda Nowicka, <https://www.tiktok.com/@wandanowicka> (dostęp: 24.07.2023).

⁷ Janusz Korwin-Mikke, https://www.tiktok.com/@jkm_krul (dostęp: 24.07.2023).

⁸ Krzysztof Śmiszek, <https://www.tiktok.com/@krzysztofsmiszek> (dostęp: 24.07.2023).

⁹ Agnieszka Dziemianowicz-Bąk, <https://www.tiktok.com/@dziemianowiczbak> (dostęp: 24.07.2023).

¹⁰ Tomasz Treli, <https://www.tiktok.com/@poselttreli> (dostęp: 24.07.2023).

¹¹ Artur Dziambor, <https://www.tiktok.com/@arturdziambor> (dostęp: 24.07.2023).

¹² Dariusz Joński, <https://www.tiktok.com/@dariusz.jonski> (dostęp: 24.07.2023).

¹³ Konrad Berkowicz, <https://www.tiktok.com/@konradberkowicz> (dostęp: 24.07.2023).

z Lewicy, 3 z Konfederacji, 2 z KO oraz 1 niezrzeszonego. Powyższe zestawienie może wynikać z tego, że kontrowersyjne treści i język debaty nacechowany emocjami mają szersze oddziaływanie na społeczność TikTokową.

Tabela 6. Konta z największą liczbą ilością obserwujących w 2. i 3. OB

Lp.	Imię i nazwisko	Liczba obserwujących	Przynależność partyjna	Wiek w latach	Liczba filmów opublikowanych w 2. OB	Liczba filmów opublikowanych w 3. OB
1	Wanda Nowicka	558,4 tys.	Lewica	66	4	5
2	Janusz Korwin-Mikke	117,2 tys.	Konfederacja	80	13	7
3	Krzysztof Śmiszek	96,8 tys.	Lewica	44	2	5
4	Agnieszka Dziemianowicz-Bąk	57,2 tys.	Lewica	39	2	1
5	Tomasz Trela	40,9 tys.	Lewica	43	7	11
6	Krzysztof Bosak	35,9 tys.	Konfederacja	41	5	6
7	Klaudia Jachira	34,5 tys.	Koalicja Obywatelska	35	8	5
8	Artur Dziambor	34,3 tys.	Niezrzeszony	41	3	2
9	Dariusz Joński	33,9 tys.	Koalicja Obywatelska	44	3	1
10	Konrad Berkowicz	24,6 tys.	Konfederacja	39	1	2

Źródło: opracowanie własne.

Odnosząc się do wieku najpopularniejszych posłów w aplikacji zauważamy, że dominującą grupę stanowią osoby w przedziale wiekowym 39–44. Co interesujące, dwie pierwsze lokaty zajmują najstarsze osoby w zestawieniu, mające odpowiednio 66 i 80 lat. W związku z tym można stwierdzić, że sukces w opisywanej aplikacji nie jest zależny od wieku polityka. Kluczem wydaje się m.in. regularność publikowania, odpowiedni dobór treści, autentyczność, jakość materiałów czy rozpoznawalność w świecie pozainternetowym.

Przechodząc do częstotliwości publikacji w 2. OB, największą aktywnością może pochwalić się Janusz Korwin-Mikke, który dodał 13 filmów. Zbliżone wyniki osiągnęli Tomasz Trela i Klaudia Jachira¹⁴ (odpowiednio 7 i 8 TikToków). Najmniej materiałów dodał Konrad Berkowicz.

¹⁴ Klaudia Jachira, <https://www.tiktok.com/@klaudijachira> (dostęp: 24.07.2023).

W 3. okresie badawczym najwięcej filmów opublikował Tomasz Trela (11), kolejne miejsce zajął Janusz Korwin-Mikke (7), następną pozycję – Krzysztof Bosak z 6 publikacjami, natomiast po 5 materiałów dodali: Wanda Nowicka, Krzysztof Śmiszek oraz Klaudia Jachira. Zdecydowanie mniejszą aktywnością wykazali się: Agnieszka Dziemianowicz-Bąk, Artur Dziambor, Dariusz Joński, Konrad Berkowicz. Zdaniem autorek TikTok wymaga stałej regularności, która pozwala utrzymać zasięgi i gromadzić grupę zaangażowanych odbiorców. Publikacja jednego bądź dwóch filmów w ciągu dwóch tygodni objętych obserwacją zarówno w 2. i 3. OB jest liczbą niewystarczającą. Porównując powyższe wyniki do tych odnotowanych w 1. OB, zauważa się wzrost aktywności u Krzysztofa Śmiszka (z 1 filmu do 5), który tym samym zwiększył swój potencjał. W przypadku Artura Dziambora autorki nie dostrzegły natomiast znaczących zmian w sposobie działalności, liczba publikacji stale jest bardzo niewielka. Warto pamiętać, że regularne rozpowszechnianie TikToków w lepszy sposób stymuluje pracę algorytmów.

W celu usystematyzowania treści i zbadania profilu publikowanych materiałów, autorki, zgodnie z metodologią ujętą w 1. OB, dokonały podziału treści na: humorystyczne/trendy, mówione, zapożyczone, inne „relacje z aktywności”. Pierwszą grupę tworzą materiały, które wpisują się w aktualne kanony obowiązujące na TikToku. Poprzez treści mówione rozumie się nagrania, w których działacz przekazuje informacje dotyczące na przykład poglądów czy programu. Do trzeciej grupy zalicza się treści, które zostały zaczerpnięte z rozmów i wywiadów udzielanych przez polityków. Ostatnia zawiera nagrania ukazujące bieżące działania posłów.

Porównanie niniejszych danych z danymi pozyskanymi podczas 1. OB pozwala zauważyć pewną zmianę trendów publikacji. Obecna klasyfikacja wskazuje na dominację treści o charakterze mówionym. Najmniejsza popularność dotyczy *contentu* humorystycznego, wpisującego się w aktualne trendy. Liczba publikacji treści zapożyczonych lub relacjonujących bieżące aktywności w 2. i 3. OB utrzymuje się z kolei na względnie podobnym poziomie. Okres przedwyborczy wymusza publikację merytorycznych treści, najczęściej związanych z programem danej partii. W pierwszym okresie badawczym działacze mogli skupiać się na bieżącej aktywności oraz tworzeniu treści przeznaczonych TikTokowi. Obserwowany *status quo* może wynikać z pierwotnej chęci zbudowania szerokiego grona odbiorców, które obecnie jest wykorzystywane do promowania treści *stricte* programowych.

Tabela 7. Podział treści ze względu na rodzaj treści w 2. OB i 3. OB

Lp.	Polityk	Treści humorystyczne/trendy		Treści mówione		Treści zapożyczone		Treści inne “relacje z aktywności”	
		2. OB	3.OB	2.OB	3.OB	2.OB	3.OB	2.OB	3.OB
1	Wanda Nowicka	–	–	4	4	–	1	–	–
2	Janusz Korwin-Mikke	–	–	9	5	1	–	3	2
3	Krzysztof Śmiszek	–	1	1	3	–	–	1	1
4.	Agnieszka Dziemianowicz-Bąk	–	–	–	–	1	–	1	1
5.	Tomasz Trela	–	–	7	10	–	–	–	–
6.	Krzysztof Bosak	–	–	1	2	4	4	–	–
7.	Klaudia Jachira	–	–	8	5	–	–	–	–
8.	Artur Dziambor	–	–	3	1	–	–	–	1
9.	Dariusz Joński	–	–	2	1	–	–	1	–
10.	Konrad Berkowicz	–	–	–	2	–	–	1	–

Źródło: opracowanie własne.

Tematyka podejmowana w filmach Wandy Nowickiej nieznacznie odbiega od tej publikowanej w 1. OB. Pierwotny *content* bazujący na treściach dotyczących różnorakich kwestii edukacji zastąpiły nawiązania do bieżącej sytuacji politycznej. Na profilu odnajdziemy nagrania o charakterze agitującym, a także szeroko komentujące kwestie referendum, które zaplanowano na dzień wyborów (15 października 2023).

Przechodząc do omówienia drugiego w zestawieniu profilu, należącego do Janusza Korwin-Mikkego, zauważamy że już podczas 2. OB. odnosił się do swych oponentów za pomocą ciętych ripost i stosowania dosadnego języka, czego egzemplifikacją jest TikTok opublikowany 2 lipca 2023 roku, w którym polityk oskarża Donalda Tuska o radykalną zmianę poglądów w kwestii pakietu migracyjnego proponowanego przez UE. Stwierdza, że ten „zaczął pleść głupoty”, „oszukał w wyborach kilkanaście lat temu”. Podobny styl wypowiedzi oraz tematykę nawiązującą do aktualnych wydarzeń można odnaleźć także w innych filmach. W odróżnieniu do Nowickiej, Korwin-Mikke opublikował łącznie pięć materiałów ukazujących jego aktywności w świecie rzeczywistym, na przykład piknik w Łomiankach, w którym uczestniczył.

Na tle pozostałych wyróżnia się Krzysztof Śmiszek, który wykorzystał swój profil także do lobbowania na rzecz innych polityków Lewicy. Na przykład w filmie z 2 lipca promuje Joannę Scheuring-Wielgus¹⁵. Oprócz tego swoje TikToki poświęca kwestiom równouprawnienia i „tęczowej zmianie”, a także komentowaniu postulatów Konfederacji. W 3. OB. znajdziemy natomiast bezpośrednie wezwania do działania i prośby o włączenie się w trwającą kampanię.

Posłanka Lewicy, która jest najmniej aktywna spośród wcześniej opisanych, prezentuje na TikToku treści zapożyczone – fragment wywiadu telewizyjnego czy wystąpienie wygłoszone podczas obrad sejmu. Przedstawione publikacje nie zostały nagrane z myślą o TikToku, jednak na ich korzyść przemawia schludna i ujednolicona szata graficzna oraz napisy, które umieszczono w każdym materiale. W 3. OB. z kolei dominują kadry ze *speechów* posłanki, która nawiązuje do postulatów Prawa i Sprawiedliwości, sytuacji w oświacie i osoby ministra Przemysława Czarńka. Niżej przytaczam przykład udowadniający, że wraz ze zbliżaniem się terminu wyborów wzrasta intensyfikacja publikacji treści, które bezpośrednio odnoszą się do głównych oponentów politycznych.

Tomasz Treła, publikujący jedynie materiały o charakterze „mówionym”, w 2. OB. skupia się na wskazywaniu zaniedbań obecnie rządzących. Na przykład TikTok z 3 lipca poświęca kwestiom, jego zdaniem, nieskutecznie prowadzonej polityki mieszkaniowej. Poseł w dosadnych słowach wypowiada się także o Pawle Kukizie twierdząc, że ten jest „podnóżkiem Kaczyńskiego”. W innych publikacjach odnosi się do Adama Glapińskiego, Sławomira Mentzena, Michała Dworczyka czy Jarosława Kaczyńskiego, a także działań przez nich podejmowanych. Treści zamieszczane w 3. OB. swoją tematyką nie odbiegają od tych publikowanych w lipcu, jednak obok nawiązań do oponentów politycznych, można odnaleźć także odniesienia do bieżącej sytuacji, w tym wielokrotnie wspominanej kwestii referendum.

Skupiając się na publikacjach Krzysztofa Bosaka, można dostrzec fragmenty wywiadów, a także treści mówione dedykowane aplikacji. Uwagę zwraca podkład muzyczny zastosowany w każdym TikToku, który w połączeniu z dynamicznym montażem, dodaje dramaturgii. Efektem wdrożenia opisanych zabiegów jest powstanie materiałów wywołujących silne emocje u odbiorcy, który jest skłonny polubić publikację, obok której nie może przejść obojętnie. W 3. OB. można natomiast

¹⁵ Joanna Scheuring-Wielgus, <https://www.tiktok.com/@joannascheuringwielgus> (dostęp: 24.07.2023).

odnaleźć również zaproszenia na wiece Konfederacji czy większą liczbę treści zapożyczonych (wystąpienia z sejmu, wywiady).

Najbardziej dopracowane TikToki, tworzone z zachowaniem kanonów obowiązujących w aplikacji, tworzy Klaudia Jachira. Interesująca wydaje się idea widoczna w 2. OB (np. 1 oraz 4 lipca), która bazuje na zestawieniu sytuacji politycznej i społecznej Polski do innych państw, tj. Szwecja czy Uganda. Autorka porusza w nich kwestie państwa dobrobytu, a także kary śmierci za homoseksualizm. W obu okresach badawczych autentyczności przekazu dodaje prosty i bezpośredni język, przemyślane kwestie, brak zbędnych odniesień, a także niestosowanie mowy nienawiści. Klaudia Jachira w swoich filmach wypowiada się w sposób naturalny, niewyreżyserowany.

Artur Dziambor stosunkowo często sięga po treści odnoszące się do bieżących sytuacji. W 2. OB. zwracał między innymi uwagę na skandaliczną, jego zdaniem, sytuację z obrad Komisji Edukacji czy kwestie wynagrodzenia kadry profesorskiej. W sierpniu, podobnie jak wyżej opisywani politycy, odniósł się do referendum, dokonując jego krytyki.

Konto Dariusza Jońskiego, podobnie jak profil Jachiry, wyróżnia się estetyką *feedu* publikacji. W 2. OB. działacz skupia się na wskazywaniu zaniedbań rządzących w kwestii np. ochrony drzewostanu, mieszkalnictwa czy nadużyć w kwestii wydawania publicznych środków na organizację wydarzeń o charakterze religijnym. Całość *contentu* posła oscyluje wokół przeciwstawiania się działaniom PiS, pogłębiającym polaryzację społeczeństwa. W 3. OB. można odnaleźć natomiast treści agitujące i zachęcające do oddania głosu na Jońskiego.

Konrad Berkowicz jako jeden z nielicznych opublikował film relacjonujący jego działalność w kampanii, który ukazuje spotkania z kobietami podczas prekampanii wyborczej. Zarówno opisywany materiał, jak i te dodawane w sierpniu 2023 roku, mają humorystyczny wydźwięk, który uwidacznia pewien dystans do samego siebie, jak i otwartość działacza.

Podsumowanie

Pewnym truizmem jest to, że media społecznościowe nieodwracalnie zmieniły sposób pojmowania marketingu politycznego. Zdaje się, że ta nieodwracalna symbioza polityki ze sferą wirtualną będzie się stale nasilać. Narzędziem, które dynamizuje

opisywany proces jest TikTok, będący najnowszym kanałem komunikacji na linii działacze polityczni–obywatele.

Egzemplifikacją powyższych stwierdzeń są badania opisane w niniejszym artykule. Kontynuowanie obserwacji rozpoczętych w 1. OB. w 2022 roku, pozwoliło dostrzec dalszą aktywność polityków w opisywanej przestrzeni. Jednym z powodów owej mobilizacji może być kampania wyborcza, a także przedwyborcza. Politycy coraz częściej dostrzegają potencjał wynikający z posiadania i właściwego użytkowania TikToka. Co więcej, wielu z nich zdołało osiągnąć imponujący wynik w aplikacji, gromadząc znaczną grupę odbiorców (powyżej 5 tys.).

Analiza jakościowa ujęta w drugiej części opracowania, wskazała na zasadność tezy artykułu mówiącej o aktywizacji motywowanej wyborami parlamentarnymi. TikTok stał się responsywnym narzędziem, którego użytkownicy w celu osiągnięcia pełnego potencjału, muszą odpowiadać na bieżące wydarzenia. U wszystkich posłów, których profile poddano analizie jakościowej, można zauważyć zmiany tematyki publikowanego materiału. Im bliżej wyborów, tym więcej treści o charakterze agitującym i odnoszącym się do aktualnych zjawisk. Politycy często sięgali także po język polaryzujący odbiorców, podkreślając dychotomiczny podział na zwolenników i przeciwników obecnie rządzących.

Złożoność powziętej tematyki, a także nieustanne przemiany, którym podlega, czyni go niewyczerpywalnym. Bez wątpienia kampania wyborcza poprzedzająca wybory do Parlamentu Rzeczypospolitej Polskiej zyskała nowy wymiar, niedostrzegalny wcześniej na taką skalę. Można domniemywać, że TikTok na stałe wpisze się w polski krajobraz polityczny, a wraz z upływem czasu wszyscy posłowie zaktywizują się w opisywanej przestrzeni.

Bibliografia

- Definicja pojęcia trend na TikToku, Kompan.pl, <https://kompan.pl/co-to-jest/trend-na-tik-toku> (dostęp: 27.07.2023).
- Kemp S., *Digital 2023: Global Overview Report*, datareportal, 26.01.2023, <https://datareportal.com/reports/digital-2023-global-overview-report> (dostęp: 20.07.2023).
- Kemp S., *Digital 2023: Poland*, datareportal, 13.02.2023, <https://datareportal.com/reports/digital-2023-poland> (dostęp: 21.07.2023).
- Zenga J., Abidin C., Schäfer M.S., *Research perspectives on TikTok and its legacy apps: introduction*, International Journal of Communication 2021.

Agnieszka Dziemianowicz-Bąk, <https://www.tiktok.com/@dziemianowiczbak> (dostęp: 24.07.2023).

Artur Dziambor, <https://www.tiktok.com/@arturdziambor> (dostęp: 24.07.2023).

Dariusz Joński, <https://www.tiktok.com/@dariusz.jonski> (dostęp: 24.07.2023).

Janusz Korwin-Mikke, https://www.tiktok.com/@jkm_krul (dostęp: 24.07.2023).

Joanna Scheuring-Wielgus, <https://www.tiktok.com/@joannascheuringwielgus> (dostęp: 24.07.2023).

Klaudia Jachira, <https://www.tiktok.com/@klaudijachira> (dostęp: 24.07.2023).

Konrad Berkowicz, <https://www.tiktok.com/@konradberkowicz> (dostęp: 24.07.2023).

Krzysztof Śmiszek, <https://www.tiktok.com/@krzysztofsmiszek> (dostęp: 24.07.2023).

Tomasz Trela, <https://www.tiktok.com/@poselttrela> (dostęp: 24.07.2023).

Wanda Nowicka, <https://www.tiktok.com/@wandanowicka> (dostęp: 24.07.2023).

Katarzyna Kowalska

Koło Naukowe Kryminologii i Kryminalistyki „KryminologUS”

Instytut Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Szczeciński

Homolka & Bernardo – mordercze małżeństwo – analiza przypadku

Abstrakt

W artykule przedstawiono opis seryjnych zbrodni dokonanych w Kanadzie, wpływie krzywd doświadczanych w dzieciństwie na kształtowanie się psychiki młodego człowieka oraz na zaburzeniach natury psychicznej. Celem tekstu jest przedstawienie niekontrolowanych parafilii seksualnych w połączeniu z zaburzeniami psychicznymi i ich działania na funkcjonowanie człowieka zagrażającego społeczeństwu, jak i wpływu niekompetencji władzy na zuchwałość przestępcy.

Równie ważnym zagadnieniem jest niebezpieczeństwo związane z chorobliwą chęcią zadowolenia swojego partnera w każdym aspekcie. Metodą badawczą najbardziej przydatną w artykule naukowym jest studium przypadku, które pozwoliło na wnikliwą analizę sprawy gwałciciela ze Scarborough, a to z kolei umożliwiło wyciągnięcie wniosków co do genezy jego skłonności do ubliżania swoim ofiarom i zabijania ich. Dzięki analizie tego przypadku można zauważyć, jak ważne jest odpowiednie podejście służb publicznych do zbrodni, które są ogromnym zagrożeniem dla prawidłowego funkcjonowania społeczeństwa, a także jak daleko może sięgać okrucieństwo człowieka wobec drugiej osoby, i jakie to niesie konsekwencje.

Słowa kluczowe: seryjne zbrodnie, zaburzenia natury psychicznej, Paul Bernardo, Karla Homolka

Wprowadzenie

Czyny dokonane przez Paula Bernardę oraz jego partnerkę Karłę powinny być nie tylko zapamiętane przez długie lata, ale też potępiane. Gdyby władze odpowiednio zajęły się sprawą i postęp technologiczny z dziedziny kryminalistyki rozwijał się odrobinę szybciej, to wszystkiemu można by dawno zapobiec. Gdyby ktokolwiek przejął się zachowaniem małego Paula, oszczędziłby cierpień dziesiątkom młodych kobiet. O sprawie morderczego małżeństwa powinno się mówić zdecydowanie częściej. Wydarzenia, o których mowa ukazują nie tylko przemożny wpływ problemów

rodziny na psychikę kształtującego się umysłu młodego mężczyzny, ale też znaczenie zuchwałości i chęci zemsty jako sił napędzających haniebne postępowanie seryjnego mordercy i gwałciela. Wnioski z badań nad zachowaniem Bernarda i Homolki mogą przyczynić się do zapobiegania podobnym zbrodniom oraz służyć dążeniu do zapewnienia młodym ludziom życia w poczuciu bezpieczeństwa. Dzięki tej sprawie można zauważyć, jak ważne jest odpowiednie nastawienie służb państwowych, aby wyeliminować ogromne zagrożenie dla codziennego funkcjonowania społeczeństwa i uniknąć powszechnej paniki.

Dokumenty sprawy Paula Bernardy oraz jego byłej żony Karli Homolki są bogate w informacje. Paul Kenneth Bernardo urodził się 27 sierpnia 1964 roku w Scarborough w Kanadzie, które można nazwać dzielnicą Toronto, ponieważ znajduje się w niewielkiej odległości od tego miasta. Jest najmłodszym synem Kennetha Waltera Bernardy oraz Marilyn Elizabeth Bernardo, ma dwójkę starszego rodzeństwa. Rodzina Bernardo z pozoru wydawała się bardzo kochającą, dbającą o siebie nawzajem, przez sąsiadów była postrzegana jako „normalna”. Jednakże różne źródła podają, że ojciec, Kenneth często wykorzystywał seksualnie swoją starszą córkę Debrę. Ostatecznie zostały mu postawione zarzuty związane z oglądactwem oraz pedofilią. Matka, Marilyn chorowała na depresję oraz agorafobię, dlatego często odłączała się od swojej rodziny. Sytuacja eskalowała do tego stopnia, że kobieta wprowadziła się do piwnicy ich domu i bardzo rzadko ją opuszczała¹. Matka Paula, wspominając najwcześniejsze momenty z życia swojego syna, powiedziała, że jako dziecko był on bardzo samolubny, uparty i nieczuły². Pomimo swoich trudnych doświadczeń Paul wydawał się nietknięty emocjonalnie przez opisywaną sytuację rodzinną. Osoby żyjące w jego otoczeniu często opisywały go jako chłopca uśmiechniętego, wesołego, który dobrze się uczył. To zachowanie było jednak jedynie maską. Chłopiec w swojej osobowości stopniowo rozwijał skłonności piromańskie oraz fantazje seksualne przypominające zaburzenia preferencji seksualnych. Jedną z nich polegała na stworzeniu tzw. „farmy dziewic”, na której hodowałby kobiety gotowe do gwałtu³.

¹ S.M. Fowles, *When Paul Bernardo Stalked My Neighbourhood. What is was like to grow up in a community that lived in fear of the Scarborough Rapist*, <https://tinyurl.com/SMFowles> (dostęp: 22.05.2023).

² N. Pron, *Lethal Marriage: The Uncensored Truth Behind the Crimes of Paul Bernardo and Karla Homolka*, Part 22, Toronto 2005, s. 310.

³ Stanowo.com, *Karla Homolka i Paul Bernardo – Mordercza para – Ken i Barbie – Kryminalnie #9*, <https://tinyurl.com/StanowoBernardo> (dostęp: 22.05.2023).

W 1981 roku, kiedy Paul miał 16 lat, pomiędzy rodzicami młodego mężczyzny doszło do poważnej kłótni. Marilyn weszła do pokoju syna, rzucając na jego łóżko fotografię nieznanego Paulowi mężczyzny. Wyjawiała mu, że jego ojcem jest jej były kochanek, znajdujący się na zdjęciu, a nie Kenneth. W tamtej chwili rozpoczęła się jego nienawiść do matki oraz innych kobiet⁴.

Kilkunastoletni Paul zaczął interesować się pornografią, co jest częstym problemem chłopców w jego wieku. Początkiem tego zainteresowania były zdjęcia w sekcji z bielizną w katalogach detalicznych. Istotnym szczegółem było to, że Paul preferował fotografie bardzo młodych dziewczynek. Z wiekiem zaczął oglądać pornografię na kasetach wideo, a jego ulubionymi materiałami były filmy *bondage* oraz takie, które symulowały gwałt. Od tamtego momentu poszukiwał kobiet, które byłyby uległe i naiwne, dzięki którym mógłby spełniać swoje chorobliwe zachcianki seksualne⁵.

Rok po odkryciu tożsamości swojego biologicznego ojca, Bernardo rozpoczął studia na Uniwersytecie Toronto Scarborough na kierunku księgowość i zarządzanie. Podczas studiów, wraz z kolegami, często praktykował podryw na młodych kobietach poznawanych w barach, do których uczęszczał wieczorami. Z pewnością można powiedzieć, że dzięki niesamowitemu urokowi osobistemu próby zdobywania niewiast kończyły się dla niego pozytywnie, jednak bywały zgubne dla jego partnerek. Bernardo wręcz lubował się w publicznym poniżaniu kobiet, z którymi spędzał czas, a w łóżku uwielbiał agresywne stosunki analne. Jego związki niesamowicie szybko stawały się brutalne oraz niestabilne, a kiedy partnerki Paula chciały zgłaszać odpowiednim służbom akty przemocy, ten groził im śmiercią. W 1986 roku Bernardo otrzymał zakazy zbliżania się do dwóch kobiet, z którymi utrzymywał bliższe kontakty⁶.

W 1987 roku dwudziestotrzyletni Paul rozpoczął serię brutalnych gwałtów, która trwała aż do 1990 roku. Początkowo jego działania obejmowały Scarborough i jego okolice, jednakże z czasem zaczął dopuszczać się gwałtów również na terenie miasteczka St. Catherines. Bernardo jako gwałcień zachowywał się bardzo zuchwale, ponieważ wiedział, że władza działa zbyt niekompetentnie, żeby go złapać na gorącym uczynku. Jego ofiarami były młode kobiety lub nastolatki, które wieczorami same podróżowały autobusem po obrzeżach miasta. W notatce FBI o jeszcze wtedy nieznanym seryjnym gwałcień ze Scarborough, możemy wyczytać informację,

⁴ N. Pron, *Lethal Marriage: The Uncensored Truth...*, s. 311.

⁵ Ibidem.

⁶ Stanowo.com, *Karla Homolka i Paul Bernardo...*

że służby porządkowe już w tamtym czasie wiedziały, że oprawca musi mieszkać w okolicy, w której dochodziło do przestępstw. Jego zachowanie wskazywało na to, że czuje się bezkarny i ma zaplanowane drogi ucieczki. Z tego samego powodu ważne dla niego było to, aby ofiary nie widziały jego twarzy. Opisywana notatka dostarcza także informacji o tym, że Paul wymagał od ofiar, aby mówiły mu, że go kochają, oraz że gwałt im się podoba. Gwałcielem ze Scarborough był niezwykle brutalny wobec swoich ofiar, stosował przemoc fizyczną i psychiczną. Jego celem było ukaranie pokrzywdzonych, ponieważ był przekonany, że kobiety są z gruntu złe. Śledczy FBI wierzyli, że celem gwałciela nie jest odbieranie życia ofiarom, jednak gdyby spotkał się z oporem którejś z nich, mógłby stracić panowanie nad sobą⁷.

Karla Homolka – brutalna siostra

Karla Leanne Homolka urodziła się 4 maja 1970 roku w Port Credit, położonym w stanie Ontario w Kanadzie. Jest najstarszą córką Karela oraz Dorothy Homolków. Jej ojciec często upijał się do nieprzytomności, a przez to między jej rodzicami dochodziło do głośnych kłótni. Od wczesnego dzieciństwa była zainteresowana tematyką tajemniczych zbrodni, a także okultyzmu. Podczas nauki w liceum pracowała na pół etatu w sklepie zoologicznym. Po ukończeniu szkoły została zatrudniona przez klinikę weterynaryjną Thorold na stanowisku asystenta weterynaryjnego⁸.

Karla i Paul poznali się w hotelowej restauracji w październiku 1987 roku. Siedemnastoletnia wówczas dziewczyna przyjechała do Scarborough, aby wziąć udział w konferencji weterynaryjnej. Paul wraz z kolegą podszedł do stolika, przy którym siedziała się dziewczyna zwracająca jego uwagę. Para od razu przypadła sobie do gustu, a z czasem odkryli w sobie wzajemnie skłonności sadomasochistyczne. Od tamtego spotkania widywali się bardzo często – Paul odwiedzał Karłę w jej domu rodzinnym co najmniej dwa razy w tygodniu. Rodzice Karli, a także jej rodzeństwo, byli bardzo zadowoleni z jej związku, gdyż spotykała się z młodym przystojnym mężczyzną z porządną pracą i głęboko wierzyli, że pomoże jej to podnieść status społeczny. Wszyscy, którzy ich spotykali mówili, że byli parą idealnie dobraną. Sprawiali wrażenie dwojga ludzi głęboko w sobie zakochanych, dbających o siebie. Jednak ich związek był pełen kontroli i przemocy. Początkowo Paul zachowywał

⁷ L. Mellor, *Cold North Killers: Canadian Serial Murder*, 2012, s. 304–309.

⁸ Murderpedia, *Karla Leanne HOMOLKA*, <https://tinyurl.com/homolkk> (dostęp: 5.06.2023).

się czarująco wobec swojej wybranki, z czasem jednak zaczął dyktować jej, jak ma się ubierać, zachowywać, co jeść oraz w co wierzyć. W przeciwieństwie do jego poprzednich partnerek, Karla bardzo łatwo podporządkowywała się żądaniom partnera, a nawet zachęcała go do dalszego kontrolowania. Analizując tę sprawę, należy podkreślić, że Paula przygłębiła informacja, że Karla w momencie ich zapoznania nie była dziewicą⁹. Pomimo rozpoczęcia długotrwałego związku z Homolką, Paul dalej dopuszczał się gwałtów na nastolatkach.

Bernardo zaczął obsesyjnie interesować się piętnastoletnią siostrą Karli od momentu, kiedy zaczął spędzać czas z jej rodziną. Często zdarzało się, że podglądał dziewczynkę przez połamane żaluzje, które celowo zniszczyła dla niego Karla. 24 lipca 1990 roku Homolka podała swojej siostrze Tammy spaghetti, które zawierało rozgniecione tabletki uspokajające oraz nasenne. Kiedy dziewczyna straciła przytomność po zażytych nieświadomie lekach, Paul ją zgwałcił, a Karla oglądała zajście. Paul cały czas wypominał swojej partnerce to, że nie była dziewicą, kiedy się poznali. Karla w ramach prezentu świątecznego postanowiła oddać mu w pełni swoją siostrę. 23 grudnia 1990 roku para zaprosiła Tammy do wspólnego spędzania czasu w piwnicy rodzinnego domu Homolki, gdzie od jakiegoś czasu wspólnie mieszkali. Dziewczynka nie myśląc o tym, że coś jej zagraża, postanowiła wypić kilka drinków z siostrą i przyszłym szwagrem. Nie była przyzwyczajona do spożywania alkoholu, bardzo szybko straciła przytomność, ponieważ w jej drinku znajdował się środek znieczulający dla zwierząt. Paul wraz z Karłą zgwałcili odurzoną dziewczynkę, nagrywając całe zajście kamerą wideo. W pewnym momencie nieprzytomna Tammy zaczęła wymiotować, dusząc się treścią pokarmową. Spanikowana para postanowiła wezwać pogotowie. W oczekiwaniu na pomoc ubrali młodszą siostrę Karli oraz pozbyli się dowodów wcześniej dokonanej zbrodni. Tammy zmarła kilka godzin po udzieleniu jej pomocy w szpitalu. Mimo dowodów świadczących o ingerencji osób trzecich w zgon dziecka, medycy sądowi stwierdzili, że jej śmierć nastąpiła poprzez uduszenie wymiocinami. Zbagatelizowano oparzenie chemiczne, które było spowodowane trzymaniem na jej twarzy szmatki nasączonej środkiem znieczulającym¹⁰. Śmierć Tammy głęboko poruszyła jej mordercę. Paul obsesyjnie przeglądał wszystkie nagrania, na których znajdowała się nastolatka. Co ciekawe, do oglądania tych filmów zmuszał nawet członków rodziny Karli, którym trudno było zrozumieć, dlaczego Paul wciąż otwiera ich ranę po utracie bliskiej osoby. Jego obsesja posunęła się

⁹ Stanowo.com, *Karla Homolka i Paul Bernardo...*

¹⁰ Murderpedia, *Karla Leanne HOMOLKA...*

do tego stopnia, że w trakcie kontaktów seksualnych Homolka musiała przebierać się za swoją młodszą siostrę oraz ją udawać, aby w pełni zadowolić swojego partnera¹¹. Pół roku po śmierci Tammy, młoda para pobrała się, robiąc przy okazji ogromne, wystawne wesele.

14 czerwca 1991 roku czternastoletnia Leslie Mahaffy wracała bardzo późno do domu ze spotkania w gronie znajomych, zorganizowanego w intencji ich zmarłej, bliskiej koleżanki. Po dotarciu do domu zobaczyła, że wszystkie drzwi są zamknięte i jedynym sposobem na wejście jest obudzenie rodziców. Nie chciała jednak tego zrobić, ponieważ chciała uniknąć konsekwencji związanej ze zbyt późnym powrotem do domu. Zdecydowała, że najlepszym rozwiązaniem będzie udanie się do najbliższej budki telefonicznej, aby zadzwonić do najlepszej przyjaciółki z prośbą o nocleg. Ta jednak jej odmówiła i Leslie była skazana na odczekanie nocy na podwórzu swojego domu. Gdy usiadła na ławce, podszedł do niej Paul ubrany w kurtkę z kapturem. Dziewczynka poprosiła nieznajomego mężczyznę o papierosa, więc Bernardo powiedział jej, że trzyma paczkę w swoim aucie i chętnie się z nią podzieli. Kiedy poszła z nim do auta, ten przyłożył jej nóż do gardła i zmusił, by udała się z nim do domu. W trakcie podróży Paul zawiązał Leslie oczy, aby nie widziała, dokąd ją wiezie. Po dotarciu do domu Bernardo zmusił dziewczynkę do rozebrania się, a wszystko to nagrywał kamerą wideo. Paul rejestrował rozebraną Mahaffy podczas czynności fizjologicznych, a także zmusił ją do striptizu. Po unieruchomieniu ofiary oprawca udał się obudzić swoją żonę, przekazując jej radosną nowinę, że znalazł im niewolnicę seksualną. Początkowo zakazał Karli wychodzenia z sypialni. Przez ten czas sam gwałcił ofiarę analnie, oralnie oraz dopochwowo, zmuszał ją nawet do masturbacji przed kamerą. Poniżenie Leslie trwało, dopóki w oknie pokoju, w którym była przetrzymywana, nie pojawiły się pierwsze promienie słońca. Po przebudzeniu Bernardo rozkazał Leslie umycie się, a po tym znów zabrał ją do sypialni, aby kontynuować napaść seksualną. Po czasie dołączyła do nich Karla, która według rozkazów swojego męża gwałciła Mahaffy oralnie. Kiedy wyczerpana nastolatka zasnęła, Homolka przypomniała mężczyźnie, że następnego dnia mają ich odwiedzić jej rodzice, więc muszą ukryć porwaną ofiarę. Pierwotnym planem pary było wypuszczenie dziewczynki na wolność, jednakże Paul paranoicznie stwierdził, że widziała ona za dużo i muszą się jej pozbyć. Leslie została uduszona czarnym kablem, a jej ciało mordercy chwilowo ukryli w piwnicy swojego domu. Następnego dnia Paul poćwiartował zwłoki ofiary piłą elektryczną, a ich fragmenty zatopił w szybkoschnącym

¹¹ Stanowo.com, *Karla Homolka i Paul Bernardo...*

cemencie. Bloki surowca zostały rozrzucone w jeziorze Gibson. Ten, który zawierał tors dziewczynki był zbyt ciężki, więc para postanowiła zrzucić go ze środka mostu po zachodniej części jeziora. Żadne z nich nie spodziewało się jednak, że blok utknie na fundamentach mostu i zostanie odkryty przez przypadkowego wędkarza, kiedy będą w swojej podróży poślubnej¹². O odkryciu dowodu ich zbrodni para dowiedziała się dopiero po powrocie z wyjazdu. Przy rodzicach małżonki Paul był bardzo spokojny, jednak w domu brutalnie pobił Karłę za to, że szczątki Leslie zostały odnalezione.

Niewolnica na zamówienie – ostatnia ofiara Kena i Barbie

Ostatnią znaną ofiarą małżeństwa była piętnastoletnia Kristen French. 16 kwietnia 1992 roku nastolatka jak zwykle wracała do domu ze szkoły. Przechodząc obok parkingu kościoła została zaczepiona przez młodą kobietę, która poprosiła, aby wskazała jej i mężowi na mapie kierunek drogi, ponieważ się zgubili. Kiedy podeszła z Karłą do planu miasta, Paul stanął za nią i przyłożył jej nóż do gardła. Para zmusiła dziewczynkę do tego, aby udała się z nimi do auta i porwali ją w niesamowicie zuchwały sposób, gdyż był to środek dnia, a w okolicy znajdowało się wielu świadków. Opisywane porwanie uwidoczniło rażącą niekompetencję władzy, ponieważ pomimo szybkiej reakcji policji, funkcjonariusze mylnie przyjęli, że porywaczami byli dwaj mężczyźni¹³.

Po dotarciu do domu pary, Kristen cały czas im się opierała. Paulowi to nie przeszkadzało, ponieważ przez jej opór mógł być w stosunku do niej bardziej brutalny. Uderzył głową ofiary w podłogę, rozerwał jej bieliznę i zgwałcił w ten sam sposób, w jaki wykorzystał Leslie Mahaffy. Brak doświadczenia seksualnego ofiary podniecał go jeszcze bardziej. Kiedy Kristen poprosiła o możliwość skorzystania z toalety, Paul podobnie jak poprzednio cały czas ją nagrywał, dodatkowo się przy niej masturbując. Podczas gwałtu, który trwał trzy dni, Bernardo zmuszał nastolatkę do chwalenia go, ubliżania samej sobie. Podczas jednego ze stosunków Paul zapytał Kristen, czy ma chłopaka. Po udzieleniu odpowiedzi twierdzącej, zażądał od dziewczyny tego, aby ubliżała swojemu ukochanemu oraz aby powiedziała, że Paul jest od niego dużo lepszy. Kiedy odmówiła, bił ją do momentu, aż zmieniła zdanie.

¹² L. Mellor, *Cold North Killers: Canadian Serial Murder...*, s. 312–317.

¹³ Stanowo.com, *Karla Homolka i Paul Bernardo...*

Gdy nadeszła pora obiadowa, Kristen poprosiła swojego oprawcę, żeby kupił dla niej pizzę. Bernardo zgodził się, a gdy wyszedł z domu – French próbowała namówić Karłę do uwolnienia jej, niestety nie wzbudziła w niej litości. Kolejnego dnia Bernardo próbował zmusić Kristen do stosunku oralnego, lecz nie chciała się na to zgodzić. Próbuąc zastraszyć ofiarę, Paul pokazał jej nagranie na kasecie wideo ukazujące moment śmierci Leslie Mahaffy, mówiąc przy tym, że jeśli nie będzie posłuszna, to skończy tak samo. Dziewczynka jednak powiedziała mu, że są wartości, za które warto umierać. Rozwścieczony mężczyzna bił ją dopóty, dopóki nie wyniszczył jej psychicznie. Przez całą tę sytuację nie mógł zaspokoić się seksualnie, dlatego też postanowił poniżyć Kristen w nowy sposób. Tym razem zgwałcił ją przy użyciu butelki po winie, następnie udusił dziewczynkę czarnym kablem. Para seryjnych morderców stwierdziła, że tym razem nie ma potrzeby trudzić się z ukrywaniem ciała, tak jak w przypadku Leslie, ponieważ zwłoki, tak czy siak, zostaną w końcu odkryte. Postanowili ogolić ofierze głowę, a jej ciało dokładnie wymyć. Następnie zwłoki Kristen French zostały porzucone przy rzadko uczęszczanej drodze¹⁴.

27 grudnia 1992 roku Karla została poważnie pobita przez swojego męża. Ślady po uderzeniach zadanych latarką znajdowały się praktycznie na całym jej ciele. Nie zważając na to, że doświadczyła okrutnej przemocy ze strony najbliższej osoby, Karla udała się do pracy zaraz po Nowym Roku. Współpracownicy Karli nie uwierzyli w jej tłumaczenia, że była ofiarą strasznego wypadku i postanowili powiadomić o całym fakcie jej rodziców, którzy z kolei namówili kobietę na udanie się do szpitala. Tam Karla zeznała lekarzom oraz policjantom, że została pobita przez Paula i chce, aby został zatrzymany. Zrzędzeniem losu było to, że w tym samym momencie śledczy w końcu przebadali zebrane od Paula kilka lat wcześniej próbki DNA – dzięki temu rozpoznano go jako gwałciciela ze Scarborough.

Po zatrzymaniu męża Karla przebywała u swojego wujostwa w Brampton. Wyznała im, że Paul jest winny wszystkich gwałtów mających miejsce w okolicy, a także, że jest uwięziony w morderstwo French oraz Mahaffy. W międzyczasie udała się do swojego domu w poszukiwaniu taśm wideo z nagranymi morderstwami, lecz nie udało się jej ich odnaleźć¹⁵.

17 lutego 1993 roku Bernardo został zatrzymany przez detektywów z Departamentu Policji w Toronto pod wieloma zarzutami związanymi z przemocą domową oraz seryjnymi gwałtami, a także wystosowano wobec niego nakaz przeszukania.

¹⁴ L. Mellor, *Cold North Killers: Canadian Serial Murder...*, s. 319–323.

¹⁵ Stanowo.com, *Karla Homolka i Paul Bernardo...*

Niestety ze względu na to, że śledczy nie mieli twardych dowodów na powiązanie go z morderstwami Mahaffy oraz French, sam nakaz nie uprawniał władzy do bardzo dokładnego przeszukania domu, w którym Paul zamieszkiwał wraz z żoną. Czynności trwały 71 dni, mimo to nie udało się odnaleźć taśm wideo z nagranyymi zbrodniami, jedyne namierzone nagranie przedstawiało Karłę uprawiającą stosunek oralny z nieznaną ofiarą. Podczas pobytu w areszcie Paul kontaktował się ze swoim pierwszym prawnikiem, Kenem Murrayem, przekazując mu informację o miejscu, w którym znajdowały się obciążające go dowody. Adwokat ukrył taśmy przed śledczymi. Materiały te zostały później przekazane nowemu prawnikowi oprawcy, Johnowi Rosenowi, który przekazał je policji¹⁶.

W międzyczasie rząd Kanady zaoferował Homolce umowę, w której zaproponowano karę 12 lat pozbawienia wolności, pod warunkiem, że zezna całą prawdę o zbrodniach. Jeśli odrzuciłaby tę umowę, zostałaby oskarżona o dwukrotne popełnienie morderstwa pierwszego stopnia, morderstwa drugiego stopnia oraz o inne popełnione przez nią zbrodnie. 14 maja 1993 roku umowa między Departamentem Sprawiedliwości i Karłą została sfinalizowana¹⁷.

Proces sądowy Paula rozpoczął się w 1995 roku, a jego podstawą były szczegółowe relacje jego żony oraz taśmy wideo, które sam nagrywał. Podczas procesu Bernardo zeznał, że śmierci ofiar były przypadkowe. Po krótkim czasie zmienił swoje zeznania mówiąc, że nie chciał zabijać, a faktycznym oprawcą nastolatek była jego żona. 1 września sąd podjął decyzję o skazaniu seryjnego mordercy na 25 lat bezwzględного więzienia, bez możliwości wcześniejszego zwolnienia z odbywania kary. Został również uznany za niebezpiecznego przestępcę, a skazani z takim statusem zazwyczaj nigdy nie opuszczają zakładu karnego¹⁸. Niejawny proces Homolki, w którym główną rolę odegrał jej mąż, rozpoczął się dwa lata wcześniej, 28 lipca 1993 roku¹⁹.

Podczas pobytu w zakładzie karnym Paul był wielokrotnie atakowany i zastraszany. W 1996 roku został pobity przez innego więźnia podczas powrotu z łazienki. W czerwcu 1999 roku pięciu współwięźniów próbowało przedostać się do jednostki, w której przebywał, aby go zaatakować. Sytuacja była na tyle poważna, że do akcji musiał wkroczyć sztab przeciwdziałający zamieszkom. W lutym 2018 roku Paul

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Murderpedia, *Paul Kenneth BERNARDO*, <https://tinyurl.com/pbernardo1> (dostęp: 5.06.2023).

¹⁹ Murderpedia, *Karla Leanne HOMOLKA*...

kwalifikował się do zwolnienia warunkowego z odbywania kary. 17 października tegoż roku jego wniosek o to zwolnienie został odrzucony. W 2023 roku władze zdecydowały o przeniesieniu Paula do więzienia o średnim poziomie bezpieczeństwa, gdzie ma on spędzić resztę swoich dni. Transfer ten jest cały czas bardzo kontrowersyjną kwestią dla kanadyjskiego społeczeństwa²⁰.

Można zauważyć, że pobyt Karli w więzieniu diametralnie różnił się od tego, czego doświadczył jej mąż. Podczas odbywania kary Homolka rozpoczęła korespondencyjne studia na Queen's University na kierunku socjologicznym. Na tym samym uniwersytecie skończyła również studia psychologiczne. Na podstawie ewaluacji psychiatrycznej odbywającej się ze względu na zbliżające się zwolnienie warunkowe Karli, psychologowie stwierdzili, że nie zagraża ona społeczeństwu i może zostać wypuszczona z zakładu karnego. Homolka została zwolniona z odbywania kary 4 lipca 2005 roku. Jednym z warunków jakie jej postawiono była konieczność powiadomienia policji o aktualnym adresie zamieszkania, a także dostarczanie informacji o ewentualnej zmianie miejsca pobytu. Była także zobowiązana do powiadamiania władz o każdorazowej podróży trwającej więcej niż 48 godzin. Kobieta dostała również zakaz kontaktowania się z Paulem Bernardą oraz rodzicami Leslie Mahaffy i Kristen French, a także zakaz utrzymywania kontaktów z osobami poniżej 16. roku życia. Złamanie któregokolwiek z tych warunków skutkowałoby karą dwóch lat pozbawienia wolności²¹.

Po dokładnym przeanalizowaniu sprawy Paula Bernardy widzimy jak bardzo sytuacja w domu rodzinnym może wpłynąć negatywnie na człowieka. Relacja Paula z matką spowodowała u niego nienawiść w stosunku do kobiet, która z kolei doprowadziła do chęci ich upokarzania, tak jak on sam został, w swoim mniemaniu, upokorzony. Problem rozwijających się, niekontrolowanych parafilii seksualnych w połączeniu z zaburzeniami psychicznymi stanowi zagrożenie społeczne. Współcześnie ogół społeczeństwa nie uważa już zdrowia psychicznego za temat tabu i coraz częściej korzysta się z fachowej pomocy psychologów. W opracowaniu ukazano także mechanizm działania psychopaty, który dzięki urokowi osobistemu potrafi uzależnić od siebie swoich bliskich. Gdyby Karla od początku nie odczuwała potrzeby zadowalania swojego partnera w każdym aspekcie, oszczędziłaby śmierci i cierpienia wszystkim ofiarom, a także samej sobie.

²⁰ Murderpedia, *Paul Kenneth BERNARDO...*

²¹ Murderpedia, *Karla Leanne HOMOLKA...*

Bibliografia

- Castleden C., *Murder Files. Karla Homolka and Paul Bernardo. The Ken and Barbie Killers*, 2011.
- Fowles S.M., *When Paul Bernardo Stalked My Neighbourhood. What it was like to grow up in a community that lived in fear of the Scarborough Rapist*, <https://tinyurl.com/SMFowles>.
- Mellor L., *Cold North Killers: Canadian Serial Murder*, 2012.
- Murderpedia, *Karla Leanne HOMOLKA*, <https://tinyurl.com/homolkk>.
- Murderpedia, *Paul Kenneth BERNARDO*, <https://tinyurl.com/pbernardol>.
- Pron N., *Lethal Marriage: The Uncensored Truth Behind the Crimes of Paul Bernardo and Karla Homolka*, Part 22, Toronto 2005.
- Stanowo.com, *Karla Homolka i Paul Bernardo – Mordercza para – Ken i Barbie – Kryminalnie #9*, <https://tinyurl.com/StanowoBernardo>.
- Williams S., *Karla: A Pact with The Devil*, 2004.
- Vronsky P., *Female Serial Killers: How and Why Women Become Monsters*, Nowy Jork 2007.

Tomasz Wieczorek

Studenckie Koło Naukowe „Sydonia”

Instytut Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Szczeciński

Wpływ gier na bezpieczeństwo

Abstrakt

W artykule opisano wpływ gier komputerowych na bezpieczeństwo. Potencjalne niebezpieczeństwo może wywołać udostępnianie w nich tajnych informacji militarnych czy prowadzenie do wystąpienia cyberprzemocy.

Jednym z nadrzędnych celów autora tekstu jest uświadomienie czytelnikom, że internet jest przestrzenią, w której nic nie ginie, każda aktywność na różnych forach, portalach zostawia swój ślad. Między innymi z tego powodu należy stale zwiększać bezpieczeństwo wysyłanych informacji, szczególnie tych niejawnych. W pracy została zastosowana metoda studium przypadku.

Słowa kluczowe: gry komputerowe, bezpieczeństwo państwa, zagrożenia, cyberprzestępstwa, cyberprzemoc

Wprowadzenie

Gry komputerowe stały się nieodłączną częścią współczesnej kultury i rozrywki. Możemy zaobserwować występowanie wielu rodzajów gier, jak np.: strzelanki, muzyczne, przygodowe, fabularne, wyścigowe, sportowe i wiele więcej. W niniejszym artykule skupiono się jednak na analizie tych, które bezpośrednio wpływają na bezpieczeństwo osób, bezpieczeństwo narodowe czy militarne. Mowa tutaj o grach strategicznych, militarnych, symulacyjnych. Refleksji zostanie poddany wpływ gier na różne aspekty bezpieczeństwa.

Dzięki zastosowaniu metody studium przypadku wskazano i przeanalizowano sytuacje, które mogły zagrażać obronności państwa, a także opisano, jak gry (użytkowane również przez służby oraz wojsko) mogą wpływać na codzienne funkcjonowanie jednostek. Niniejszy tekst jest próbą odpowiedzi na pytania: Czy gry mogą bezpośrednio zagrażać bezpieczeństwu? W jakim stopniu rozwój gier wpływa na wykorzystywanie ich jako elementu doszkalającego przez wojsko i służby?

Należy pamiętać, że mimo relatywnego niebezpieczeństwa, jakie mogą stwarzać gry, można zaobserwować także pozytywne strony ich istnienia i użytkowania.

Jak gry mogą wpływać na bezpieczeństwo?

Ważnym wstępem do dalszych rozważań jest analiza znaczenia słowa „bezpieczeństwo”. Według Słownika Języka Polskiego PWN jest to „stan niezagrożenia; (pot.) organa władzy mającej pieczę nad sprawami bezpieczeństwa publicznego”¹. Omawiane słowo wiąże się zatem z debatą o poczuciu pewności bądź gwarancji, że bezpieczeństwo jest nieprzerwanie udoskonalane.

W omawianym kontekście należy wspomnieć o stanach bezpieczeństwa wyróżnionych przez Daniela Freia, do których zalicza się:

- stan braku bezpieczeństwa (gdy występuje realne zagrożenie, a jego postrzeganie jest prawidłowe),
- stan obsesji (gdy nieznane zagrożenie jest przedstawiane jako duże),
- stan fałszywego bezpieczeństwa (gdy zagrożenie jest poważne, natomiast jest postrzegane jako niewielkie),
- stan bezpieczeństwa (gdy zagrożenie zewnętrzne jest nieznaczne, a jego postrzeganie prawidłowe)².

Powracając do pytania zawartego w powyższym śródtytule, warto zastanowić się w jaki sposób gry oddziałują na bezpieczeństwo. Instalowanie i użytkowanie gier, zarówno tych na telefon, jak i komputerowych, może nieść tak pozytywne, jak i negatywne skutki, które wpływają na bezpieczeństwo nie tylko konkretnych odbiorców, ale też państwa oraz jego bezpieczeństwa militarnego. Możemy wyróżnić kilka czynników, na których warto się skupić. Są nimi cyberbezpieczeństwo, cyberprzemoc, stalking i bezpieczeństwo psychiczne.

Cyberbezpieczeństwo³ jest niezwykle istotne w grach *online*, szczególnie w tych, gdzie jest wymagane używanie platform społecznościowych, takich jak *Steam*, *PlayStation Network*, *Discord*, *Reddit*, *Origin* (obecnie *EA app*). Mimo wprowadzanych

¹ Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/bezpiecze%C5%84stwo.html> (dostęp: 13.07.2023).

² R. Jakubczak, J. Flis, *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, Warszawa 2006, s. 14.

³ *Cyberbezpieczeństwo: główne i nowe zagrożenia*, <https://www.europarl.europa.eu/topics/pl/article/20220120STO21428/cyberbezpieczenstwo-glowne-i-nowe-zagrozenia> (dostęp: 13.07.2023).

zabezpieczeń wciąż dochodzi do różnego rodzaju wyłudzeń, ataków hakerskich, dlatego najważniejsze jest posiadanie systemu antywirusowego, wygenerowanie silnego hasła, a także zachowanie należytej ostrożności. Warto wspomnieć o cyberbezpieczeństwie pojmowanym w innym kontekście. Od momentu inwazji Rosji na Ukrainę, rosyjskie grupy hakerów dokonywały ataków *ddos* (z ang. *distributed denial-of-service attack*), które rozumiemy jako rozproszone ataki typu „odmowa usług” oraz wyłudzenie pieniędzy. Doszło także do cyberataku na Grupę Azoty w Policach przez prorosyjską grupę *Killnet*⁴.

Gry online mogą prowadzić do niebezpiecznych i agresywnych zachowań oraz cyberprzemocy. Wielokrotnie dochodzi do sytuacji, w których gracze znęcają się nad innymi użytkownikami. Do takich działań skłania ich często przegrana w danej rozgrywce. Zdarzają się również przypadki *stalkingu* i nękania oraz naruszania prywatności graczy. Za przykład może posłużyć gra *League of Legends*, w której twórcy umożliwili zgłaszanie aktów cyberprzemocy. W pierwszej opcji można zaskarżać obrażanie, dręczenie lub obraźliwy język skierowany do innych graczy. W kolejnej – jakkolwiek formę mowy nienawiści tj. homofobię, seksizm, rasizm czy handikapizm. Wśród innych powodów można wymienić: umyślne sabotowanie gry innym graczom (np. pomaganie przeciwnikowi), celowe uśmiercanie postaci czy świadome utrudnianie rywalizacji członkom własnej drużyny, opuszczenie gry lub brak aktywności w meczu (system *Leaver Buster* automatycznie karze graczy, którzy opuszczają wybór bohaterów i grę). Sankcjom podlegają także: używanie niepotrzebnie rozprasającego języka, zachowanie, które nie pozwala innym graczom rozgrywać meczu czy nieprzystwoite imię gracza⁵.

Równie istotne jest bezpieczeństwo psychiczne. Gry, w których występuje przemoc mogą negatywnie wpływać na emocje gracza. Uzależnienie od rozgrywek komputerowych często doprowadza do izolacji i licznych problemów, co powoduje zmianę codziennych zachowań. Ten stan niejednokrotnie skutkuje wystąpieniem depresji i innych problemów psychicznych, może prowadzić do samobójstw. Z tego powodu twórcy gier wprowadzili klasyfikacje wiekowe, które pomagają znaleźć

⁴ Polska bombardowana przez rosyjskich hakerów, <https://www.rp.pl/biznes/art38286791-polska-bombardowana-przez-rosyjskich-hakerow> (dostęp: 13.07.2023).

⁵ Przewodnik i FAQ dotyczące zgłaszania graczy, <https://support-leagueoflegends.riotgames.com/hc/pl/articles/201752884-Przewodnik-i-FAQ-dotycz%C4%85ce-zg%C5%82aszania-graczy> (dostęp: 13.07.2023).

odpowiednią do wieku grę oraz wprowadzić łatwą kontrolę rodzicielską w celu zwiększenia bezpieczeństwa dzieci⁶.

Zdjęcie 1. Przykład zgłoszenia gracza w grze *League of Legends*

Źródło: Afk gaming.com, <https://afkgaming.com/esports/guide/how-to-report-players-in-league-of-legends> (dostęp: 13.07.2023).

Ocena *Pan European Game Information* – PEGI (Ogólnoeuropejski System Klasyfikacji Gier – OSKG) jest główną klasyfikacją używaną w Europie i Azji. **PEGI 3** oznacza, że gra jest odpowiednia dla wszystkich grup wiekowych, **PEGI 7** – dla małych dzieci, **PEGI 12** – dla osób powyżej 12. roku życia; **PEGI 16** – dla nastolatków powyżej 16. roku życia; **PEGI 18** – tylko dla osób dorosłych⁷. W Stanach

⁶ Wyjaśnienie klasyfikacji wiekowej gier, <https://www.internetmatters.org/pl/resources/video-games-age-ratings-explained/> (dostęp: 13.07.2023).

⁷ Ibidem.

Zjednoczonych używa się tablic *Entertainment Software Rating Board* – ESRB (Rada ds. Klasyfikacji Oprogramowania Rozrywkowego), które zawierają następujące informacje: **RP** – oczekiwanie na ocenę, **EC** – wczesne dzieciństwo, **E** – wszyscy, **E 10+** – wszyscy od 10 lat, **T** – nastolatek, **M** – osoba dojrzała, **A** – dorosły⁸.

Dodatkowo stosowane są ograniczenia związane z używaniem wulgarного języka, który dozwolony jest od kategorii PEGI 12. W PEGI 16 i 18 możemy natomiast zaobserwować występowanie zarówno aktów bluźnierczych, jak i odwołań do aktów seksualnych. W omawianej kategorii można znaleźć także przykłady zachowań dyskryminujących, które polegają na przedstawianiu stereotypów o charakterze etnicznym, politycznym, religijnym i innym. Kolejnym problemem jest promowanie narkotyków lub zażywania czy handlowania nimi. Przykładem takiej gry jest *Drug Dealer Simulator* na platformie *steam*, w której gracz wciela się w postać handlarza narkotykami. Istnieje również grupa gier wywołujących uczucie strachu za pomocą obrazów, dźwięków czy scen nasyconych przemocą. Wiele gier polega na rozgrywkach hazardowych, które w Polsce są prawnie zabronione. Przykładem jest *GTA 5 – Grand Theft Auto* (w wolnym tłumaczeniu z ang. kradzież samochodu), która nawiązuje do hazardu. Użytkownicy nie mogą zatem w legalny sposób uczestniczyć w tych rozgrywkach. Treści zawierające odwołania do aktów seksualnych mogą być z kolei w małym stopniu wdrażane już w PEGI 12. Najwięcej tego typu treści możemy zaobserwować w PEGI 16 oraz PEGI 18. Ostatnim ważnym problemem jest różnego rodzaju przemoc, której obiektem stają się postacie w grze lub inni gracze, co może prowadzić do cyberprzemocy czy późniejszych trudności emocjonalnych, jak i izolacji społecznej.

Warto wspomnieć o sytuacji, która miała miejsce w 2019 roku, kiedy to swą premierę miała gra *Call of Duty Modern Warfare* (z ang. Ojczyzna cię wzywa: Nowoczesna wojna). Jej zwiastun ukazywał rosyjskich żołnierzy dokonujących zbrodni wojennych na cywilach, dlatego w Rosji gra została zakazana. Jej fabuła przedstawia zmyślony konflikt, gdzie główną problematykę stanowi działalność organizacji Białe Hełmy, która istnieje w Syrii od 2013 roku i kwalifikuje się jako Syryjska Obrona Cywilna (SOC). W zwiastunie i samej misji gry, podczas udzielania pomocy humanitarnej, Białe Hełmy wraz z ludnością cywilną zostają zbombardowani przez

⁸ Ibidem.

samolot SU-25 i rozstrzelani przez rosyjskich żołnierzy⁹. Następnie wobec konających został zastosowany gaz bojowy.

W 2020 roku *PlayStation Russia* odmówiła publikowania i sprzedaży gry *Call of Duty: Modern Warfare 2 Remastered* z powodu ukazania kolejnych zbrodni wojennych dokonywanych przez Rosjan. W tym przypadku akcja toczyła się na lotnisku w Moskwie. Opisywana misja miała kryptonim „Nic po rosyjsku” (z ang. *No Russian*)¹⁰.

Warto także wspomnieć o grze *Call of Duty 4: Modern Warfare* z 2007 roku, która przedstawia wojnę domową w Rosji w latach 2011–2016. Jeden z głównych bohaterów powiedział: „Na początek dobra wiadomość: świat jest w świetnej formie. Mamy wojnę domową w Rosji, lojalistów rządowych przeciwko ultranacjonalistycznym rebeliantom i 15 000 atomówek na szali”¹¹. Warto sobie zadać pytanie – czy twórcy gier potrafią przewidywać przyszłość? Obserwując wydarzenia związane z buntem grupy Wagnera w Rosji, można spekulować, że fabuła gry w realistyczny sposób odzwierciedla rzeczywiste konflikty¹².

Świat gier komputerowych może wpływać na społeczeństwo również w pozytywny sposób, dając możliwość edukacji w zakresie cyberbezpieczeństwa. Gracze mogą bowiem obserwować zagrożenia, na które narażeni są w grach symulacyjnych. Oprócz tego rozgrywki poprawiają i wzmacniają umiejętności koordynacji ruchowej, logiczne myślenie, naukę języków. Najistotniejsza jest znajomość zagrożeń, jak i środków ostrożności, które można podejmować. Należy jednak już od najmłodszych lat edukować społeczeństwo w zakresie zagrożeń, które czyhają nie tylko w świecie rzeczywistym, ale także w sieci.

⁹ *Call of Duty: Modern Warfare częściowo zakazane w Rosji. Cenzura? To nie pierwsza taka sytuacja*, <https://gry.wp.pl/call-of-duty-modern-warfare-czesciowo-zakazane-w-rosji-cenzura-to-nie-pierwsza-taka-sytuacja-6439999536666241a> (dostęp: 14.07.2023).

¹⁰ *There's no No Russian in Russia as Sony Russia refuses Call of Duty: Modern Warfare 2 Remastered*, <https://www.eurogamer.net/no-no-russia-in-russia-as-sony-russia-refuses-call-of-duty-modern-warfare-2-remastered> (dostęp: 14.07.2023).

¹¹ *Second Russian Civil War*, https://callofduty.fandom.com/wiki/Second_Russian_Civil_War (dostęp: 15.07.2023).

¹² *Call Of Duty Predicted Russian Civil War Back In 2007*, <https://brobible.com/sports/article/call-of-duty-predicted-russian-civil-war-back-in-2007> (dostęp: 15.07.2023).

Wycieki tajnych informacji wojskowych

Gry symulacyjne od dawna są wykorzystywane przez wojsko do celów szkoleniowo-instruktażowych. Należy zauważyć, że współcześnie wszelkiego rodzaju symulatory, tj. strzelnicze czy sterowania (m.in. samolotami, czołgami, okrętami), umożliwiają pozyskanie przez żołnierzy potrzebnego doświadczenia związanego z umiejętnością kontrolowania zaawansowanego sprzętu wojskowego, jak i samych systemów. Przykładem tego rodzaju symulatorów są: F-16C/D Block 52+ dla polskich pilotów, które mają być dostarczone w połowie 2025 roku¹³.

Innym przykładem jest zakup pięciu inspektoratów uzbrojenia współczesnego pola walki dla wojsk pancernych i zmechanizowanych przez Ministerstwo Obrony Narodowej, które w oświadczeniu określiło czas realizacji na lata 2022–2023¹⁴. Wojsko Polskie wykorzystuje także trenażer „Śnieżnik”, za pomocą którego poddaje się szkoleniu żołnierzy, kadetów oraz inne służby z obsługi broni palnej przed zastosowaniem ostrej amunicji. W Akademii Wojsk Lądowych używa się symulatora kołowego transportera opancerzonego (KTO) Rosomak – „ASTER” z kierownicą oraz w wersji wieżowej z armatą kalibru 30 mm. Takie działania mają na celu doskonalenie załóg w posługiwaniu się sprzętem, a także zgrywanie załogi oraz samego plutonu¹⁵.

Na podstawie przedstawionych informacji można stwierdzić, że symulatory nie powodują niebezpieczeństwa militarnego. Warto jednak wspomnieć o grze rosyjskich twórców *Gaijin Entertainment* wydanej w 2002 roku w Moskwie. Należy zauważyć, że po rozpoczęciu inwazji na Ukrainę w 2022 roku zlikwidowano ówczesną siedzibę *Gaijin Entertainment* i przeniesiono działalność do Budapesztu. Autorzy na wszystkich serwerach – europejskich, rosyjskich, Azji Południowej czy amerykańskich, wyłączyli możliwość pisania treści nacechowanych mową nienawiści oraz zawierających przesłanki prorosyjskie bądź atakujących innych graczy. W oświadczeniu firmy określono, że gry mają stanowić miejsce, w którym każdy jest równo traktowany, a przede wszystkim winny zapewniać przestrzeń umożliwiającą

¹³ *Symulatory dla Jastrzębi*, <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/38684?t=Symulatory-dla-Jastrzebi> (dostęp: 14.07.2023).

¹⁴ *Symulatory taktyczne współczesnego pola walki trafią do polskiej armii*, <https://polskieradio24.pl/5/1222/artykul/2752829,symulatory-taktyczne-wspolczesnego-pola-walki-trafia-do-polskiej-armii-zawarto-umowe> (dostęp: 14.07.2023).

¹⁵ *Symulator ASTER w AWL (Akademii Wojsk Lądowych)*, <https://www.wojsko-polskie.pl/awl/nowe-technologie-aster/> (dostęp: 14.07.2023).

ucieczkę od wojny w Ukrainie. Głównym zagrożeniem, jakie występuje w grze *War Thunder* rosyjskiego twórcy jest możliwość sprawdzenia i zapoznania się z danymi technicznymi pojazdów wojskowych, które są używane przez kraje na całym świecie. Jak podaje oficjalna strona: „w *War Thunder* samoloty, śmigłowce szturmowe, jednostki naziemne i okręty wojenne współpracują ze sobą w realistycznych bitwach. Gracz może wybierać spośród ponad 2000 pojazdów, poczynając od tych z początku XX wieku po najnowocześniejsze jednostki bojowe, w najróżniejszych scenariuszach bojowych”¹⁶. W omawianej grze można zaobserwować występowanie m.in. F-16C Block 50, MiG-29, Leopard 2PL, a także wszystkich rodzajów leopardów czy abramsów od początkowych i programy od MBT-70 (ang. *Main Battle Tank*, inaczej czołg podstawowy, który miał na celu modernizację Stanów Zjednoczonych podczas zimnej wojny i całego wyścigu zbrojeń między wschodem a zachodem) do M1A2 SEP (jest to amerykański czołg podstawowy używany przez kraj producencki oraz obecnie takie kraje jak choćby Polska), śmigłowce AH-64D. Dlaczego więc ta gra stwarza zagrożenie dla bezpieczeństwa militarnego państw? Na platformie *Reddit* oraz *Discord* pojawiały się różnego rodzaju żartobliwe komentarze czy memy na forach dla graczy. Użytkownicy, podczas kłótni między sobą, często udostępniają tajne dokumenty na temat danej maszyny w celu udowodnienia swoich racji. W historii *War Thunder* doszło do około 11 wycieków tajnych informacji militarnych, z czego 5 oficjalnie określono jako niebezpieczne¹⁷. Pierwszy wyciek danych miał miejsce 16 lipca 2021 roku i został zainicjowany przez gracza podającego się za dowódcę czołgu Challenger 2. Udostępniono dane fragmentu AESP (publikacja wsparcia sprzętu wojskowego), w których zwracano uwagę twórcom gry, że czołg jest źle wymodelowany i należy go poprawić¹⁸. Warto nadmienić, że czołg *Challenger 2* obecnie jest podstawowym czołgiem armii brytyjskiej, który należy do NATO.

¹⁶ *War Thunder — Realistyczna sieciowa gra o pojazdach wojskowych na PC, Xbox i PlayStation. Graj za darmo. O grze*, <https://warthunder.com/pl/game/about> (dostęp: 14.07.2023).

¹⁷ *WAR THUNDER PLAYERS WON'T STOP LEAKING CLASSIFIED DOCUMENTS*, <https://spartanscoop.org/2023/02/war-thunder-players-wont-stop-leaking-classified-documents> (dostęp: 14.07.2023).

¹⁸ *Fan War Thunder ujawnił tajne dokumenty wojskowe, chcąc pomóc twórcom*, <https://www.eurogamer.pl/fan-war-thunder-ujawni-tajne-dokumenty-wojskowe-chcac-pomoc-tworcom> (dostęp: 14.07.2023); *Gracz War Thunder ujawnił tajne wojskowe dokumenty, żeby udowodnić, że brytyjski czołg został źle odwzorowany w grze*, <https://gamesguru.pl/gracz-war-thunder-ujawnil-tajne-wojskowe-dokumenty-zeby-udowodnic-ze-brytyjski-czolg-zostal-zle-odwzorowany-w-grze/> (dostęp: 14.07.2023); *Gracz War Thunder ujawnił tajne dokumenty, bo model czołgu nie był prawidłowy*, https://ithardware.pl/aktualnosci/gracz_war_thunder_ujawnil_tajne_dokumenty_bo_model_czolgu_nie_byl_prawidlowy-17080.html (dostęp: 14.07.2023); *Classified Challenger tank specs*

Zdjęcie 2. Czołg *Challenger 2* w grze *War Thunder* wraz z danymi technicznymi, które według gracza, zostały źle odwzorowane w pojeździe

Źródło: *War Thunder*, <https://warthunder.com/en> (dostęp: 14.07.2023).

Zdjęcie 3. Czołg *Leclerc S2* w grze *War Thunder* wraz z danymi technicznymi

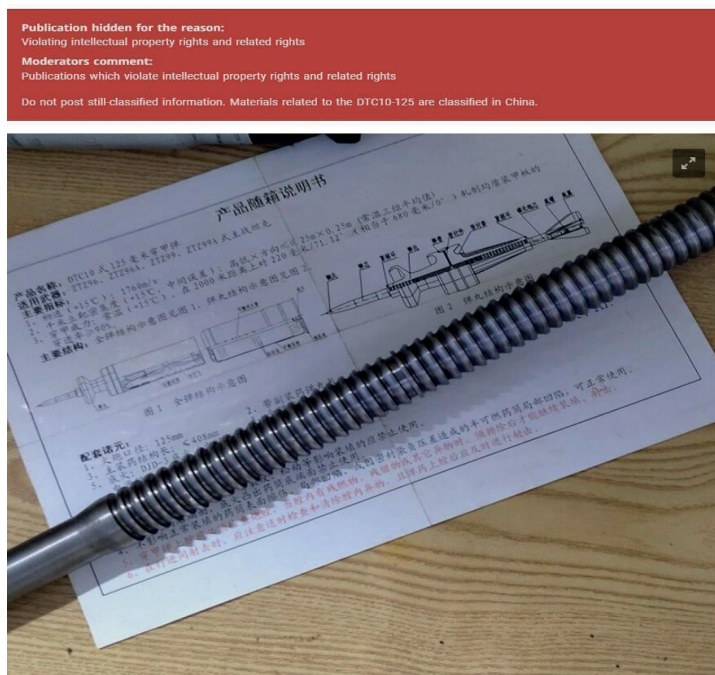
Źródło: *War Thunder*, <https://warthunder.com/en> (dostęp: 15.07.2023).

Kolejnym przykładem wycieku niejawnych informacji jest przypadek ujawnienia danych francuskiego czołgu podstawowego *Leclerc S2*¹⁹. Gracz, podający się za

leaked online for videogame, <https://ukdefencejournal.org.uk/classified-challenger-tank-specs-leaked-online-for-videogame/> (dostęp: 14.07.2023).

¹⁹ M. Haskew, *Przewodnik Encyklopedyczny, Czołgi Przekroje*, Poznań 2011, s. 298; tenże, *Przewodnik Encyklopedyczny, Czołgi Przekroje*, Poznań 2011, s. 299; tenże, *Przewodnik Encyklopedyczny, Czołgi Przekroje*, Poznań 2011, s. 298.

załoganta jednostki, 6 października 2021 roku wysłał tajne dane na forum gry *War Thunder*. Przedstawiały one informację, że obrót samej wieży wokół własnej osi jest niezgodny ze stanem faktycznym, przekazano tym samym oryginalne dane²⁰.

Zdjęcie 4. Dane techniczne pocisku, które zostały udostępnione

Źródło: <https://www.techarp.com/military/china-dtc10-125-anti-tank> (dostęp: 15.07.2023).

Następnym przykładem uchybień w grze *War Thunder* było ujawnienie danych o chińskim czołgu podstawowym *Type-99* i jego pociskach – podkalibrowych stabilizowanych brzechwowo z odrzucanym sabotem (z ang. *Armour-piercing fin-stabilized discarding sabot* – APFSDS). Dokumentacja dotyczyła chińskiego pocisku DTC10-125 ujawnionego przez chińskiego gracza na forach *War Thunder*, *Reddit*

²⁰ *Classified tank specs leaked on War Thunder game forums – again*, <https://ukdefencejournal.org.uk/classified-tank-specs-leaked-on-war-thunder-game-forums-again> (dostęp: 15.07.2023); *Rozmowa między graczami na forum War Thunder udostępniona na platformie Reddit*, WTF1-1.jpg (828×696) (imgix.net) (dostęp: 15.07.2023).

i *Discord*²¹. Do zdarzenia doszło w sierpniu 2022 roku. Ujawniono wszystkie dane odpowiadające różnorodnym parametrom broni²².

Do kolejnych trzech wycieków informacji doszło 12 stycznia 2023 roku²³. Sytuacja dotyczyła samolotów 4. generacji F-15E²⁴, które nie są obecnie dostępne w grze. Jeden z użytkowników udostępnił wiele podręczników oprogramowania do kontroli lotu, nawigacji celowania i samego uzbrojenia samolotu²⁵. Dodatkowo ta sama osoba ujawniła tajne dane dotyczące pocisku AIM-120 (rakiet samonaprowadzana aktywnie tzw. *FOX-3*²⁶), jak i zastosowania opisywanych rakiet w samolotach generacji 4. F-16²⁷. Wskazany sprzęt jest używany także przez większość państw zrzeszonych w NATO, między innymi przez polskie lotnictwo. Sytuacja ta została potwierdzona przez stronę internetową *AeroTime*²⁸. Sam post usunięto, natomiast do tego czasu wiele osób zdobyło materiały i mogło się z nimi zapoznać. Twórca *Gaijin Entertainment* przekazał mediom, że dokumenty zawarte w postach zostały ograniczone z powodu bezpieczeństwa oraz udostępniania czy zastosowania pocisków powietrze-powietrze AIM-120 *AMRAAM*²⁹ i użytkowania ich w samolotach F-16. Trzecim wspomnianym był śmigłowiec szturmowy niemieckiej armii *Eurocopter Tiger* (gracze udostępnił informacje na temat układu opancerzenia śmigłowca)³⁰.

²¹ *WAR THUNDER PLAYERS...* (dostęp: 15.07.2023).

²² Classified Info On China's Main Battle Tank – Type 99 Leaked Online By A Gamer; Moderator "Shell Shocked", <https://www.eurasiantimes.com/classified-info-on-chinas-main-battle-tank-type-99-leaked-online/> (dostęp: 15.07.2023); 'War Thunder' player leaks Chinese tank specs to win internet argument, <https://taskandpurpose.com/news/war-thunder-player-leaks-chinese-tank-secrets/> (dostęp: 15.07.2023).

²³ *WAR THUNDER PLAYERS...* (dostęp: 15.07.2023).

²⁴ A. Balint, I. Szabó, *Atlas współczesnych konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2012, s. 40, 28; T. Newdick, T. Cooper, *Siły powietrzne świata od 1990 do dziś*, Poznań 2011, s. 124.

²⁵ *Two days, two leaks: sensitive F-15 data posted by War Thunder fan*, <https://www.aerotime.aero/articles/two-days-two-leaks-sensitive-f-15-data-posted-by-war-thunder-fan> (dostęp: 15.07.2023).

²⁶ *Fox (code word)*, [https://military-history.fandom.com/wiki/Fox_\(code_word\)](https://military-history.fandom.com/wiki/Fox_(code_word)) (dostęp: 15.07.2023); A. Balint, I. Szabó, *Atlas współczesnych konfliktów...*, s. 27.

²⁷ T. Cooper, *Siły powietrzne świata od 1990 do dziś*, Poznań 2011, s. 15; A. Balint, I. Szabó, *Atlas współczesnych konfliktów...*, s. 40.

²⁸ *War Thunder fan reportedly leaks restricted F-16 documents*, <https://www.aerotime.aero/articles/another-war-thunder-leak-player-reportedly-posts-restricted-f-16-documents> (dostęp: 15.07.2023); *War Thunder leaks are hilarious, but not a security risk*, <https://videogames.si.com/news/war-thunder-national-security-risk> (dostęp: 15.07.2023).

²⁹ *Fox (code word)*...

³⁰ *War Thunder leaks are hilarious, but not a security risk*, <https://videogames.si.com/news/war-thunder-national-security-risk> (dostęp: 15.07.2023).

Kolejnym potwierdzonym ujawnieniem informacji zastrzeżonych jest wyciek danych technicznych samolotu generacji 5. SU-57 i samolotu generacji 4. MiG-29. Mowa tutaj o udostępnieniu danych na temat przekroju radaru i płatowca samolotów³¹. Jednym z największych wycieków dokumentów dotyczy samolotu SU-57, o którym rosyjskie ministerstwo wraz z Putinem mówią, że jest to „najlepszy samolot świata”³². Przecieki tajnych informacji, jak i sam program ukazują, że Rosjanie dalej mają problem z użytkowaniem samego samolotu poprzez trudność ze stworzeniem odpowiedniego płatowca niewykrywalnego dla radarów, a obecnie 10 maszyn tego typu jest w lotnictwie rosyjskim. Należy dodać, że Rosjanie na zdjęciach retuszują oraz zmieniają numery taktyczne wraz z rejestracjami na samolotach, aby przedstawiać, że mają więcej tych maszyn, jak podaje portal Defence24³³. Dokumenty na temat SU-57 zostały udostępnione po inwazji Rosji na Ukrainę.

Oprócz realistycznej gry *War Thunder* możemy zaobserwować udostępnienie dokumentacji zastrzeżonej w grze *DCS World* lub inaczej *Digital Combat Simulator* twórców *Eagle Dynamics*, którzy założyli swoją siedzibę w 1991 roku w Moskwie. Kolejne niejawne informacje pochodzą z rosyjskich serwerów. Obecna siedziba *Eagle Dynamics* znajduje się w Szwajcarii³⁴. *DCS World* jest symulatorem maszyn bojowych stworzonym przez wykwalifikowanych programistów na platformie *Steam*. We wspomnianej grze występuje możliwość latania nad polem bitwy w regionie Kaukazu czy też części Gruzji. Specjalne dodatki do gry, a także same modyfikacje pozwalają poruszać się również po innych częściach świata. W rozgrywce możemy korzystać z takich maszyn jak: F-15E, F-16C *Viper*, A-10A/C, AH-64D, AJS-37 *Viggen*³⁵ i wielu innych dzięki samym dodatkom, które możemy zakupić w grze. Z tego powodu Kongres Stanów Zjednoczonych zabronił wszelkiego eksportu tej maszyny w celach bezpieczeństwa narodowego kraju.

³¹ *Su-57 And MiG-29 Secret Data Leaked At Online Game Forum*, <https://www.overtdefense.com/2023/01/25/su-57-and-mig-29-secret-data-leaked-on-online-game-forum> (dostęp: 15.07.2023).

³² *Putin zachwala: SU-57 to najlepszy samolot na świecie*, <https://www.rp.pl/polityka/art1424911-putin-zachwala-su-57-to-najlepszy-samolot-na-swiecie> (dostęp: 15.07.2023).

³³ M. Szopa, *Rosjanie z nowymi SU-57. Czy produkcja wyprzedza straty?*, <https://defence24.pl/przemysl/rosjanie-z-nowymi-su-57-czy-produkcja-wyprzedza-straty-komentarz> (dostęp: 15.07.2023).

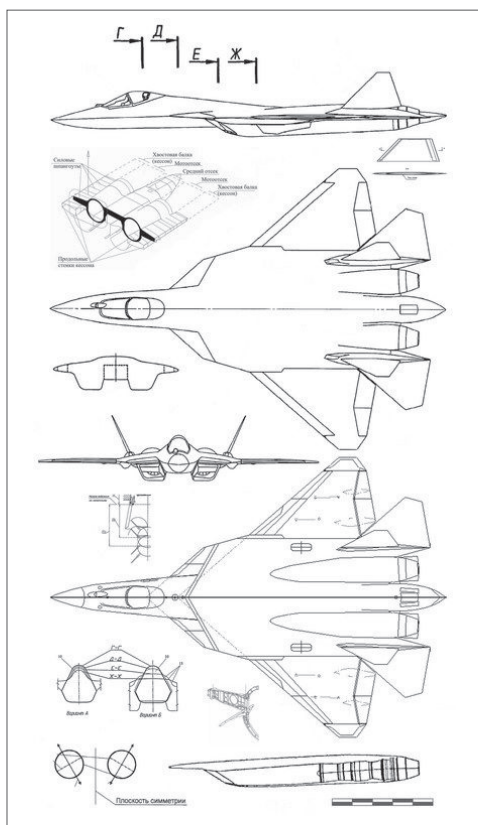
³⁴ *Central Business Name Index – Search business name*, <https://www.zefix.ch/en/search/entity/list/firm/592263> (dostęp: 15.07.2023).

³⁵ *DCS World Steam Edition na Steam*, https://store.steampowered.com/app/223750/DCS_World_Steam_Edition (dostęp: 15.07.2023).

<p>RUSSIAN FEDERATION</p> <p>FEDERAL SERVICE ON INTELLECTUAL PROPERTY</p>	<p>(nineteen) EN (eleven) (51) IPC B64D 7/00 (2006.01) B64D 27/16 (2006.01) B64D 33/02 (2006.01) B64D 45/00 (2006.01) B64D 39/04 (2006.01) B64C 1/36 (2006.01)</p>	<p>2 502 643⁽¹³⁾C9</p>
<p>(12) REVISED DESCRIPTION OF THE INVENTION TO THE PATENT Note: the bibliography reflects the state when reprinted</p>		
<p>(21)(22) Application: 2011154437, 12/30/2011</p> <p>(24) Starting date of the patent term: 30.12.2011</p> <p>Priority(s): (22) Application date: 30.12.2011</p> <p>(43) Date of publication of the application: 07/10/2013 Bull. No. nineteen</p> <p>(45) Published: 27.12.2013</p> <p>(15) Correction information: Correction Version #1 (W1 C2)</p> <p>(48) Correction published: 08/30/2019 Bull. No. 25</p> <p>Address for correspondence: 125284, Moscow, st. Polikarpova, 23A, Branch of OJSC "Company" Sukhoi " " Sukhoi Design Bureau", Deputy Head of the Legal Department Safonkina D.S.</p>	<p>(72) Author(s): Davidenko Alexander Nikolaevich (RU), Sagittarius Mikhail Yurievich (RU), Gavrikov Andrey Yuryevich (RU), Boyko Mikhail Alekseevich (RU), Fedorenko Anatoly Ivanovich (RU), Logarkov Andrey Nikolaevich (RU), Runishev Vladimir Alexandrovich (RU), Bibikov Sergey Yuryevich (RU), Vasiliev Mikhail Borisovich (RU), Kononov Dmitry Germanovich (RU), Erofeev Vasily Sergeevich (RU), Polyakova Natalya Borisovna (RU), Lebedev Roman Stanislavovich (RU)</p> <p>(73) Patent holder(s): Open Joint Stock Company Aviation Holding Company Sukhoi (RU)</p>	<p>EN 2 502 643</p>
<p>C9 2 502 643 EN</p>	<p>(56) List of documents cited in the search report: US 5683061 A, 04.11.1997. JP 1285494 A, 11/16/1989. US 7159818 B2, 01/09/2007. KREIZMER L.P. etc. Dictionary radio amateur, Moscow Leningrad, Energiya, 1966, p. 38, 692. US 4282909 A1, 11.08.1981. RU 2010123678 A, 12/20/2011. RU 2054022 C1, February 10, 1996. RU 2045798 C1, 10.10.1995. RU 2260230 C1, 10.09.2005. GB 2366913 A, 03/20/2002.</p>	<p>C9</p>
<p>(54) MULTIFUNCTIONAL AIRCRAFT WITH REDUCED RADAR VISIBILITY</p>		
<p>(57) Abstract: Invention applies to areas aircraft industry. The multifunctional aircraft contains a fuselage (1), wing panels (2), all- moving vertical tail consoles (4), all-moving horizontal tail consoles (3), cockpit canopy (5), horizontal edges of engine air intakes (6), fine- mesh nets, shielding intake devices and air ejection (7), lateral inclined edges of engine air intakes (8), device</p>	<p>(9) reducing the effective scattering surface (ESR) of the power plant and the flap (10) of the in- flight refueling bay. The optical sensors are made with the possibility of turning in the idle state with the back side, with the radar- absorbing coating deposited on it, in the direction of the irradiating radars. The antenna compartments are closed with shielding diaphragms. The antenna planes are deflected from the vertical plane. Unit designs were used as antennas</p>	
<p>Page: 1</p>		

Zdjęcie 5. Dokument 12 na temat przekroju i radaru płatowca samolotu SU-57 przekroju radaru i płatowca samolotu SU-57

Źródło: <https://archive.org/details/ru-2502643-c-2.ru.en/page/8/mode/2up?view=theater> (dostęp: 15.07.2023).

Zdjęcie 6. Dane przekroju radaru i płatowca SU-57

Źródło: <https://archive.org/details/ru-2502643-c-2.ru/en/page/8/mode/2up?view=theater> (dostęp: 15.07.2023).

Do ujawnienia danych na temat pocisków RBS-15³⁶ powietrze-woda, stosowanych w maszynie AJS-37 *Viggen*, doszło 30 marca 2018 roku. Maszyna ta, co prawda, została wycofana ze szwedzkiego lotnictwa, natomiast rakiety są używane nadal m.in. w JAS 39 *Gripen*.

Warto zauważyć, że gry komputerowe wpływają na rozwój technologii wojskowej. Dzięki temu żołnierze mogą się szkolić na symulatorach bez narażania życia swojego i innych oraz maszyn wartych wiele miliardów dolarów. Rozwój gier spotęgował zainteresowanie w wirtualną rzeczywistość (VR), co podnosi jakość nauki,

³⁶ *Hemliga uppgifter om svenskt robotsystem på ryskt nätforum*, <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/zLbElb/hemliga-uppgifter-om-svenskt-robotsystem-spredd-pa-ryskt-natforum> (dostęp: 15.07.2023).

szkoleń i możliwości interaktywnych w symulatorach. Gry mogą stanowić inspirację dla cywilów, żołnierzy czy innych służb dbających o bezpieczeństwo krajowe. Nie można też zapomnieć, że wysoka popularność gier o tematyce militarnej podnosi morale i zachęca młodych ludzi do zasilania szeregów wojska. Dzięki grom młodzież może poszerzać zainteresowania, zdobywać wiedzę (np. historyczną), jednocześnie dzieląc pasję z innymi graczami. Żołnierze często grają w podobne gry ze względu na zbliżone zainteresowania. Co więcej, zainteresowani mogą dzięki grom militarnym zobaczyć, jak funkcjonuje sprzęt sojuszników albo potencjalnego wroga. Trzeba pamiętać, że gry nie są w stanie odwzorować danego konfliktu ze względu na stosowane w nich uproszczenia. W związku z późniejszym zakłamaniem rzeczywistości młodzi adepci tracą zainteresowanie i chęć pozostania w wojsku.

Za przykład może posłużyć gra *Call of Duty Modern Warfare* przedstawiająca Rosję w negatywnym świetle jako państwo szerzące dezinformację, natomiast wojska amerykańskie odgrywają rolę wyzwolicieli uciśnionych cywilów. Rzeczywistość niestety jest odmienna, gdyż w oczach niektórych Rosjanie będą postrzegani jako wyzwolicieli i obrońcy, a Amerykanie jako najeźdźcy. Dodatkowo wycieki w grach symulacyjnych, których twórcami są Rosjanie, sprawiają, że dostęp do danych wrażliwych mogą uzyskać nieuprawnione osoby, które poznają parametry sprzętu. Opisane przykłady udowadniają, że gry mogą wpływać na bezpieczeństwo militarne państw członkowskich NATO z powodu możliwości wglądu w dane strzeżone, a także dalszego udostępniania ich na serwerach twórców gry lub innych forach graczy.

Na stronie *The Drive*, *The War Zone* możemy zaobserwować pilotów szkolących się właśnie na symulatorze *DCS World* w VR. Pozwala to im odbywać szkolenia, ćwiczyć zarówno taktykę lotów ze skrzydłowym, jak i atakować cele, pozostając jednocześnie bezpiecznym. W artykule opublikowanym w *The Drive* czytamy:

355 Eskadra Szkoleniowa w Bazie Sił Powietrznych *Davis-Monthan* w Arizonie wykorzystuje DCS wraz z dostępnymi na rynku zestawami słuchawkowymi wirtualnej rzeczywistości i innymi urządzeniami peryferyjnymi do gier, aby zapewnić tani sposób na rozszerzenie bardziej tradycyjnych schematów szkoleniowych na ziemi i w powietrzu³⁷.

³⁷ *A-10 Warthog Pilots Are Using The Digital Combat Simulator Video Game To Train In VR*, <https://www.thedrive.com/the-war-zone/40620/a-10-warthog-pilots-are-using-the-digital-combat-simulator-video-game-to-train-in-vr> (dostęp: 15.05.2023).

Zdjęcie 7. Kadet Korpusu Szkolenia Oficerów Rezerwy używający zestawu słuchawkowego VR w ramach symulowanej sesji szkolenia lotniczego w Bazie Sił Powietrznych *Sheppard* w Teksasie w 2019 roku

Źródło: www.thedrive.com/the-war-zone/40620/a-10-warthog-pilots-are-using-the-digital-combat-simulator-video-game-to-train-in-vr (dostęp: 15.07.2023).

Warto wspomnieć, że na tym samym symulatorze szkolą się ukraińscy piloci, których rząd stara się uzyskać samoloty F-16 od NATO w celu walki z Rosją³⁸.

Podsumowanie

Gry komputerowe mogą wpływać na bezpieczeństwo jednostek, bezpieczeństwo militarne, a także – co z tym związane – bezpieczeństwo narodowe oraz międzynarodowe. W związku ze złożonością oddziaływania na graczy mogą wpływać na nich zarówno negatywnie, jak i pozytywnie. Niezaprzeczalne jest, że symulatory są w stanie poprawić system szkoleniowy, jak i bezpieczeństwo żołnierzy przed ewentualnym urazem, śmiercią lub utratą sprzętu. Ponadto testując i modyfikując technologie wojskowe za pomocą gier i symulatorów, zyskuje się wiedzę na temat funkcjonowania ich w realnym świecie, co wpływa na szybki postęp w tej dziedzinie.

³⁸ *Inside Ukraine's Secret Effort to Train A-10 Jet Pilots*, <https://time.com/6207115/ukraine-train-fighter-pilots-russia> (dostęp: 15.07.2023).

Gry mogą też usprawniać współpracę między jednostkami, żołnierzami jak i innymi służbami oraz edukować – zarówno profesjonalistów, jak i zwykłych graczy.

Należy też zachowywać rozwagę względem przedstawiania gier jako narzędzia propagandy, dezinformacji, wojny informacyjnej, które są elementem konfliktów hybrydowych. Warto popularyzować wśród żołnierzy zrównoważoną wiedzę, która ukazuje różnice między realnym światem a wirtualnym konfliktem tak, aby podkreślać rozbieżność między fikcją a rzeczywistością. Oprócz bezpieczeństwa militarnego, narodowego oraz międzynarodowego niezwykle istotna jest ochrona obywateli przed cyberprzemocą, stalkingiem. Z tego względu należy poszerzać i pogłębiać edukowanie osób w każdym wieku tak, aby były one świadome zagrożeń występujących w świecie wirtualnym.

Warto odnotować, że 29 sierpnia 2023 roku doszło do kolejnego wycieku w grze *War Thunder* zastrzeżonych danych. Udostępniono plik wraz z 730 stronami na temat systemów, uzbrojenia oraz danych lotu *Eurofighter Typhoon* DA-7³⁹. Sam myśliwiec został stworzony przez takie kraje jak: Wielka Brytania, Niemcy, Włochy, Hiszpania. Był to projekt dla europejskiego wielozadaniowego myśliwca, którym stał się *Eurofighter Typhoon*⁴⁰. Warto dodać, że tę jednostkę mają i obsługują nie tylko kraje produkcyjne i konstruktorskie, w projekcie biorą bowiem udział: Arabia Saudyjska, Austria, a także Oman. Kolejne wycieki tajnych danych obniżają bezpieczeństwo tych państw, a także narażają na nie samych pilotów.

Do wycieku informacji doszło również 11 września 2023 roku w grze *War Thunder*. Ujawniono wtedy tajne dane na temat instrukcji lotu pierwszego w historii samolotu z technologią *stealth* (niewykrywalnego dla radarów), którym był F-117 *Nighthawk*⁴¹. Udostępniono takie dane jak: lokalizacja czujników, kąty płatowca, specyfikacje silnika⁴². Należy dodać, że F-117 był pierwszym samolotem

³⁹ *War Thunder Forums Leak Military Documents For The Third Time In A Month*, <https://www.thegamer.com/war-thunder-forums-leak-military-documents-third-time> (dostęp: 9.10.2023); *War Thunder player leaks restricted military documents, again*, <https://nichegamer.com/war-thunder-player-leaks-restricted-military-documents-again> (dostęp: 9.10.2023).

⁴⁰ *Eurofighter Typhoon*, https://pl.wikipedia.org/wiki/Eurofighter_Typhoon (dostęp: 9.10.2023); *Eurofighter Typhoon w wojnach i konfliktach zbrojnych*, <https://zbiom.pl/artykuly/eurofighter-typhoon-w-wojnach-i-konfliktach-zbrojnych> (dostęp: 9.10.2023).

⁴¹ *F-117 stealth fighter documents leaked on 'War Thunder' forum*, <https://taskandpurpose.com/news/war-thunder-f-117-leak> (dostęp: 9.10.2023).

⁴² *War Thunder player spreads restricted documentation on F-117 Nighthawk*, <https://nichegamer.com/war-thunder-player-spreads-restricted-documentation-on-f-117-nighthawk/> (dostęp: 9.10.2023); *F-117 stealth fighter documents leaked on 'War Thunder' forum*, <https://taskandpurpose.com/news/war-thunder-f-117-leak> (dostęp: 9.10.2023).

z technologią *stealth* na świecie stworzonym w firmie *Lockheed Corporation* (dziś *Lockheed Martin*, która wyprodukowała takie maszyny jak: F-22 czy F-35 samoloty 5. generacji). Warto dodać, że F-117 został zestrzelony 27 marca 1999 roku podczas rozpadu Jugosławii zaatakowanej przez Serbów⁴³.

Ostatni wyciek danych miał miejsce 27 września 2023 roku, kiedy to gracz udostępnił dane awioniki AH-64D *Longbow Apache*. Jak podaje portal *thegamer* „to bez wątpienia się powtórzy, zwłaszcza biorąc pod uwagę, że w społeczności graczy *War Thunder* funkcjonuje jako żart. Wyciek AH-64D *Longbow Apache* to już trzynasty tego typu przeciek w historii gry i jestem pewien, że w najbliższej przyszłości pojawi się ich znacznie więcej. Do zobaczenia w przyszłym tygodniu”⁴⁴.

Do opisywanych sytuacji dochodzi cyklicznie. Należy pamiętać, że mowa tu o zaledwie jednej grze, należy mieć świadomość występowania tożsamyh zjawisk na innych platformach.

Bibliografia

- A-10 Warthog Pilots Are Using the Digital Combat Simulator Video Game To Train In VR*, <https://www.thedrive.com/the-war-zone/40620/a-10-warthog-pilots-are-using-the-digital-combat-simulator-video-game-to-train-in-vr> (dostęp: 15.05.2023).
- Amerykanie przyznają: Serbia trafiła dwa F-117*, <https://defence24.pl/sily-zbrojne/amerykanie-przyznaja-serbia-trafila-dwa-f-117> (dostęp: 9.10.2023).
- Balint A., Szabó I., *Atlas współczesnych konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2012.
- Bezpieczeństwo – definicja, synonimy, przykłady użycia*, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/bezpieczestwo.html> (dostęp: 13.07.2023).
- Bunt Grupy Wagnera. Co dalej z wagnerowcami w Afryce?*, <https://tvn24.pl/swiat/bunt-grupy-wagnera-co-dalej-z-wagnerowcami-w-afryce-7194806> (dostęp: 15.07.2023).
- Call Of Duty Predicted Russian Civil War Back In 2007*, <https://brobible.com/sports/article/call-of-duty-predicted-russian-civil-war-back-in-2007> (dostęp: 15.07.2023).
- Call of Duty: Modern Warfare częściowo zakazane w Rosji. Cenzura? To nie pierwsza taka sytuacja*, <https://gry.wp.pl/call-of-duty-modern-warfare-czesciowo-zakazane-w-rosji-cenzura-to-nie-pierwsza-taka-sytuacja-6439999536666241a> (dostęp: 14.07.2023).

⁴³ *Amerykanie przyznają: Serbia trafiła dwa F-117*, <https://defence24.pl/sily-zbrojne/amerykanie-przyznaja-serbia-trafila-dwa-f-117> (dostęp: 9.10.2023).

⁴⁴ *War Thunder Forums Leak Military Documents For The Third Time In A Month*, <https://www.thegamer.com/war-thunder-forums-leak-military-documents-third-time> (dostęp: 9.10.2023).

Central Business Name Index – Search business name, <https://www.zefix.ch/en/search/entity/list/firm/592263> (dostęp: 15.07.2023).

Classified Challenger tank specs leaked online for videogame, <https://ukdefencejournal.org.uk/classified-challenger-tank-specs-leaked-online-for-videogame> (dostęp: 14.07.2023).

Classified Info on China's Main Battle Tank – Type 99 Leaked Online By A Gamer; Moderator „Shell Shocked”, <https://www.eurasiantimes.com/classified-info-on-chinas-main-battle-tank-type-99-leaked-online> (dostęp: 15.07.2023).

Classified tank specs leaked on War Thunder game forums – again, <https://ukdefencejournal.org.uk/classified-tank-specs-leaked-on-war-thunder-game-forums-again> (dostęp: 15.07.2023).

Cyberbezpieczeństwo: główne i nowe zagrożenia, https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20220120STO21428/cyberbezpieczenstwo-glowne-i-nowe-zagrozenia?at_campaign=20234-Digital&at_medium=Google_Ads&at_platform=Search&at_creation=DSA&at_goal=TR_G&at_audience=&at_topic=Cybersecurity&gclid=CjwKCAjw5MOlBhBTEiwAAJ8eIkroP8P5jfHZR7k_6sz84AG-7R4-8Qd-GnAQvEMAmShMDEKwApaAgxoCtQ0QAvD_BwE (dostęp: 13.07.2023).

Cyberprzemoc – rodzaje, skala zjawiska, profilaktyka (materiał z cyklu „Ekspert radzi”) » Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie, <https://www.niebieskalinia.pl/aktualnosci/aktualnosci/cyberprzemoc-rodzaje-skala-zjawiska-profilaktyka-material-z-cyklu-ekspert-radzi#> (dostęp: 13.07.2023). *DCS MOD F-22 RAPTOR 2.5*, <https://www.digitalcombatsimulator.com/en/files/3308095> (dostęp: 15.07.2023).

DCS MOD F-22 RAPTOR 2.5, <https://www.digitalcombatsimulator.com/en/files/3308095> (dostęp: 15.07.2023).

DCS World Steam Edition na Steam, https://store.steampowered.com/app/223750/DCS_World_Steam_Edition (dostęp: 15.07.2023).

Eurofighter Typhoon, https://pl.wikipedia.org/wiki/Eurofighter_Typhoon (dostęp: 9.10.2023).

Eurofighter Typhoon w wojnach i konfliktach zbrojnych, <https://zbiam.pl/artykuly/eurofighter-typhoon-w-wojnach-i-konfliktach-zbrojnych> (dostęp: 9.10.2023).

F-117 stealth fighter documents leaked on 'War Thunder' forum, <https://taskandpurpose.com/news/war-thunder-f-117-leak> (dostęp: 9.10.2023).

Fox (code word), [https://military-history.fandom.com/wiki/Fox_\(code_word\)](https://military-history.fandom.com/wiki/Fox_(code_word)) (dostęp: 15.07.2023).

Gracz War Thunder ujawnił tajne wojskowe dokumenty, żeby udowodnić, że brytyjski czołg został źle odwzorowany w grze, <https://gamesguru.pl/gracz-war-thunder-ujawnil-tajne-wojskowe-dokumenty-zeby-udowodnic-ze-brytyjski-czolg-zostal-zle-odwzorowany-w-grze/> (dostęp: 14.07.2023).

- Gracz War Thunder ujawnił tajne dokumenty, bo model czołgu nie był prawidłowy*, https://ithardware.pl/aktualnosci/gracz_war_thunder_ujawnil_tajne_dokumenty_bo_model_czolgu_nie_byl_prawidlowy-17080.html (dostęp: 14.07.2023).
- Haskew M., *Przewodnik Encyklopedyczny, Czołgi Przekroje*, Poznań 2011.
- Hemliga uppgifter om svenskt robotsystem på ryskt nätforum*, <https://www.aftonbladet.se/nyheter/a/zLbElb/hemliga-uppgifter-om-svenskt-robotsystem-spredd-pa-ryska-natforum> (dostęp: 15.07.2023).
- Jakubczak R., Flis J., *Bezpieczeństwo narodowe Polski w XXI wieku. Wyzwania i strategie*, Warszawa 2006.
- Military documents leak once again on War Thunder forum*, <https://www.eurogamer.net/military-documents-leak-once-again-on-war-thunder-forum> (dostęp: 9.10.2023).
- Newdick T., Cooper T., *Siły powietrzne świata od 1990 do dziś*, Poznań 2011.
- Polska bombardowana przez rosyjskich hakerów*, <https://www.rp.pl/biznes/art38286791-polska-bombardowana-przez-rosyjskich-hakerow> (dostęp: 13.07.2023).
- Przewodnik i FAQ dotyczące zgłaszania graczy – Wsparcie League of Legends*, <https://support-leagueoflegends.riotgames.com/hc/pl/articles/201752884-Przewodnik-i-FAQ-dotyczac-C4%85ce-zg%C5%82aszania-graczy> (dostęp: 13.07.2023).
- Second Russian Civil War*, https://callofduty.fandom.com/wiki/Second_Russian_Civil_War (dostęp: 15.07.2023).
- Su-57 And MiG-29 Secret Data Leaked at Online Game Forum*, <https://www.overtdefense.com/2023/01/25/su-57-and-mig-29-secret-data-leaked-on-online-game-forum> (dostęp: 15.07.2023).
- Symulator ASTER – AWL*, <https://www.wojsko-polskie.pl/awl/nowe-technologie-aster> (dostęp: 14.07.2023).
- Symulatory dla Jastrzębi*, <https://polska-zbrojna.pl/home/articleshow/38684?t=Symulatory-dla-Jastrzebi> (dostęp: 14.07.2023).
- Symulatory taktyczne współczesnego pola walki trafią do polskiej armii. Zawarto umowę*, <https://polskieradio24.pl/5/1222/artukul/2752829,symulatory-taktyczne-wspolczesnego-pola-walki-trafia-do-polskiej-armii-zawarto-umowe> (dostęp: 14.07.2023).
- There's no No Russian in Russia as Sony Russia refuses Call of Duty: Modern Warfare 2 Remastered*, <https://www.eurogamer.net/no-no-russia-in-russia-as-sony-russia-refuses-call-of-duty-modern-warfare-2-remastered> (dostęp: 14.07.2023).
- Two days, two leaks: sensitive F-15 data posted by War Thunder fan*, <https://www.aero-time.aero/articles/two-days-two-leaks-sensitive-f-15-data-posted-by-war-thunder-fan> (dostęp: 15.07.2023).

War Thunder fan reportedly leaks restricted F-16 documents., <https://www.aerotime.aero/articles/another-war-thunder-leak-player-reportedly-posts-restricted-f-16-documents> (dostęp: 15.07.2023).

War Thunder Forums Leak Military Documents For The Third Time In A Month, <https://www.thegamer.com/war-thunder-forums-leak-military-documents-third-time> (dostęp: 9.10.2023).

War Thunder leaks are hilarious, but not a security risk, <https://videogames.si.com/news/war-thunder-national-security-risk> (dostęp: 15.07.2023).

'War Thunder' player leaks Chinese tank specs to win internet argument, <https://taskandpurpose.com/news/war-thunder-player-leaks-chinese-tank-secrets> (dostęp: 15.07.2023).

War Thunder player leaks restricted military documents, again, <https://nichegamer.com/war-thunder-player-leaks-restricted-military-documents-again> (dostęp: 9.10.2023).

War Thunder player spreads restricted documentation on F-117 Nighthawk., <https://nichegamer.com/war-thunder-player-spreads-restricted-documentation-on-f-117-nighthawk> (dostęp: 9.10.2023).

War Thunder Players Won't Stop Leaking Classified Documents, <https://spartanscoop.org/2023/02/war-thunder-players-wont-stop-leaking-classified-documents> (dostęp: 14.07.2023).

War Thunder – Realistyczna sieciowa gra o pojazdach wojskowych na PC, Xbox i PlayStation. Graj za darmo O grze, <https://warthunder.com/en> (dostęp: 15.07.2023).

Wyjaśnienie klasyfikacji wiekowej gier wideo – kwestie internetowe, <https://www.internet-matters.org/pl/resources/video-games-age-ratings-explained> (dostęp: 13.07.2023).

Agnieszka Bruczko, Marta Dąbkowska, Magdalena Kiedos,
Marta Lewandowska, Kinga Majkowska, Agnieszka Michalak

Koło Naukowe Animatorów Czasu Wolnego „Pasja”
Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Szczeciński

Reminiscencje z pierwszych dni wojny w Ukrainie w autoetnograficznych opowieściach studentek

Abstrakt

Kiedy myślimy o wojnie, nie da się ukryć emocji, jakie się za tym kryją. Ta daleko – porusza, ale to ta blisko, tuż za granicami własnego kraju wywołuje lęk, przerażenie, obawę o los własny i najbliższych. Tak właśnie stało się, kiedy wybuchła wojna w Ukrainie. Cicho, pod osłoną nocy. Poprzedniego wieczoru zasypialiśmy spokojnie, a obudziliśmy się w zupełnie innej rzeczywistości, bo każda wojna na zawsze zmienia losy świata, tego globalnego i tego naszego, własnego. Świat tysięcy ludzi runął niczym domek z kart niesiony mocnym podmuchem wiatru. I nasze małe światy się zmieniły. Wkradł się strach, który powoli paraliżował każdego z nas. Jednych mniej, innych bardziej, w zależności od tego, jak bardzo daliśmy się mu ponieść. Lecz kiedy opadły pierwsze emocje, kiedy nie daliśmy się ponieść dramatowi dziejącemu się tuż obok nas, narodziła się chęć działania, niesienia pomocy. Każdy, tak jak potrafił, na skalę mniejszą lub większą. Najważniejsze, by pomagać. Dawać wsparcie tym, którzy teraz najbardziej tego potrzebują. Zakasać rękawy i wziąć się do pracy. Na kanwie tych wydarzeń powstał pomysł, aby napisać monografię *Troska, czyli co wojna w Ukrainie nam zrobiła* – zbiór autoetnograficznych opowieści studentek. Każda z własnej perspektywy opowiedziała, co wojna w Ukrainie jej zrobiła, jak na nią wpłynęła, jakie emocje wywołała, co zmieniła w jej życiu. Powstały niezwykle teksty, pełne emocji, obawy ale i nadziei na lepsze jutro i lepszą przyszłość.

Słowa kluczowe: wojna w Ukrainie, autoetnografia, doświadczenia, refleksje, opowieści

Wstęp

Autoetnograficzne opowieści studentek prezentowane pod zbiorczym tytułem *Troska, czyli co wojna w Ukrainie nam zrobiła* to zbiór tekstów skoncentrowanych wokół tego samego tematu, wojny w Ukrainie, jednak ukazanych z różnych perspektyw.

Każda z autorek przeżywała te straszne wydarzenia na swój własny sposób. Jedne na bieżąco śledziły losy wojny, inne zaś nie włączały telewizora w obawie przed makabrycznymi obrazami. Część brała aktywny udział w różnego rodzaju zbiórkach na rzecz uchodźców z Ukrainy, czy pomagała rodzinom, którym udało się wyrwać z horroru wojny.

Współczesność nasycona jest agresją, strachem, cierpieniem jednych i chorymi zapędami innych. Najpierw pandemia COVID-19, która opanowała cały świat, na zawsze zmieniając sposób postrzegania pewnych rzeczy, a przede wszystkim zmieniając relacje społeczne. Człowiek stał się dla człowieka potencjalnym niebezpieczeństwem. Oddaliliśmy się od siebie, przestaliśmy sobie pomagać czy wspierać się nawzajem, w obawie o nasze zdrowie i zdrowie naszych najbliższych. Później wojna w Ukrainie, zmieniająca losy tysięcy osób, a wielu z nich pozbawiająca życia.

Wydarzenia te stały się swoistym bodźcem do napisania opowieści przepełnionych emocjami, strachem oraz nadzieją, a ich fragmenty przedstawiono na I Forum Kół Naukowych Uniwersytetu Szczecińskiego.

Trudny czas, w którym przyszło nam żyć – pandemia COVID-19 oraz wojna w Ukrainie powodują w nas zmiany. Wydarzenia, o których mowa zmuszają do refleksji nad naszym życiem, zmieniają system wartości. Zaczynamy odczuwać empatię, współczujemy ludziom, chcemy pomóc. Wiemy, że za moment ta tragedia może spotkać nas, czujemy strach i niepewność, dlatego na I Forum Kół Naukowych Uniwersytetu Szczecińskiego zaprezentowano zbiór opowieści, o wspólnym tytule *Troska, czyli co wojna w Ukrainie nam zrobiła*.

Do realizacji zamysłu badawczego, w którym autorki przedstawiły swoje doświadczenia, przemyślenia, uczucia, związane z wybuchem wojny w Ukrainie, wykorzystały metodę jakościowych badań krytycznych – autoetnografię. W ich narracjach użyta została metoda autoetnografii ewokatywnej, głęboko poruszającej refleksyjnie, intelektualnie, ale również afektywnie i działaniowo, sprawczo. To głęboko angażująca, interweniująca narracja, która nie pozwala na bycie niemyym świadkiem wojny. Autoetnografia jest szczególną formą autorefleksji, która skupia się na doświadczeniach badacza i łączy autobiograficzną opowieść z szerszymi znaczeniami kulturowymi, politycznymi czy społecznymi. W wielu różnorodnych projektach badawczych autoetnografia stosowana jest jako główny lub wspomagający sposób docierania do informacji. Kładzie ona nacisk na subiektywne doświadczenia pisarza, otwiera dostęp do bardzo specyficznych obszarów rzeczywistości społecznej, widzianych z perspektywy uczestnika. Według Arthura P. Bochnera i Carolyn Ellis autoetnograf jest „pierwszym i czołowym gawędziarzem i narratorem”. Innymi

słowy, autoetnografia „przedstawia ludzi – walczących, by przezwyciężyć przeciwności losu i szukających sposobu na życie, oraz wyjaśnia sens tych walk”.

Takie też są przedstawione teksty, pełne emocji i ogromnego zaangażowania. Są to fragmenty opowiadań wybrane przez autorki i zaprezentowane na konferencji, celem przybliżenia problemu, z którym się zmagają, a także w celu zachęcenia słuchaczy do zapoznania się z całością materiału w postaci książki *Troska. Co wojna w Ukrainie nam zrobiła? Autoetnograficzne opowieści studentów i nauczycieli akademickich* pod redakcją Aleksandra Cywińskiego, Lidii Marek, Waldemara Liba, Elżbiety Perzyckiej-Borowskiej¹.

Agnieszka Michalak

23 lutego 2022 roku. Ten dzień zapamiętam na zawsze. Wróciłam z pracy i resztę dnia spędziłam w kuchni, piekąc pączki z moimi chłopcami, ponieważ nazajutrz był tłusty czwartek. Mieliśmy przy tym sporo dobrej zabawy, a rozmowom nie było końca. W kuchni panował bałagan, ale nie zwracaliśmy na to uwagi. Patrząc na chłopców pomyślałam, że jestem szczęśliwa i, że właśnie tak chcę, by chłopcy zapamiętali dzieciństwo, beztrosko z zapachem pączków. Cieszyłam się, że jesteśmy razem, zdrowi, bezpieczni. Nie pomyślałabym, że następnego dnia wszystko się zmieni...

24 lutego 2022 roku. Jak codziennie rano szykowałam się do pracy, zaparzając kawę, miałam chwilę na wiadomości. Kiedy włączyłam telewizor, przez chwilę nie wiedziałam co się dzieje. Nie rozumiałam tego, co widzę. Przez chwilę stałam i próbowałam zrozumieć, co się stało. Zamarłam... Dochodziło do mnie to, co widzę. Od kilku tygodni słyszałam o konflikcie Rosji z Ukrainą, ale miałam nadzieję... Rosja jednak zaatakowała, spełniła swoje groźby. Przytłoczona myślami, nie mogłam się ruszyć. Wojna! Mój Boże, zaczęła się wojna. Przyszła nieproszona, pod osłoną nocy, cicho jak letni wiatr. Pewnie wszyscy jeszcze śpią albo, tak jak ja, szykują się do pracy. Jeszcze nie wiedzą, co się stało. Dzieci słodko śnią, uśmiechają się przez sen. Ale za chwilę, już za moment zmieni się ich świat. Świat, który znają runął, zawałił się. Poczucie bezpieczeństwa, stabilizacji zniknie. Zerwani brutalnie ze snu, otumanieni,

¹ *Troska. Co wojna w Ukrainie nam zrobiła? Autoetnograficzne opowieści studentów i nauczycieli akademickich*, red. A. Cywiński, L. Marek, W. Lib, E. Perzycka-Borowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2023.

zorientują się, że to nie zły sen. To ich nowa rzeczywistość. Obrazy, które widziałam były przerażające, z oczu popłynęły łzy, a w głowie jedna myśl – dlaczego...

Myślałam, że jestem silna, ale czy aby na pewno, czy w obliczu takiej tragedii też byłabym silna? Czy wiedziałabym co robić? Co bym czuła? Jak bym się zachowała? Nie znam odpowiedzi. Nie chcę znać. Mam nadzieję, że nigdy nie będę musiała podejmować takich decyzji. Dzieci wróciły do domu i zalały mnie lawiną pytań. Pytali, czy jesteśmy na pewno bezpieczni. Starałam się ich uspokoić i odpowiadać na wszystkie pytania. Starszy syn opowiadał o kolegach z Ukrainy, którzy dziś nie zostali na lekcjach, nie dali rady, myślami byli z ojcami, dziadkami i najbliższymi którzy zostali, by bronić swoich domów i miast.

Kolejne dni nie przynosiły dobrych informacji i nadziei, że wkrótce wszystko się skończy. Niestety były jeszcze gorsze. Całe dnie oglądałam wiadomości ze łzami w oczach. Myślałam, jak tak można. Emocje były tak silne, że czułam, że rozpadam się na drobne kawałeczki. Przed oczami miałam cierpienie ludzi, ich strach. Najgorsze było cierpienie i łzy dzieci, te zdjęcia prześladowały mnie w snach. Wstawałam w nocy by popatrzeć na dzieci, jak spokojnie śpią. Myślami byłam z tymi wszystkimi dziećmi, które każdego dnia walczą o przetrwanie, które zasypiają w strachu, mając nadzieję, że rano będzie przy nich mama, a tato zadzwoni i powie, że jest cały i zdrowy.

Wojna zbiera żniwo. Okrutne, przerażające, pełne bólu i smutku. Ci, którym udało się uciec, mieli ogromne szczęście, choć myślami są wciąż przy tych, którzy zostali w ojczyźnie. Przy ojcach, dziadkach, przy rodzinie, tej bliższej i dalszej. W obliczu wojny sąsiad, który był wrogiem, staje się przyjacielem, druhem, kompanem. A zwady i niesnaski odchodzą w zapomnienie. W każdym włącza się tryb przetrwania.

Agnieszka Bruczko

24.02.2022 – data do zapamiętania na zawsze.

Pierwszy dzień wojny w Ukrainie.

03:56 Zełenski apelował po rosyjsku do Rosjan: *Naród ukraiński chce pokoju, władze Ukrainy chcą pokoju (...) Jeżeli zostaniemy zaatakowani, będziemy się bronić. Zobaczycie nasze twarze, a nie nasze plecy.*

04:04 Zaczęło się! „Prezydent Rosji Władimir Putin zatwierdził operację wojskową w Donbasie. Wezwał ukraińskich żołnierzy do natychmiastowego złożenia broni i powrotu do domów”. Odwoływał się do ochrony tamtejszej ludności. „Za przelew krwi, który sam wywołał, obarczył naród ukraiński (...)”.

Krótko po 4:00 rozpoczął się atak. Rosyjska armia uderzyła na obiekty wojskowe w całej Ukrainie. Liczne doniesienia mediów mówiły o wybuchach w największych miastach Ukrainy, w tym w Kijowie, w Charkowie i w Odessie. Także w korespondencji naszego wysłannika Patryka Michalskiego słyszeć było dwa wybuchy. Doszło do ataków na lotniska w Kijowie oraz Charkowie.

10:00 „Ukraina ustami prezydenta Zeleńskiego ogłosiła zerwanie stosunków dyplomatycznych z Rosją”.

Ukraina się broni. Ukraina nie odda swojej wolności, nie odda jej Moskwie. Dla Ukraińców prawo do życia na naszej ziemi jest najwyższą wartością. Rosja wcześniej dawała gwarancję bezpieczeństwa, ale potem na nas napadła. Dokładnie jak w czasie II wojny światowej, gdy napadli na nas faszyści – powiedział Zeleński.

12:00 Około południa nastąpiła druga fala ataku. Do 12:00 wiadomo było o co najmniej 40 ofiarach wśród cywilów.

Jak żyć – spytał mnie w liście ktoś, kogo ja zamierzałam spytać o to samo.

(W. Szymborska, 1986)

Słowa Wisławy Szymborskiej idealnie obrazują to, jak się czułam 24 lutego 2022 roku. Jak żyć? Czy wcześniejsze wojny nas niczego nie nauczyły? Dlaczego nie uczymy się na błędach? W pierwszych godzinach przyszło zaprzeczenie. To nie dzieje się naprawdę! – mówiłam do siebie, do męża.

Po prostu nie wierzyłam. A jednak! Pierwsze obrazy pokazywane w telewizji mnie przerażały. Dlatego postanowiłam nie oglądać wiadomości, nie słuchałam rozmów na temat wojny. Sama świadomość tego, że jest to realne i dotyka bezpośrednio naszych sąsiadów mi wystarczała. Spędzałam dużo czasu z moimi dziećmi. Czułam wdzięczność za każdą minutę spędzoną z nimi. Dzisiaj, pisząc to, myślę, że również się bałam. Pojawiały się w głowie pytania: Czy to nas również dotknie? Czy tak jak ukraińskie rodziny, będziemy musieli szukać wsparcia na zachodzie? Gdzie my pojedziemy z dziećmi? Tyle uczuć z powodu jednej sytuacji, strasznej i wydawałoby się niemożliwej.

Po pierwszym szoku staraliśmy się żyć dalej. Ja włączyłam się w pomoc i wsparcie tam, gdzie mogłam, o ile wystarczyło na to czasu. Starłam się być bardzo uważna na potrzeby moich dzieci i tym samym tłumaczyć im trudne codzienne sytuacje. W szkole, do której uczęszczają moje dzieci, zaczęły pojawiać się nowe, przybyłe z Ukrainy. Nauczyciele dwoili się i troili, aby w klasach było najnormalniej, jak się da w zaistniałej sytuacji. Ja natomiast starałam się rozmawiać z dziećmi o tolerancji i tym, w jaki sposób każde z nich może wesprzeć nowych kolegów i koleżanki. Dzieci nosiły na zbiórki w swoich placówkach, co tylko było potrzebne. Wiedziałam, że w tej sytuacji powinniśmy się dzielić tym, czym tylko możemy.

Wojna w Ukrainie zmieniła wiele. Jest na pewno złem w najczystszej postaci. Czuję że, zaraz po jej wybuchu, była również czasem zjednoczenia Polaków. Dawaliśmy, ile byliśmy w stanie. Zjednoczyliśmy się, ofiarując pomoc. Ten, kto nie mógł wspierać materialnie, podarował swój czas, a ten, kto tego czasu nie miał, przekazywał wsparcie materialne. Choć wojna nadal trwa, choć wsparcie nie jest już tak konieczne i niezbędne, to uśmiech i życzliwe słowo dla bliźniego zawsze są wysoko cenione. Obdarzamy się nimi każdego dnia. Chcę wierzyć, że gdy zaczniemy się do siebie uśmiechać, to przestaniemy ze sobą walczyć, na słowa, na pięści...

Marta Lewandowska

Solomia i jej matka miały to szczęście, im się udało. Wyjechały pod osłoną nocy, uciekając spod ostrzału wroga. Przerażone, jak jeszcze nigdy dotąd. Nawet w najczarniejszych snach nie śniło im się to, co właśnie je spotkało.

Dzień wyglądał tak samo jak każdy poprzedni. Dziewczynka wróciła z przedszkola, zadowolona, ponieważ mama obiecała jej na obiad ulubione placki z jabłkami. Tata wrócił z pracy w dobrym nastroju. Wieczorem przyszła w odwiedziny babcia. Miło spędzili czas na zabawie i rozmowach. Zmęczona wieczornymi aktywnościami dziewczynka, położyła się do łóżka, a ukochana babunia zaśpiewała jej kołysankę. Ot, zwykły dzień dobiegł końca.

I wtem, ten zwykły dzień przeradza się w coś zupełnie nieoczekiwanego. Huk. Dziecko obudziło się z przerażeniem, kiedy do pokoju wbiegła mama, chwytając ją w ramiona. Nie rozumiała co się dzieje.

Te wspomnienia majaczą w jej myślach, w nie do końca przejrzystych barwach. Nie pamięta, co działo się dalej, ponieważ kolejne wydarzenia biegły niczym rozpedzone stado koni. Kolejne, co pamięta, to obce łóżko, w obcym domu, w obcym

kraju. Tylko ukochana przytulanka wciąż ta sama. To jedyna rzecz ocalała z jej domu w Ukrainie.

Są bezpieczne, to niezaprzeczalny fakt, ale czy mogą to nazwać darem od losu? Mimo wszystko są w obcym kraju, wśród obcych ludzi a wszystko to, co kochały zostało tam, w Ukrainie. Babcia, przyjaciółki, ulubiona kryjówka, która była idealna podczas zabawy w chowanego. Niewątpliwie znajdzie nowych przyjaciół, nowe miejsca do zabawy. Ma przed sobą całe życie. Być może kiedyś wróci do swojemu domu, za którym tak tęskniła. Albo zapomni...

Razem z mamą starały się radzić sobie jak najlepiej potrafią. Były bardzo dzielne. Lecz nazbyt często przychodziły chwile zwątpienia, rozterki, smutku. Myśłami cały czas była przy tacie. Jej ukochany papa wrócił do ojczyzny, żeby walczyć z wrogiem. I choć nie rozumiała tego do końca, w głębi serca czuła, że mężczyzna postępuje słusznie. Był dla niej bohaterem, którego za nic w świecie nie chciała stracić. W jej oczach jawił się jako wybawca narodu. Często śniła o tym, że ojciec, niczym rycerz na białym rumaku, wygrywa wojnę i ratuje wszystkich rodaków. A ją, jak księżniczkę uwięzioną w wieży, wyswobadza spod rąk okupanta. I żyją długo i szczęśliwie...

A potem wstaje dzień. Dziewczynka otwiera oczy, ojca nie ma. Czar pryska jak bańka mydlana i wszystko wraca do szarej, smutnej rzeczywistości. Jutro szkoła, wraca rutyna, odrobina normalności. To niezwykle przyjemne uczucie wiedzieć, że coś, ktoś będzie na nią czekać nazajutrz. Uśmiechnięta pani, roześmiane dzieci, kolorowa sala pełna zabawek. Dziewczyna bardzo lubi bawić się beztrąsko z rówieśnikami z grupy, tańczyć, śpiewać. I nie myśleć o tym, co złe, przerażające, przygnębiające.

Ta codzienność, powtarzalność dni, na pozór bezbarwna dla przeciętnego człowieka, dla Solomii jest niczym promień słońca przedzierający się przez ciemne chmury. Iskierka nadziei, na lepsze jutro, na lepszą przyszłość. Jednak strach czai się na każdym kroku, jak ponury cień, który wyłania się z mroku i zagląda przez dziurkę od klucza. Czeką.

Życie w lęku, obawie, nie jest tym, czego powinno doświadczać dziecko. Mimo, że są to emocje na stałe wpisane w ludzką egzystencję.

Na co dzień wesoła, uśmiechnięta dziewczynka, nosząca ogromny ciężar w sercu. Widok zmęczonej, zmartwionej matki, która ma niemoc wypisaną na twarzy, sprawia, że Solomia czuje rezygnację i rozpacz. Kobieta stara się ukryć przed córką emocje, jednak dziecko czyta w niej, jak w otwartej księdze. W ciągu dnia próbują spędzać czas podobnie, jak w Ukrainie. Chodzą na spacer, na rynek po zakupy. Dzwonią do babci, która została w ich rodzinnym mieście, w Ukrainie, zapytać

ją o zdrowie. A wieczorami, próbują połączyć się z ojcem. Chwile pełne niepokoju, oczekiwania, nadziei. I radości. Tyle skrajnych emocji towarzyszy matce i córce podczas tych kilku sygnałów telefonicznych. I ogromna ulga w momencie, kiedy uda im się nawiązać połączenie. Setki pytań. Jak sytuacja na froncie? Czy papa jest zdrowy i bezpieczny? Morze okrzyków radości i łez, tych szczęścia, i tych pełnych bólu. Najważniejsze, kiedy mężczyzna przyjeżdża do Polski, do żony, do córki. I ta cisza po drugiej stronie, tak wymowna.

Magdalena Kiedos

Pandemia wtłoczyła w nasze życie wiele lęku. Wyczerpani ciągłym zamartwianiem się o zdrowie bliskich, pomału oswajaliśmy się z myślą, że SARS-CoV-2 zostanie z nami już na zawsze. Aż tu nagle, dodatkowy „kopniak” od świata – wojna za polską granicą. Choć trwa już od 2014 roku, inwazja z dnia 24 lutego 2022 roku, sprawiła, że wojna jest blisko nas. Tak, lęk o bliskich znów zagościł w mojej głowie do tego stopnia, że zaczęłam zastanawiać się nad tym jak zorganizować swoje życie, by na wszelki wypadek wszystko było przygotowane i zaplanowane. W myślach układałam sobie listę rzeczy, które trzeba spakować w razie ataku Federacji Rosyjskiej na Polskę, zaczynając od aktu notarialnego mieszkania, po koce i szczoteczki do zębów. W razie zagrożenia spotkanie z mężem i córką przy samochodzie, który oczywiście należy wcześniej zatankować. Cel podróży nieznany...

Co z losem pozostałych członków rodziny? Rodzice, rodzeństwo, babcie...? Babcia od strony mamy jest obłożnie chora, aby mogła wydostać się z czwartego piętra na łóżku, potrzeba mocnej taktyki logistycznej. A jeśli nawet uda się znieść ją na parter, to co dalej? Jakim pojazdem ją transportować, dokąd? Jak przygotować jej posiłki do podania przez sondę, co z lekami? Doszłam do ściany nie do przebicia. I tak właśnie utwierdziłam się w przekonaniu, że jednak nie jestem w stanie zaplanować wszystkiego i pomóc wszystkim. Opuściłam. Wojna trwa.

Kolejne dni przyniosły zewsząd okrutne informacje o sytuacji w Ukrainie. Ogrom brutalności, lęku, bólu, które stały się codziennością naszych sąsiadów, nasuwa pytania dotyczące człowieczeństwa. Czy ludzi, którzy bestialsko mordują, torturują i gwałcą niewinne osoby, można jeszcze nazwać ludźmi? Co jest w ich głowach, że są w stanie to robić? Dlaczego to robią? Czy to psychopaci?...

Anthony Giddens opisuje psychopatę jako „wycofaną, pozbawioną emocji jednostkę, która działa impulsywnie i rzadko kiedy ma poczucie winy”².

Wojna trwa. Przybywają uchodźcy. Życie w nowym, obcym miejscu, w ciągłej obawie o bliskich musi być dla nich niesamowicie trudne. Rodzi się wtedy w człowieku potrzeba pomocy, chęć sprawienia, by im było łatwiej. Jest wiele możliwości, można coś oddać, kupić na zbiórki, uczestniczyć w nich, odbierając, sortując czy pakując dary. Na dworcu również potrzeba pomocników, by udzielać informacji, czy chociażby podać herbatę i okryć kocem. Ja wybrałam zbiórki, organizowane przez uczelnię i w mojej pracy. Poświęcając swój czas i kupując rzeczy, które mogą się przydać nowym gościom, mam nadzieję trochę polepszyć ich trudną sytuację. Wojna trwa.

Wciąż od czasu do czasu nachodzą mnie myśli pełne obaw o przyszłość i bezpieczeństwo mojego kraju, rodziny, bliskich. W Ukrainie wciąż mordowani są ludzie. Kiedy wojna jest tak blisko, człowiek zastanawia się, dlaczego takie rzeczy mają miejsce? Choć wojny zawsze były, to ich sposób przeprowadzania w tych czasach wydaje mi się dziwnie prymitywny. Wymyślono już tak wiele, coraz to nowe wynalazki pomagające nam w codziennym życiu wychodzą na rynek każdego dnia. Jak to możliwe, że tylu niewinnych ludzi musi cierpieć, ginąć, by ktoś mógł podjąć próbę realizacji swoich wizji czy planów? Nie rozumiem też tego, jak ktoś może spać spokojnie, wiedząc, że przez jego decyzje giną dzieci...?

Wojna trwa. Wśród znajomych pojawiają się sprzeczne odczucia na temat Ukraińców, którzy przyjechali do Polski. Jedni współczują i wspierają, inni narzekają na m.in. mniejszą liczbę miejsc pracy, „panoszenie się”, a nawet agresywne zachowania. Ja nie spotkałam się osobiście z nieprzyjemną sytuacją, więc nie mogę powiedzieć nic złego. Mogę porównać tę sytuację do gości, którzy się za długo zasiedzieli, a domownicy chcieliby już pójść spać. Niestety u nich jest wojna, nie opuszczają nas zbyt szybko. Musimy się przyzwyczaić do ich pobytu u nas, nawet jeśli nie są przez niektórych mile widziani.

Wojna trwa... „Pragnęła tylko jednego – zasnąć, spać głęboko i bez snów, wyzwoić od wszystkich smutków, trosk i zmartwień, aż obudzi się rano, wypoczęta i uzdrowiona. W dawnej rzeczywistości, zanim to wszystko się stało. Ale tak nie będzie (...) życie biegnie swoim torem”³.

² A. Giddens, *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2007.

³ E.J. Stensrud, *Saga o Ludziach ze Złotej Góry*, tom 3, *Dziedzictwo*, Elipsa 2001.

Marta Dąbkowska

Kiedy w lutowy wieczór ojciec powrócił do domu, wszyscy zamilkli. Matka, córki i synowie z przerażeniem obserwowali każdy ruch mężczyzny. Tyran pragnął podporządkować sobie wszystkich domowników, tak, by w milczeniu uginali się pod jego żądaniami. W jego działaniu nie było logiki, a jedynym argumentem, który posiadał było okrucieństwo i siła. Rodzina bardzo się kochała, bracia oraz siostry byli ze sobą blisko, a nad wszystkim czuwała ciepła dłoń matki, jednak od tego wieczoru ich spokój ducha uleciał wraz z krzywdą, którą postanowił wyrządzić im oprawca. Pierwsza pod ciężką rękę ojca trafiła matka, zaraz za nią jej dzieci poczuły na swej skórze jego bezlitosność. Przez dłuższą chwilę słysząc było płacz zza ściany, a później już tylko ciszę.

Tak samo cicho i podstępnie na podwórka i do domostw naszych sąsiadów zakradła się wojna, z chciwością zaciskając swoje lodowate ręce na wszystkim tym, co mieszkańcy Ukrainy mieli najcenniejszego: miłość, bliscy, nadzieja, spokój, Ż Y C I E. Nie zważając ani na płeć, ani na wiek jej ofiar, odzierając z godności kobiety, mężczyzn, osoby starsze i schorowane. Sięgnęła nawet po dziecięcy śmiech, który w niektórych domach ucichł na dobre, pozostawiając za sobą przeszywającą serce ciszę.

Kiedy w czwartkowy poranek wojska rosyjskie rozpoczęły atak, cały świat zamarł, z przerażeniem obserwując zdarzenia wojenne. Od tamtego dnia każdą wolną chwilę poświęcałam śledzeniu programów informacyjnych. Z zaciśniętym żołądkiem i łzami w oczach poszukiwałam w nich choćby cienia wiary w to, że okrucieństwo, którego jestem świadkiem, za chwilę się zakończy. Niestety, rzeczywistość była inna. Doniesienia o kolejnych zbombardowanych szpitalach, domach, a przede wszystkim o liczbie ofiar, nie pozwalały na spokojny sen ani mnie, ani moim bliskim.

Codziennie zastanawiałam się, do czego prowadzi to szaleństwo, które rozgrywa się tuż obok nas. Chaos i dezinformacja towarzyszące rozgorzałemu konfliktowi potęgowały w nas wszystkich uczucie strachu. Pamiętam szczególnie jedno zdarzenie, które oglądane na ekranie telewizora sprawiło, że łzy, wzbierające we mnie stopniowo każdego dnia, popłynęły po moich policzkach. Kiedy do jednej z ukraińskich wiosek wjechały rosyjskie oddziały wojskowe, by ze stalowych luf rzucić na jej mieszkańców przeszywające spojrzenie, moim oczom ukazał się widok, którego nie zapomnę nigdy. Ludzie, którzy zamieszkiwali tę miejscowość wyszli naprzeciw opancerzonym potworom i trzymając się za ręce, zaśpiewali z dumą ukraiński hymn. Odwaga i jedność mieszkańców w obliczu spotkania oko w oko ze śmiercią, zrobili

na mnie wrażenie, którego nie sposób opisać słowami. Zastanawiałam się, czy mnie byłoby stać na tak ogromny gest oddania ojczyźnie. Mój syn spał wtedy spokojnie, a ja byłam wdzięczna, że jeszcze dziś nie będę musiała mu opowiedzieć o tragedii, która rozgrywa się na oczach całego świata.

Widok dzieci ginących i cierpiących przez wojnę dorosłych, która nigdy nie powinna dotknąć ich niewinności, każdego dnia zajmował większość moich myśli. Współczuję wszystkim ofiarom konfliktu, jednak cierpienie najmłodszych i obrazy ich zapłakanych, przykurzonych dziecięcych twarzy odcisnęły we mnie trwałe piętno. Z nadzieją w sercu chcę wierzyć w to, że dla mieszkańców Ukrainy nadejdą spokojne dni i ukojenie dla zszarganych dusz, które tyle musiały unieść i wycierpieć. Pragnę, aby wszystkie ukraińskie dzieci znów mogły bawić się na swoich ukochanych podwórkach, śmiać się i zasypiać spokojnie w swoich domach.

Kinga Majkowska

To, że na świecie była i jest wojna, wiedziałam od zawsze. W szkole uczono nas o tym, co działo się wiele lat temu, w jakich warunkach żyli nie tylko Polacy, ale również mieszkańcy innych państw. Wiedziałam o życiu i koszmarze rozgrywającym się niegdyś w obozach koncentracyjnych, o wojnach w Iraku, Egipcie oraz w innych częściach świata. Jednakże całe dzieciństwo i okres dorastania żyłam spokojna i bezpieczna. Wszystko jednak zmieniło się 24 lutego 2022 roku, gdy wojska rosyjskie zaatakowały Ukrainę. Tamtego dnia mój bezpieczny świat uległ załamaniu, zrozumiałam, że nic nie będzie już takie samo. Polska z dnia na dzień znów przestała być bezpieczna. Graniczymy w końcu z Ukrainą, która jest tak blisko, że do ataku może dojść tak naprawdę w każdej chwili. Ludzie wpadli w popłoch, wraz z dziećmi z przerażeniem szukali schronienia na terenie naszego państwa, obawiając się o własne życie. Ku mojemu zdziwieniu większość Polaków zaczęła pomagać. Sama oczywiście byłam jedną z zaangażowanych i razem z moją rodziną robiliśmy wszystko, aby wesprzeć przerażone uciekinierki najbardziej jak się dało – czy to żywnością, czy ubraniami. Wpłacaliśmy każdy możliwy grosz na fundacje pomagające osobom z Ukrainy i robiliśmy wszystko, co w naszej mocy, aby chociaż trochę pomóc. Mimo, że cała sytuacja nie dotyczyła mojego kraju, wpadłam w rozpacz. Mój dom-azyl został zachwiany. Zaczęłam się bać, nie tyle o siebie samą, co o najbliższych – ukochanej mamy, dziadków, kuzynostwa, narzeczonego, a przede wszystkim bałam się o swoje zwierzęce dzieci. Oczami okrutnej wyobraźni widziałam siebie

uciekającą przed strzałami, osłaniającą w ramionach ukochanego pieska, buldoga francuskiego – Tymona i maleńkiego żółwia Leona, które bez mojej ingerencji by nie przetrwały. Bałam się również o to, że mój partner zostanie wezwany do wojska i z dnia na dzień stracę z nim kontakt. Moja wrażliwość nie pozwalała mi na spokojne myślenie. Każdy dzień zamieniał się w rozpacz i nadmierną potrzebę pozyskiwania informacji, co dzieje się po drugiej stronie, mimo że wprawiało mnie to w jeszcze większe przerażenie.

No cóż, życie się zmieniło, a także moje myślenie. Czując się bezpieczna, nie zastanawiałam się, co zrobić, jeśli w moim kraju wybuchnie wojna. Mieliśmy przecież wojsko, byliśmy w Unii Europejskiej, a przede wszystkim wspierało nas NATO. Jesteśmy przecież chronieni ogromnymi siłami. Dlaczego więc miałabym się bać? Nie powinnam, a jednak zaczęłam. Prawda jest taka, że bać się zaczęli wszyscy. Każdy mówił o tym, że Rosja w niedługim czasie ruszy również na Polskę. Ludzie zaczęli wzajemnie się nakręcać i opowiadać coraz to gorsze historie. Sąsiedzi i rodzina mieli swoje własne teorie spiskowe na temat tego, co się wydarzy. Jak w takiej sytuacji więc zachować spokój i żyć spokojnie? Nie dało się. Strach ogarnął wszystkich. Łzy płynęły strumieniami, głowa bolała od stresu i rozmyślania co dalej. Społeczeństwo stanęło przed wyborem – wypłacać wszystkie pieniądze i myśleć o ucieczce, czy zostać na miejscu i czekać, jak rozwinie się sytuacja? Ja, młoda osoba, zaczęłam się zastanawiać, gdzie ucieknę, jeśli rzeczywiście do tego dojdzie. Jak zapewnić bezpieczeństwo swoim dziadkom, starszym ludziom, których zdrowia nie chciałam narażać? Jak to wszystko rozplanować? Mając niecałe dwadzieścia trzy lata, stanęłam przed ogromnie trudnym wyborem i niełatwymi przemyśleniami. W tamtym czasie nie czułam się jak młoda osoba, a starsza kobieta po przejściach. Moje wyrzuty sumienia również nie dawały mi spokoju. To przecież nie ja byłam, póki co, pod ostrzałem i to nie moje mieszkanie bombardowano, a jednak zapominałam o tym i myślałam tylko o ochronie najbliższych. Czy byłam egoistką? Być może. Chciałam pomóc najlepiej jak mogłam, ale jednocześnie myślałam tylko o sobie i bezpieczeństwie moich bliskich. Złość, rozpacz, przerażenie ciągle kłębiły się w moich myślach. Tygodniami żyłam w strachu i obawie. Wstawałam, jadłam, myłam się i kładłam spać, żyłam względnie spokojnie. Z biegiem czasu ludzie zaczęli się uspokajać i ja również. Przestałam myśleć tylko o tym, co złe. Powróciłam do normalnej egzystencji. Odzyskałam względny spokój, zaczęłam się uśmiechać, żartować, po prostu żyć. Cały czas jednak myślałam o tym, co się dzieje w Ukrainie. Przestałam natomiast oglądać telewizję, słuchać wiadomości, a tego co najważniejsze dowiadywałam się od znajomych lub bliskich czy sąsiadów.

Co więc zrobiła mi wojna w Ukrainie? Odpowiedź jest prosta. Zmieniła mnie. Odmieniła mój światopogląd i pozwoliła pojąć, że to, co mam teraz, w każdej chwili może zostać mi odebrane. Zrozumiałam, że muszę czerpać z życia wszystko, co najlepsze i najpiękniejsze, gdyż nie znam dnia, ani godziny, gdy w bestialski sposób zostanie mi to odebrane. Pojęłam, jak ważna jest rodzina i kontakt z najbliższymi. Obecnie mieszkam 70 kilometrów od mojego rodzinnego miasta. Każdego dnia staram się kontaktować z bliskimi, poświęcić chociaż pięć minut na to, aby z nimi porozmawiać. Żyję względnie bezpiecznie. Wojna w Ukrainie nadal trwa, a dziś 27 marca 2023 roku. Minął ponad rok. Jak długo przyjdzie nam jeszcze o tym pamiętać? Tego nie wie nikt. Społeczeństwo jest podzielone. Jedni nadal pomagają, inni wręcz krytykują. Ja nadal wiem jedno – najważniejsza jest pomoc. Dlatego zwracam się do wszystkich czytających mój wywód – pomagajmy. Dlaczego? Bo nigdy nie wiemy, co przyniesie los i czy sami nie będziemy potrzebować pomocy. Nie musimy się we wszystkim ze sobą zgadzać. Dzielą nas kraj, język, religia, podejście do życia i styl ubioru. Pamiętajmy jednak, że nie to jest najważniejsze. Priorytetem jest bezpieczeństwo i spokój. Nigdy o tym nie zapominajmy.

Podsumowanie

Autorki podsumowując swe wystąpienia, odpowiedziały również na pytanie: Co wojna w Ukrainie nam zrobiła?

Agnieszka Bruczko

Na pewno zauważyłam, że dawanie dobra jednocy. Ważne jest nie tylko dawanie, ale i jego dostrzeganie. Życzę nam wszystkim, aby wróciło do nas tyle dobra, ile dajemy innym. Przecież dobrzy ludzie się nie krzywdzą.

Agnieszka Michalak

Wojna w Ukrainie uzmysłowiła mi, że w życiu nic nie jest nam dane na zawsze, że w jednej chwili możemy stracić wszystko. Wolność, poczucie bezpieczeństwa, bliskich... Dlatego cieszę się życiem. Celebрую każdą wspólną chwilę z najbliższymi. Doceniam każdy dzień, smak ulubionej kawy, przeczytaną książkę i beztrojski śmiech dzieci zza ściany.

Marta Lewandowska

Wojna w Ukrainie wprowadziła w moje życie chaos, lęk, obawę przed jutrem oraz przed najbliższą przyszłością. Co mnie czeka? Co czeka moje dzieci? Jeśli nie jutro, to kiedy? Za rok? Pięć lat? A może nie doczekam już tego momentu. Oby.

Marta Dąbkowska

Wojna w Ukrainie pokazała mi, że nadzieja nie umiera ostatnia. Ona nigdy nie umiera tam, gdzie jesteśmy my – ludzie z krwi i kości.

Magdalena Kiedos

Wojna w Ukrainie sprawiła, że w moje życie wtłoczona została ogromna ilość cierpienia i lęku, ale również współczucia. Uświadomiłam sobie, że człowiek jest słaby, kruchy, a jego życie uzależnione jest od panujących na świecie szaleńców.

Kinga Majkowska

Wojna w Ukrainie zmieniła mnie. Odmieniła mój światopogląd i pozwoliła pojąć, że to, co mam teraz, w każdej chwili może zostać mi odebrane.

Wystąpienia autorek na I Forum Kół Naukowych Uniwersytetu Szczecińskiego wywołały niemałe poruszenie. Same, czytając swoje prace, czy słuchając wypowiedzi koleżanek nie powstrzymywały łez. Każdy z tych tekstów był pisany prosto z serca, dlatego ich zawartość jest odwzorowaniem odczuć w związku z wojną, w których dominuje współczucie i lęk. Pojawiły się także takie uczucia jak złość, poczucie niesprawiedliwości, bezradność oraz nadzieja, lecz wszystkie opowieści łączyła troska. Troska o tych niewinnych, cierpiących, wystraszonych, bliskich, dalekich, tych którzy poczuli oddech tej wojny na karku. Troska, która motywuje do pomocy, daje nadzieję na lepszą przyszłość. Nie sposób wyrazić wszystkich obszarów trosk pojawiających się w czasie tej wojny, której jesteśmy świadkami.

Bibliografia

- Bochner A.P., Ellis C.S., *Communication as autoethnography*, University of South Florida 2006.
- Giddens A., *Socjologia*, Wydawnictwo Naukowe PWN 2007.
- Stensrud E.J., *Saga o Ludziach ze Złotej Góry*, tom 3, *Dziedzictwo*, Elipsa 2001.
- Striphas T., Shepherd G.J., John J.St. (red.), *Communication as... Perspectives on theory*, Thousand Oaks, CA: Sage Publications 2006.

Młodzież doświadczająca zespołu stresu pourazowego – przykład młodzieży ukraińskiej

Abstrakt

Celem pracy jest przedstawienie, czym jest zespół stresu pourazowego na przykładzie młodzieży Ukraińskiej. Zespół stresu pourazowego (PTSD), zgodnie z ICD-10, rozumiany jest jako opóźniona lub przedłużona reakcja na wydarzenie czy sytuację stresową (krótką lub długotrwałą) o wyjątkowo zagrażającym lub katastroficznym charakterze, która mogłaby wywołać niezwykle trudne przeżycia nieomal u każdego. W pracy zostały także przedstawione objawy PTSD, do których należą m.in. koszmary związane z traumatycznymi przeżyciami, uczucie napięcia nerwowego, unikanie tego, co przypomina o traumie czy nawet poczucie odrętwienia lub braku jakichkolwiek uczuć. Mówiąc o zespole stresu pourazowego, nie można pominąć zjawiska traumy, która u osób z PTSD przejawia się w określony sposób. Osoby te odczuwają minione wydarzenia traumatyczne, jakby miały miejsce tu i teraz, czy też doświadczają pojawiających się nieoczekiwane wspomnień. Sposoby terapii PTSD różnią się od siebie, ale zawierają wspólne składowe, które pojawiają się w leczeniu stresu pourazowego. Dokonano przeglądu badań nad zdrowiem psychicznym oraz dobrostanem młodych ludzi z Ukrainy. Objawy stresu pourazowego dotyczą 43,1% osób przebywających w strefie wojennej. Należy jednak pamiętać, że te same doświadczenia przeżyły również dzieci, dlatego tak ważny jest temat zdrowia psychicznego młodzieży z Ukrainy.

Słowa kluczowe: stres pourazowy, PTSD, wojna w Ukrainie, trauma, terapia

Opisy sytuacji po doświadczeniu traumy można odnaleźć już w *Odysei* Homera. Przedstawiono je jako przeżywanie na jawie scen traumatycznych, których doświadczył ocalały. Przez lata wiedza na ten temat zmieniała się, zaczęto mówić o skutkach, jakie może spowodować ekstremalny i długotrwały stres.

Szacuje się, że 2,25% populacji ogólnej w ciągu życia i 0,4% w ciągu ostatnich 12 miesięcy doświadczyło zaburzeń stresu pourazowego¹. Z pewnością ostatnie wy-

¹ J. Wciórka, J. Leciak, A. Rawska-Kabacińska, E. Suchecka, P. Świtaj, B. Stefanowski i inni, *EZOP II: rozpowszechnienie zaburzeń (kiedykolwiek w życiu, ostatnie 12 miesięcy, ostatni miesiąc)*, Warszawa 2021.

darzenia związane z pandemią oraz wojną w Ukrainie doprowadziły do zwiększenia się liczby osób z zespołem stresu pourazowego (PTSD, ang. *post-traumatic stress disorder*).

Definicja PTSD według ICD-10

Zgodnie z Międzynarodową Klasyfikacją Chorób ICD-10 (ang. *International Classification of Diseases and Related Health Problems*) PTSD to opóźniona lub przedłużona reakcja na wydarzenie czy sytuację stresową (krótką lub długotrwałą) o wyjątkowo zagrażającym lub katastroficznym charakterze, która mogłaby wywołać niezwykle trudne przeżycia nieomal u każdego. [...] Przebieg ma charakter zmienny, ale w większości przypadków można oczekiwać ustąpienia objawów. U niewielkiej części pacjentów zaburzenie może utrzymywać się przez wiele lat i może przejść w trwałą zmianę osobowości².

Kryteria diagnostyczne PTSD

W tabeli 1 przedstawiono kryteria diagnostyczne PTSD według klasyfikacji DSM-V (ang. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*).

Jolanta Walczewska i Piotr Słowik wyodrębnili cztery kryteria rozpoznania zespołu stresu pourazowego:

1. Uczestnictwo w wydarzeniu związanym ze śmiercią lub groźbą śmierci, poważnym urazem, któremu towarzyszyło poczucie nasilonego lęku, bezsilności lub przerażenia.
2. Ponowne przeżywanie wydarzenia (natrętne przypomnienie, koszmary senne, poczucie ponownego doświadczania urazu), dyskomfort psychiczny i (lub) fizjologiczne objawy silnej reakcji na bodźce związane z urazem.
3. Unikanie bodźców kojarzących się z urazem oraz ośpienie emocjonalne (np. unikanie myśli, czynności, miejsc, ludzi związanych z urazem), wycofanie

² Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych. Rewizja dziesiąta, t. I, wydanie 2008, Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia 2012.

- się z aktywności społecznej, poczucie odrzucenia przez innych i zrażenia się do ludzi, zawężone odczuwanie afektu, poczucie braku perspektyw na przyszłość.
4. Objawy związane z utrzymującym się nadmiernym pobudzeniem (np. trudności w zasypianiu i utrzymaniu snu, nadmierna reaktywność na obojętne bodźce, nasilone lęki, wybuchowość i bezprzedmiotowe obawy)³.

Tabela 1. Kryteria diagnostyczne PTSD według DSM-V

Kryterium
<p>A. Kontakt ze śmiercią, groźbą śmierci, poważnymi obrażeniami lub przemocą seksualną, które uwarunkowane są:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) doświadczeniem sytuacji traumatycznej w sposób bezpośredni; b) byciem naocznym świadkiem traumatycznej sytuacji u innej osoby; c) pozyskaniem informacji na temat udziału bliskiej osoby (rodziny lub przyjaciela) w traumatycznym zdarzeniu; sytuacja ta dotyczy śmierci lub zagrożenia utraty życia członka rodziny lub bliskiego przyjaciela; zdarzenie to miało charakter przemocowy lub było wypadkiem; d) doświadczeniem częstych i intensywnych sytuacji, w których jednostka jest narażona na nieprzyjemne i traumatyczne zdarzenia (takie jak zbieranie zwłok) przez ratowników lub policjantów stykających się z drastycznymi aktami przemocy wobec dzieci
<p>B. Po wystąpieniu traumatycznego wydarzenia, może pojawić się jedno lub więcej objawów związanych z intruzją, wymienionych poniżej:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) intruzywne i stresujące wspomnienia traumatycznego wydarzenia (lub wydarzeń) występują powtarzająco i są niechciane; b) stresujące sny, które powtarzają się i dotyczą treści lub emocji związanych z traumatycznym wydarzeniem; c) w reakcjach dysocjacyjnych, takich jak wtargnięcia (<i>flashbacki</i>), osoba doświadcza uczucia lub działa tak, jakby traumatyczne wydarzenie powtarzało się; te reakcje mogą występować na różnym kontinuum, gdzie skrajnym wyrazem jest całkowita utrata świadomości otoczenia; d) intensywna lub długotrwała reakcja stresowa na sygnały zewnętrzne lub wewnętrzne, które symbolizują lub przypominają pewien aspekt traumatycznego wydarzenia; e) obserwuje się istotne fizjologiczne reakcje na sygnały zewnętrzne lub wewnętrzne, które symbolizują lub przypominają pewien aspekt traumatycznego wydarzenia
<p>C. Po wystąpieniu traumatycznego wydarzenia, można zaobserwować trwałe unikanie bodźców związanych z tym wydarzeniem. Objawia się to poprzez co najmniej jedno z poniższych zachowań:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) osoba, która doświadczyła traumatycznego wydarzenia, może unikać aktywnie lub podejmować wysiłki, aby uniknąć stresujących wspomnień, myśli lub odczuć związanych z tym zdarzeniem lub blisko z nim związanych; b) osoba, która doświadczyła traumatycznego wydarzenia, może unikać (lub podejmować wysiłki w celu uniknięcia) zewnętrznych przypomnień, takich jak ludzie, miejsca, rozmowy, aktywności, przedmioty lub sytuacje, które wywołują stresujące wspomnienia, myśli lub odczucia związane z tym zdarzeniem

³ J. Walczewska, P. Słowik, *Czy czas zawsze leczy rany? Objawy, konsekwencje i odległe następstwa zespołu stresu pourazowego*, Kraków 2014.

cd. tabeli 1

<p>D. Po wystąpieniu traumatycznego wydarzenia mogą pojawić się lub nasilić negatywne zmiany w procesach poznawczych i nastroju, które manifestują się poprzez jedno lub więcej z poniższych objawów:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) niezdolność do zapamiętania istotnych aspektów zdarzenia traumatycznego, zazwyczaj wynikająca z amnezji dysocjacyjnej, a nie spowodowana urazem głowy, działaniem alkoholu lub leków; b) utrzymywanie się przesadzonego, negatywnego przekonania lub oczekiwania dotyczącego siebie, innych osób lub świata; przykłady takich zachowań mogą obejmować przeświadczenie, że jest się złym, nie można nikomu zaufać, a świat jest niebezpieczny lub własny układ nerwowy jest zdewastowany; c) zniekształcenia poznawcze dotyczące przyczyn i konsekwencji tego zdarzenia, które prowadzą jednostkę do obwiniania siebie lub innych; d) długotrwałe negatywne stany emocjonalne, takie jak strach, przerażenie, gniew, poczucie winy lub wstydu; e) zmniejszenie zainteresowania lub zaangażowania w ważne aktywności; f) poczucie wyobcowania i oddalenia się od innych osób; g) trudność w doświadczaniu pozytywnych emocji, takich jak szczęście, zadowolenie czy uczucie miłości
<p>E. Po zdarzeniu traumatycznym mogą wystąpić istotne zmiany w pobudzeniu i reaktywności związanej z tym wydarzeniem, które pojawiają się lub nasilają po nim. Te zmiany mogą przejawiać się przynajmniej w dwóch z poniższych objawów:</p> <ul style="list-style-type: none"> a) wyrażanie frustracji poprzez zachowanie i wybuchy gniewu, które występują bez znaczącej prowokacji lub nawet w jej braku – zazwyczaj wyrażane werbalnie lub fizycznie jako agresja wobec ludzi i przedmiotów; b) niemądre lub autodestrukcyjne postępowanie; c) nadmierna gotowość do wykrywania zagrożeń i reagowania na nie; d) przesadzona reakcja strachu, czyli nadmierne silna reakcja na bodźce lub sytuacje, które są potencjalnie niebezpieczne lub stresujące; e) trudności w skupianiu uwagi i koncentracji; f) zakłócenia snu, takie jak trudności z zasypianiem, utrzymaniem ciągłości snu lub sen, który nie przynosi uczucia wypoczynku
<p>F. Czas trwania zaburzenia (kryteria B, C, D i E) jest dłuższy niż 1 miesiąc</p>
<p>G. Jeśli zaburzenie powoduje klinicznie istotny dystres* lub zakłócenia w życiu społecznym, zawodowym lub innych ważnych obszarach funkcjonowania, może być to związane z różnymi czynnikami</p>
<p>H. Jeśli zaburzenie nie wynika z fizjologicznych skutków używania substancji psychoaktywnych ani nie jest skutkiem innych uwarunkowań medycznych, istnieje szereg innych czynników, które mogą przyczyniać się do zaburzeń psychicznych</p>

* Dystres jest to rodzaj negatywnego stresu powstający w wyniku reakcji organizmu na zagrożenie i inne nieprzyjemne oraz stresujące sytuacje, pod wpływem stresora.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *American Psychiatric Association, Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, wyd. 5, Washington 2013.

W przypadku dzieci oraz młodzieży do specyficznych reakcji na wydarzenia traumatyczne można natomiast zaliczyć:

- a) zwiększoną potrzebę bliskości i wsparcia ze strony najbliższych (rodziców i rodzeństwa);
- b) nadmierne przywiązanie do opiekuna lub osoby, która jest źródłem bezpieczeństwa;
- c) doświadczenie silnego lęku przed rozstaniem z rodzicem lub opiekunem;

- d) utracenie osiągniętych już umiejętności rozwojowych (regresja w mowie czy nasilony płacz);
- e) wystąpienie objawów psychosomatycznych (np. bóle głowy, bóle brzucha);
- f) odczuwanie poczucia winy z powodu traumatycznych przeżyć (szczególnie u starszych dzieci, które mogą poczuć się odpowiedzialne)⁴.

Warto pamiętać, że zarówno dzieci, jak i nastolatki różnią się w swoich reakcjach na traumatyczne wydarzenia, a wymienione cechy są ogólnymi obserwacjami, które mogą pojawić się w niektórych przypadkach. Ważne jest zrozumienie i wsparcie dzieci w procesie radzenia sobie z traumą, dostarczanie bezpiecznego środowiska oraz poszukiwanie profesjonalnej pomocy.

Sytuacja szkół w obliczu wojny

Od 24 lutego 2022 roku, czyli dnia rozpoczęcia agresji Rosji na niezależną Ukrainę, granicę polsko-ukraińską przekroczyło około 8 mln uchodźców⁵.

Według Przemysława Czarnka, ministra edukacji i nauki, w polskim systemie oświaty jest około 700–800 tysięcy dzieci będących obywatelami Ukrainy⁶. Według Tomasza Rzymkowskiego, wiceministra edukacji i nauki – 540 tysięcy dzieci z Ukrainy przebywa w Polsce i korzysta z ukraińskiego systemu oświaty w formie zdalnej⁷. Z badań wynika, że częstość występowania PTSD u dzieci-uchodźców to około 25–45%.

Objawy somatyczne pojawiają się wiele lat po opuszczeniu terenów zagrożonych na przykład działaniami zbrojnymi, wiążą się z wieloma zaburzeniami, takimi jak depresja, zaburzenia lękowe czy emocjonalne⁸. Ukraińskie dzieci zmagają się

⁴ W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Mesterhazy, *Wpływ traumy na funkcjonowanie dziecka – świadka*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria i Badania” 2014, nr 6, s. 115–126.

⁵ Straż Graniczna, https://twitter.com/Straż_Graniczna/status/1596033153210413056?s=20&t=r_71pTUPAWOrGDcgIUZhGg (dostęp: 25.11.2022).

⁶ Serwis Samorządowy PAP, *Minister edukacji: kolejne 200–300 tys. dzieci ukraińskich w polskich szkołach*, <https://samorząd.pap.pl/kategoria/aktualnosci/minister-edukacji-kolejne-200-300-tys-dzieci-ukraińskich-w-polskich-szkolach> (dostęp: 25.11.2022).

⁷ *Ile dzieci z Ukrainy uczy się w polskich szkołach?*, <https://polskieradio24.pl/130/5925/artykul/2948474,ile-dzieci-z-ukrainy-uczy-sie-w-polskich-szkolach-wiceszef-mein-podal-najnowsze-dane> (dostęp: 29.04.2022).

⁸ S. Soykoek, V. Mall, I. Nehring, P. Henningsen, S. Aberl, *Post-traumatic stress disorder in Syrian children of a German refugee camp*, „The Lancet” 2017, nr 389, s. 903–904.

z traumą, którą trudno rozpoznać na pierwszy rzut oka; najczęściej objawia się ona milczeniem lub smutkiem. Znacząca część tych dzieci nie zna języka polskiego, dlatego z reguły boją się poprosić swojego nauczyciela o pomoc. Obawiają się, że nie zostaną zrozumiane⁹.

Czym jest trauma?

„Trauma karmi się milczeniem i samotnością, a zagrożeni są nią nie tylko ci, którzy bezpośrednio doświadczyli czegoś trudnego” – o tym, dlaczego powinniśmy rozmawiać nie tylko z ukraińskimi dziećmi o traumie wojennej, mówił w jednym z wywiadów Tomasz Bilicki¹⁰.

Trauma według definicji słownikowej to „silne doznanie wywierające negatywny wpływ na psychikę, powodujące w niej trwałe zmiany: szok, wstrząs, uraz, traumatyzm”¹¹. W ujęciu Zygmunta Freuda, twórcy psychoanalizy, traumatyczne doświadczenia są wynikiem nagłego czynnika zewnętrznego. Zakłócenia powstające w organizmie jednostki uruchamiają mechanizmy obronne, które próbują zniwelować niechciane bodźce¹².

Pojęcie traumy według klasyfikacji DSM-5 jest określane jako szczególny rodzaj stresującego zdarzenia w postaci narażenia na utratę życia, poważnego obrażenia ciała, doświadczenia przemocy seksualnej, zaistniałych w określonych warunkach¹³. Niekiedy skutkiem traumy jest **Zespół Stresu Pourazowego**, którego objawy układają się w pewien wzajemnie zależny cykl, przedstawiony na rysunku 1¹⁴.

⁹ J. Burzawa, W. Lewandowska, W. Ptaszek, *Ukraińskie nastolatki w polskich szkołach*, „Refleksje” 2022, nr 6, s. 69.

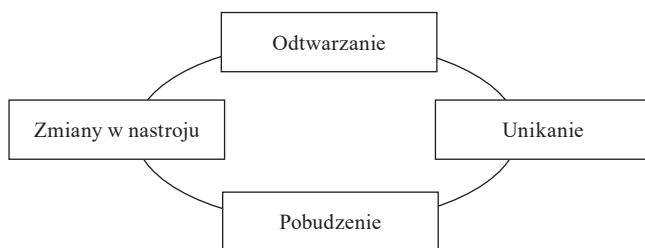
¹⁰ J. Suchecka (w rozmowie z T. Bilickim), *Adam z 8 b nigdy nie był w Ukrainie, a może mieć traumę wywołaną wojną. I ty też*, <https://tvn24.pl/premium/wojna-w-ukrainie-polskie-dzieci-tez-moga-miec-ptsd-i-traume-wojenna-tomasz-bilicki-w-rozmowie-z-justyna-suchecka-5717090?fbclid=IwAR2Y1PGiwFlAegY4eAGCqkF96nRYo5cfNl0wpsp2qfBmKiVKp45QupIovy4> (dostęp: 14.06.2023).

¹¹ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 2012, s. 942.

¹² S. Freud, *Poza zasadą przyjemności*, przeł. J. Prokopiuk, Warszawa 2005, s. 31.

¹³ American Psychiatric Association (APA), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, wyd. 5, Washington 2013.

¹⁴ E. Odachowska-Rogalska, *Dziecko pod wpływem traumy. Poradnik dla nauczycieli, psychologów, pedagogów, placówek oświatowych i poradni psychologicznych*, UNICEF Polska, Warszawa 2022.

Rysunek 1. Cykl objawów Zespołu Stresu Pourazowego

Źródło: E. Odachowska-Rogalska, *Dziecko pod wpływem traumy. Poradnik...*

Objawy po wystąpieniu stresu traumatycznego

Okres adolescencji jest niezwykle ważnym czasem w życiu człowieka, a obraz zaburzeń po traumie bywa intensywniejszy. Według poradnika przygotowanego przez UNICEF „trauma nasila objawy emocjonalne, powoduje trudności w kierowaniu zachowaniem, prowadzić może do zwiększonego podejmowania ryzyka przez nastolatki”¹⁵. W cytowanym dokumencie wymieniono objawy, które mogą wystąpić po stresie traumatycznym:

- zachowania ryzykowne, lekkomyślne lub destrukcyjne;
- obniżone wyniki w nauce, niepowodzenia edukacyjne, wagarowanie;
- używanie substancji psychoaktywnych (alkoholu, narkotyków etc.);
- agresja lub autoagresja (samookaleczanie, próby samobójcze);
- zwiększona chwiejność emocjonalna (silny niepokój, intensywny gniew oraz bezradność);
- zaburzenia snu oraz nastroju, stany depresyjne, lękowe;
- ucieczka w świat wirtualny, izolowanie się, brak zaufania;
- poczucie wyjątkowości, a jednocześnie skalania, osamotnienia, braku zrozumienia;
- niska samoocena, obwinianie siebie¹⁶.

Warto zauważyć, że nie każda osoba, która doświadcza zdarzenia traumatycznego, będzie miała PTSD. Zespół stresu pourazowego jest diagnozą kliniczną i wymaga spełnienia określonych kryteriów diagnostycznych. Jeśli objawy po stresie

¹⁵ E. Odachowska-Rogalska, *Dziecko pod wpływem traumy. Poradnik...*, s. 6.

¹⁶ Ibidem, s. 8.

traumatycznym są długotrwałe, znacznie utrudniając codzienne funkcjonowanie i wpływają na jakość życia, wówczas niezbędna jest wczesna interwencja, która może pomóc w radzeniu sobie z traumą i uniknięciu długotrwałych negatywnych skutków.

Zdrowie psychiczne i dobrostan młodych ludzi z Ukrainy

PTSD jest zjawiskiem, które zawsze kojarzy się z dorosłymi, a tak naprawdę może dotknąć człowieka w każdym wieku. Wywiady diagnostyczne przeprowadzone w kwietniu i maju 2022 roku przez zespół ukraińskich badaczy wskazują, że objawy stresu pourazowego dotyczą 43,1% osób, które przebywały w strefie wojennej¹⁷. Jak słusznie stwierdza psychotraumatolożka Anna Jastrzębska,

zwykle kojarzy się to zaburzenie z żołnierzami wracającymi z misji poza granicami państwa. Rzadziej z cywilami. A już naprawdę mało kto myśli, że PTSD dotyka dziecko czy nastolatka. W związku z tym bagatelizujemy ich cierpienie. Myślimy: *Jak dziecięciolatek może być strauumatyzowany?* Może. Co więcej, u wielu moich pacjentów to właśnie traumatyczne dzieciństwo jest przyczyną problemów ciągnących się za nimi aż do dorosłości¹⁸.

Warto pamiętać, że te same doświadczenia dotyczyły dzieci, dlatego tak ważny jest temat zdrowia psychicznego młodzieży z Ukrainy. Mogą oni doświadczać między innymi ostrego zespołu stresu pourazowego, który będzie charakteryzować się nadmiernym pobudzeniem, ponownym doświadczaniem sytuacji traumatycznych i zaburzeniami snu. Istnieje również możliwość wystąpienia przewlekłego PTSD, wyróżniającego się dysocjacją, ograniczonym afektem, smutkiem czy dystansem społecznym¹⁹.

¹⁷ A.V. Pisaruk, V.B. Shatilo, N.M. Koshel, V.P. Chyzhova, L.V. Pisaruk, S.G. Ivanov, *Posttraumatic stress disorder: online poll of people who experienced war stress in Ukraine in 2022*, „Ageing and longevity” 3 (2), 2022, s. 57–62.

¹⁸ Ł. Pilip (w rozmowie z A. Jastrzębską), *Dzieci z PTSD żyją w ciągłym napięciu. W szkole uchodzą za głupich, a to kortyzol nie daje im się uczyć*, https://kulczykfoundation.org.pl/edukacja/baza-wiedzy/Dzieci_Z_Ptsd_Zyja_W_Ciaglym_Napieciu_W_Szkole_Uchodza_Za_Glupich_A_To_Kortyzol_Nie_Daje_Im_Sie_Uczyc (dostęp: 14.06.2023).

¹⁹ N. Kar, *Psychological impact of disasters on children: review of assessment and interventions*, „World J Pediatr” 2009, 5(1).

Jak wspierać młodych ludzi, którzy doświadczyli traumy wojennej?

Należy brać pod uwagę, że nie wszyscy nauczyciele są w stanie prawidłowo ocenić objawy stresu pourazowego (szczególnie, że niektóre są bardzo subtelne lub nawet nie są widoczne na co dzień w szkole, jak np. koszmary senne, nawracające wspomnienia traumatycznego wydarzenia). Taka diagnoza wymaga także baczniejszej obserwacji i/lub wywiadu diagnostycznego z uczniem bądź uczennicą.

Działania wojenne to szczególnie rodzaj traumatycznego doświadczenia. Pod względem intensywności przeżyć oraz możliwych negatywnych skutków stanowi niemal najpoważniejsze w skutkach wydarzenie. Nastolatkom, którzy byli narażeni na obserwację wojny i jej doświadczanie, często nie są w stanie zrozumieć takiego okrucieństwa. Jak słusznie stwierdza Mirosława Kątna w rozmowie z Pauliną Dudek, dla młodego człowieka „w kryzysie psychicznym wiadomość o wojnie to bardzo ostry zakręt”²⁰. Kluczowa jest dlatego czujność nie tylko rodzica, ale również nauczyciela, który nie powinien lekceważyć stanu nastolatka. Należy także uwzględnić dynamikę zmian zachodzących w psychice uczniów, u których objawy traumy mogą pojawić się nagle, mimo braku wcześniejszych przesłanek. Warto przytoczyć tutaj wypowiedź nauczycielki pracującej w jednej ze szczecińskich szkół podstawowych:

Na zajęciach z języka polskiego omawialiśmy tradycje narodowe, uczniowie aktywnie dyskutowali na temat lekcji, na której panowała przyjazna atmosfera. Nagle jedna z uczennic narodowości ukraińskiej otrzymała telefon i chcąc go odebrać wybiegła z klasy. Po kilku minutach wróciła do sali, a jej zachowanie diametralnie się zmieniło, nie brała już udziału w rozmowie i uciekła do końca zajęć.

Odwołując się do powyższej wypowiedzi, warto zwrócić uwagę na ucznia doświadczającego traumę wojenną, którego zachowanie może się zmienić w każdej chwili, pod wpływem dowolnego impulsu (może to być telefon od rodziny czy powracające wspomnienia). Ponadto w sytuacji, gdy nauczyciel zauważy podczas zajęć czy przerwy ostracyzm wobec ucznia z doświadczeniem traumy, powinien niezwłocznie zareagować i otoczyć go wsparciem oraz opieką. Należy pamiętać, żeby w edukacji stosować tzw. „technikę ciszy”. Pozwala ona na zabieranie głosu przez

²⁰ M. Kątna (w rozmowie z P. Dudek), *Pomocnik dla rodziców i opiekunów nastolatków*, „Weekend.gazeta.pl”, Warszawa 2022, s. 14.

ucznia w dogodnej dla niego, komfortowej, bezpiecznej sytuacji i wybranym przez siebie momencie²¹.

Podsumowując powyższe rozważania, należy podkreślić, że nauczyciel jako pracownik instytucji oświatowych pełni funkcję dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą, powinien więc mieć kompetencje merytoryczne, metodyczne oraz organizacyjne, które umożliwiłyby mu dobierać środki, formy i metody odpowiednio do możliwości oraz potrzeb uczniów. Jako kreator sytuacji edukacyjnych powinien dbać o przyjazną atmosferę w klasie oraz uprzejmy i otwarty kontakt z wychowankami. Podczas przeprowadzania rozmów nauczyciel powinien traktować uczniów jako równych sobie partnerów komunikacyjnych oraz traktować ich wypowiedzi z szacunkiem i godnością.

Bibliografia

- American Psychiatric Association (APA), *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, wyd. 5, Washington 2013.
- Badura-Madej W., Dobrzyńska-Mesterhazy A., *Wpływ traumy na funkcjonowanie dziecka-świadka*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria i Badania” 2014, nr 6.
- Burzawa J., Lewandowska W., Ptaszek W., *Ukraińskie nastolatki w polskich szkołach*, „Refleksje” 2022, nr 6.
- Freud S., *Poza zasadą przyjemności*, przeł. Prokopiuk J., Warszawa 2005.
- Ile dzieci z Ukrainy uczy się w polskich szkołach?*, <https://polskieradio24.pl/130/5925/artukul/2948474,ile-dzieci-z-ukrainy-uczy-sie-w-polskich-szkolach-wiceszef-mein-podal-najnowsze-dane> (dostęp: 29.04.2022).
- Kar N., *Psychological impact of disasters on children: review of assessment and interventions*, „World J Pediatr” 2009, 5(1).
- Kątna M. (w rozmowie z Dudek P.), *Pomocnik dla rodziców i opiekunów nastolatków*, „Weekend.gazeta.pl”, Warszawa 2022.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 2012.
- Międzynarodowa Statystyczna Klasyfikacja Chorób i Problemów Zdrowotnych. Rewizja dziesiąta*, t. I, wyd. 2008, Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia, 2012.

²¹ D. Sikora-Banasik, *Wczesnoszkolne nauczanie języków obcych. Zarys teorii i praktyki*, Warszawa 2009, s. 29–31.

- Odachowska-Rogalska E., *Dziecko pod wpływem traumy. Poradnik dla nauczycieli, psychologów, pedagogów, placówek oświatowych i poradni psychologicznych*, UNICEF Polska, Warszawa 2022.
- Pilip Ł. (w rozmowie z A. Jastrzębską), *Dzieci z PTSD żyją w ciągłym napięciu. W szkole uchodzą za głupich, a to kortyzol nie daje im się uczyć*, https://kulczykfoundation.org.pl/edukacja/baza-wiedzy/Dzieci_Z_Ptsd_Zyja_W_Ciaglym_Napieciu_W_Szkole_Uchodza_Za_Glupich_A_To_Kortyzol_Nie_Daje_Im_Sie_Uczyc (dostęp: 14.06.2023).
- Pisaruk A.V., Shatilo V.B., Koshel N.M., Chyzhova V.P., Pisaruk L.V., Ivanov S.G., *Posttraumatic stress disorder: online poll of people who experienced war stress in Ukraine in 2022*, „Ageing and longevity”, 3(2).
- Serwis Samorządowy PAP, *Minister edukacji: kolejne 200–300 tys. dzieci ukraińskich w polskich szkołach*, <https://samorząd.pap.pl/kategoria/aktualnosci/minister-edukacji-kolejne-200-300-tys-dzieci-ukrainskich-w-polskich-szkolach> (dostęp: 25.11.2022).
- Sikora-Banasik D., *Wczesnoszkolne nauczanie języków obcych. Zarys teorii i praktyki*, Warszawa 2009.
- Soykoek S., Mall V., Nehring I., Henningsen P., Aberl S., *Post-traumatic stress disorder in Syrian children of a German refugee camp*, „The Lancet” 2017, nr 389.
- Straż Graniczna, https://twitter.com/Straż_Graniczna/status/1596033153210413056?s=20&t=r_71pTUPAWOrGDcglUZhg (dostęp: 25.11.2022).
- Suchecka J. (w rozmowie z T. Bilickim), *Adam z 8 b nigdy nie był w Ukrainie, a może mieć traumę wywołaną wojną. I ty też*, <https://tvn24.pl/premium/wojna-w-ukrainie-polskie-dzieci-tez-moga-miec-ptsd-i-traume-wojenna-tomasz-bilicki-w-rozmowie-z-justyna-suchecka-5717090?fbclid=IwAR2Y1PGiwFlAegY4eAGCqkF96nRYo5cfNl0wpsp2qfBmKiVKp45QupIovy4> (dostęp: 14.06.2023).
- Walczeńska J., Słowik P., *Czy czas zawsze leczy rany? Objawy, konsekwencje i odległe następstwa zespołu stresu pourazowego*, Kraków 2014.
- Wciórka J., Leciak J., Rawska-Kabacińska A., Suchecka E., Świtaj P., Stefanowski B., Stokwiszewski J., *EZOP II: rozpowszechnienie zaburzeń (kiedykolwiek w życiu, ostatnie 12 miesięcy, ostatni miesiąc)*, Warszawa 2021.

Aleksandra Ostrowska

Koło Naukowe Pedagogów Młodzieży „Young Power”
Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Szczeciński

Książka (nie) dobra na wszystko?

Abstrakt

Artykuł zawiera analizę doboru literatury odpowiedniej dla wieku i zależności, w jakich obecnie znajduje się odbiorca. Podkreśla istotną część ludzkiej kultury i rozwoju osobistego. Ukazuje w skróconej formie rozwój książki na przestrzeni wieków. Podaje dane statystyczne z ostatnich kilku lat, jak prezentuje się czytelnictwo w Polsce. Nakreśla również wartości, jakie płyną z czytania literatury i jak ona wpływa na czytelnika poprzez rozwój umiejętności takich jak: koncentracja, logiczne myślenie, komunikacja, empatia, wyobraźnia oraz kreatywność. Autorka podkreśla rolę książki jako formy relaksu i redukcji stresu. Wyjaśnia, czym jest termin *biblioterapia*. Uwzględnia obecne zainteresowanie literaturą wśród młodego pokolenia i jaki wpływ na wybory czytelników ma dziś działanie social mediów. Podkreśla znaczenie odpowiedniego do wieku odbiorcy doboru literatury, uwzględniając wypowiedzi młodych czytelników oraz ich doświadczenia ze złym wyborem pozycji literackiej. Ukazuje stanowisko wydawnictwa, które ustanowiło oznaczenia wiekowe na wydawanych przez siebie pozycjach. Podaje jakie mogą być przyczyny nie prawidłowego doboru książki dla odbiorcy, zależące nie tylko od jego wieku, lecz także rozwoju emocjonalnego czy danego stanu psychiczno-emocjonalnego.

Słowa kluczowe: literatura, poziom czytelnictwa w Polsce, biblioterapia, młody czytelnik

Coraz częściej mówi się o tym, jak ważne jest czytanie książek oraz promowanie ich, zwłaszcza wśród młodych ludzi. Jest to pogląd rozpowszechniony na szeroką, globalną skalę. Literatura w różnych formach wpływa w pewnym stopniu na odbiorcę. Pomaga oderwać się od rzeczywistości, spędzić wolny czas, ale także przede wszystkim jest jednym z podstawowych źródeł wiedzy.

Z książkami wiąże się długa historia, bo jak powszechnie wiadomo, pierwsze zaczęły powstawać już w czasach starożytnych i przez kolejne tysiąclecia nie zniknęły z naszego świata – wręcz przeciwnie. Rozkwit w tym zakresie zawdzięczamy oczywiście powstaniu druku, a w dużo późniejszych latach rozwojowi technologii. Warto podkreślić, że wraz z upływem czasu treści książek ewoluowały, co można

traktować jako naturalny proces w historii dzieł pisanych. Przez wieki ludzie tworzyli różne rodzaje literatury, które odzwierciedlały ich zainteresowania, potrzeby i wyobraźnię. Zmiana ze *stricte* filozoficznych i naukowych przekazów na prostsze historie wynika częściowo z rozwoju samej kultury oraz społeczeństwa¹.

Wraz z postępem nauki i technologii, filozofia i treści naukowe zaczęły być eksplorowane w innych formach, takich jak artykuły naukowe, badania. Tym samym twórcy literatury zaczęli odkrywać inne obszary, np. fantastykę, literaturę przygodową, romans, kryminał, horror, *science fiction* itp. Autorzy skupili się na coraz częstszym odwoływaniu się do swej wyobraźni, aby tworzyć fikcyjne historie i wprowadzać czytelników w światy, które w pełni są tworem ich fantazji.

Ta zmiana umożliwiła powstanie wielu gatunków literackich, które służą różnym gustom czytelników. Każdy może znaleźć coś dla siebie, niezależnie od preferencji czy tematów, które go interesują. Dzięki szerokiemu wyborowi gatunków literackich czytelnicy mają możliwość poznawania różnych światów, spotykania różnorodnych bohaterów i doświadczania urozmaiconych emocji. Książki stanowią nie tylko źródło rozrywki, ale także dają sposobność do refleksji, pobudzania wyobraźni, a także sprzyjają rozwojowi intelektualnemu. Zmienność treści książek jest nieodłączną częścią rozwoju literatury i dostosowania się jej do potrzeb czytelników żyjących w różnych epokach².

Czytanie ma ogromny wpływ na rozwój człowieka, zarówno na poziomie umysłowym, emocjonalnym, jak i społecznym. Już od najmłodszych lat, gdy dzieci spotykają się ze słowem, czynność ta odgrywa kluczową rolę w ich edukacji oraz rozwoju. Proces nauki czytania zaczyna się od poznawania liter i alfabetu. Dzieci uczą się rozpoznawać zgłoski, przyporządkowywać im dźwięki i łączyć je w słowa. Ta umiejętność stanowi podstawę dla rozwinięcia późniejszej umiejętności czytania ze zrozumieniem. Uczniowie w szkole spotykają się z kanonem lektur obowiązkowych, które aktualnie są obowiązujące. Co interesujące, wśród najmłodszych roczników nie zauważa się problemu w podejściu do czytania. Niestety, wraz ze wzrostem wieku spada zainteresowanie tą czynnością, dzieci odnoszą się do niej z coraz większą niechęcią. Można by długo debatować nad tym, dlaczego tak się dzieje i jakie są powody tego zjawiska, lecz kwestia ta nie jest kluczową dla niniejszego artykułu.

¹ W. Czernianin, H. Czernianin, K. Chatzipentidis, *Podstawy współczesnej biblioterapii. Podręcznik akademicki*, Wrocław 2017, s. 17–18.

² T. Todorov, A. Labuda, *O pochodzeniu gatunków*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1979, nr 70/3, s. 307–321.

Autorka tekstu skupi się w pierwszej części opracowania na analizie obecnie występujących kampanii promujących czytanie.

Według raportu Biblioteki Narodowej *Stan czytelnictwa w Polsce w 2022 r.* nastąpił wzrost czytelnictwa młodych ludzi znajdujących się w przedziale wiekowym od 15. do 18. roku życia aż o 72%. Warto też dodać, że około 18% osób badanych przeczytało w ciągu roku siedem lub więcej książek. W porównaniu z poprzednimi latami wzrost czytelnictwa u młodzieży jest stosunkowo mocno zauważalny³. W 2020 roku natomiast stan czytelnictwa w przedziale wiekowym 15–18 lat wynosił aż 76%⁴. Przytoczone dane pozwalają zauważyć, że na przekór powszechnym opiniom, czytelnictwo wśród młodzieży utrzymuje się na stosunkowo wysokim poziomie. Przyczyn tej pozytywnej tendencji możemy upatrywać w pandemii COVID-19, która wymusiła długotrwałą izolację. Na opisywany *status quo* mają także wpływ kampanie promujące czytanie, które są prowadzone w szkołach, bibliotekach, można je zauważyć nawet w reklamach telewizyjnych. Znaczącym czynnikiem, który pozytywnie oddziałuje na rozwój i popularyzację czytelnictwa wśród młodzieży są także stale rozwijające się *social media*. Wiele wydawnictw promuje się dziś na takich platformach internetowych jak: Facebook, Instagram, Twitter czy popularny w ostatnim czasie TikTok. Można zauważyć także rozwój kont osobistych, tworzonych przez czytelników, które służą popularyzacji książek i pokazywaniu swojej pasji z nimi związanej. Wiele pozycji literackich dzięki temu zyskuje rozgłos, a tym samym zwiększa zainteresowanie nimi oraz sprzedaż⁵.

Warto zastanowić się nad wpływem czytania na rozwój człowieka, a także samą stymulacją mózgu wywołaną obcowaniem z książką. Co więcej opisywana czynność przyczynia się do rozwoju umysłu. Wśród wielorakich korzyści wynikających z czytania wyróżnia się między innymi:

1. **Rozwój umiejętności koncentracji:** czytanie wymaga skupienia uwagi na tekście, śledzenia wątku i zrozumienia przekazywanej treści. Regularna praktyka czytania pomaga w rozwijaniu umiejętności koncentracji i skupienia.

³ Biblioteka Narodowa, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2022 r.*, <https://www.bn.org.pl/raporty-bn/stan-czytelnictwa-w-polsce/stan-czytelnictwa-w-polsce-w-2022> (dostęp: 3.06.2023).

⁴ Biblioteka Narodowa, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2020 r.*, <https://www.bn.org.pl/raporty-bn/stan-czytelnictwa-w-polsce/stan-czytelnictwa-w-polsce-w-2020-r> (dostęp: 9.06.2023).

⁵ Ł. Braun, *Jak pandemia wpłynęła na czytelnictwo w Polsce? Raport o czytelnictwie w I. kwartale 2022 r.*, https://goodbooks.pl/badania_i_raporty/jak-pandemia-wplynela-na-czytelnictwo-w-polsce-raport-o-czytelnictwie-2022 (dostęp: 24.07.2023).

2. **Wzmacnianie umiejętności logicznego myślenia:** czytanie książek, zwłaszcza tych z rozbudowanymi fabułami, pomaga w rozwijaniu umiejętności logicznego myślenia, śledzenia złożonych zależności i rozumienia przyczynowo-skutkowych relacji.
3. **Poszerzanie słownictwa i zdolności komunikacyjnych:** czytanie wprowadza dzieci w świat różnorodnych słów i wyrażeń. Im więcej czytają, tym bogatsze jest ich słownictwo, a co za tym idzie, lepsza zdolność do skutecznej komunikacji.
4. **Wzmacnianie wyobraźni i kreatywności:** książki, zwłaszcza te z gatunku fantastyki czy literatury dziecięcej, pobudzają wyobraźnię i kreatywność czytelnika. Dzięki temu czytanie staje się źródłem inspiracji i pomaga rozwijać zdolności twórcze.
5. **Wzbogacanie wiedzy:** książki edukacyjne, literatura faktu, artykuły naukowe czy beletrystyka pozwalają zdobywać nową wiedzę na różne tematy. Czytanie jest jednym z głównych źródeł pozyskiwania informacji, które pomagają w ciągłym rozwoju intelektualnym⁶.

Powyższe stwierdzenia to tylko wybrane przykłady wpływu czytania na rozwój człowieka, które w niektórych przypadkach pozostają pewnym truizmem. Jednakże w jaki jeszcze sposób czytanie wpływa na osobę? Jak podaje Maria Molicka – „czytanie sprzyja refleksji, pogłębianiu introspekcji, wglądu we własne przeżycia psychiczne. Stymuluje do odkrywania metafor i symboli. Daje wiedzę o sobie i świecie, niesie nowe informacje, pobudza i intensyfikuje wyobraźnię, fantazję”⁷.

Literatura pełni niezwykle istotną funkcję w kształtowaniu i rozwoju osobowości. Poprzez narrację czytelnik może zgłębiać sens życia, poznawać wartości etyczne i filozoficzne. Książki oferują unikalne możliwości zastępczego doświadczenia, które pomaga czytelnikom w identyfikowaniu się z bohaterami literackimi i wyciąganiu wniosków z ich historii. Czytanie może być substytutem kontaktów społecznych, ale równocześnie podkreśla wagę relacji międzyludzkich. Poprzez identyfikację z bohaterami czytelnik może utrwalać istniejące wzorce reagowania lub tworzyć nowe. Literatura dostarcza również konkretnych modeli postępowania i pokazuje

⁶ K. Madeja-Bień, *Analiza konsekwencji psychologicznych i rozwojowych codziennego czytania dzieciom na podstawie m.in. raportów z badań Fundacji „ABCXXI – Cała Polska czyta dzieciom”*, „Przegląd Biblioterapeutyczny” 2016, nr 2, tom VI, s. 29–30.

⁷ M. Molicka, *Terapeutyczne funkcje literatury*, „Scripta Comeniana Lesnensia” 2008 r., nr 6, s. 29.

różne perspektywy, co pomaga czytelnikowi w rozwijaniu empatii i wyrozumiałości wobec innych.

Czytanie może przynieść wiele korzyści osobom w każdym wieku. Zgodnie z literaturą naukową, możemy wyróżnić kilka sposobów pozytywnego oddziaływania czytania na nasze życie:

1. **Rozwój intelektualny i poznawczy:** czytanie pomaga rozwijać zdolności poznawcze, takie jak myślenie analityczne, logiczne rozumowanie, pamięć i koncentracja.
2. **Rozwój emocjonalny:** czytanie książek może pomagać dzieciom w rozumieniu i radzeniu sobie z różnymi emocjami. Dla młodych ludzi czy dorosłych, czytanie literatury może być również sposobem na rozwijanie empatii oraz zdolności do rozumienia różnych perspektyw.
3. **Edukacja i nauka:** czytanie jest ważnym narzędziem edukacyjnym, które pomaga w zdobywaniu wiedzy na różne tematy.
4. **Rozwój kreatywności:** czytanie rozwija wyobraźnię i pomaga w kształtowaniu kreatywności. Poznawane historie oraz opowieści pobudzają naszą wyobraźnię i umożliwiają nam wizualizację różnych sytuacji czy miejsc.
5. **Redukcja stresu i relaksacja:** czytanie może być doskonałym sposobem na relaksację i redukcję stresu. Zagłębienie się w dobrą książkę może odciągnąć nas od codziennych trosk bądź problemów, umożliwiając nam chwilę odprężenia i wyciszenia⁸.

Czym są książki współcześnie dla odbiorców?

Znając już kilka powodów, dla których warto czytać książki, należałoby wspomnieć o istnieniu biblioterapii. Jak pisze Irena Borecka: „Od 1966 roku *American Library Association* przyjęło, że biblioterapia jest to użycie wyselekcjonowanych materiałów czytelnicznych jako pomocy terapeutycznej w medycynie i psychiatrii, także poradnictwo w rozwiązywaniu problemów osobistych przez ukierunkowane czytanie”⁹. Biblioterapia to interdyscyplinarna dziedzina, która wykorzystuje książki i literaturę jako narzędzia terapeutyczne w procesie leczenia oraz samorozwoju. Polega na

⁸ Rozwojowiec.pl, *31 powodów, dla których warto czytać książki*, <https://rozwojowiec.pl/baza-wiedzy/inne/31-powodow-dla-ktorych-warto-czytac-ksiazki> (dostęp: 24.07.2023).

⁹ I. Borecka, *Biblioterapia. Teoria i Praktyka. Poradnik*, Warszawa 2001, s. 12.

celowym czytaniu tekstów literackich w celu wywołania emocji, refleksji, a także wspieraniu procesu zdrowienia psychicznego. Czytanie odpowiednich książek może pomóc osobom zmagającym się z różnymi problemami emocjonalnymi, takimi jak depresja, lęki, traumy czy utrata bliskiej osoby. Książki mogą dostarczać inspiracji, budować poczucie tożsamości, rozwijać empatię oraz pomagać w radzeniu sobie z trudnościami życiowymi. W biblioterapii ważne jest dopasowanie odpowiednich lektur do potrzeb i sytuacji danej osoby. Terapeuta lub doradca może pomóc w wyborze odpowiednich tekstów literackich, które będą najbardziej pomocne. Terapeuta może brać pod uwagę takie czynniki jak wiek, płeć, doświadczenia osobiste, obecne problemy emocjonalne czy tematykę, która w konkretnym przypadku może być szczególnie istotna. Podczas sesji biblioterapii osoba może czytać wybrane teksty samodzielnie lub w grupie, a następnie omawiać swoje odczucia, refleksje i reakcje na tekst. Prowadzący natomiast może przewodzić dyskusji, zadawać pytania czy pomagać w interpretacji tekstu w kontekście osobistych doświadczeń i problemów. Należy pamiętać, że samo czytanie książek nie jest rozwiązaniem problemu, a jedynie pomocą w jego zauważeniu czy zrozumieniu. Ważna jest również obecność wspomnianego już terapeuty.

Podsumowując powyższe rozważania, należy podkreślić, że książki są potrzebne i wartościowe, wnoszą szereg korzyści do życia człowieka i znajdują swoje zastosowanie w terapii. Opisywane aspekty dostrzegamy w codziennym funkcjonowaniu społeczeństw. Nie należy również zapominać o pozytywnym wpływie kampanii promujących czytelnictwo. W świetle niniejszych rozważań i wielości pozytywnych aspektów płynących z obcowania z lekturą, zastanawiającym może wydawać się tytuł artykułu, który nie jest jednak przypadkowy.

Odpowiadając na kluczowe pytanie, należy stwierdzić, że nie każda książka jest dobra, gdyż nie zawsze jest ona odpowiednia dla danej grupy docelowej. Przykładem może być niedostosowanie lektury do wieku czytelnika. Oczywiście wydaje się, że uczeń szkoły podstawowej będzie daleki od lektury *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza. Warto zwrócić uwagę na zjawisko zacierania się granic wiekowych, które jest spowodowane dynamiką zmian zachodzących we współczesnych społeczeństwach. Obecnie, z powodu szerokiego dostępu do treści promowanych w *social mediach*, młodzi ludzie wielokrotnie sięgają po książki, nie sprawdzając czy są one dla nich odpowiednie.

Oczywiście celem powyższych spostrzeżeń nie jest negowanie samego czytania, które jak stwierdzono, wnosi do życia szereg nieocenionych wartości. Niewątpliwie problemem współczesności jest zjawisko doboru i wielokrotnego przekazywania

nieodpowiednich treści, które transmitują negatywne wzorce zachowań. Zdaniem autorki zwracanie uwagi na ten problem jest niezwykle istotne. Warto zauważyć, że nieodpowiednie treści mogą oddziaływać także na osoby dorosłe, jeśli rozpoczną ich lekturę w niefortunnym momencie życia. Prostym przykładem takiej sytuacji może być książka, w której bohater argumentuje swoje chęci do popełnienia samobójstwa czytana przez osobę cierpiącą na depresję. Sytuacja może rozwinąć się dwojako, albo osoba czytająca poczuje, że jej myśli stanowią problem i zagrożenie, przez co zacznie szukać pomocy (jest to pozytywna wersja zdarzeń), albo utwierdzi się w swoich przekonaniach i spróbuje dokonać tego czynu, nie podejmując próby szukania pomocy. Opisywany przykład, mimo pewnej brutalności, dosadnie ukazuje konieczność dopasowania lektury do momentu życia, w jakim obecnie znajduje się czytelnik.

Jest to problem, który zaczynają zauważać także grupy wydawnicze. W ostatnim czasie kilka z nich, zwłaszcza tych proponujących książki dla młodzieży, wprowadziło oznaczenia wiekowe na niektórych pozycjach wydawniczych. Takie sygnatury mogą pomóc czytelnikom, rodzicom, nauczycielom i bibliotekarzom w dokonywaniu świadomych wyborów, które uwzględniają odpowiedni poziom czytelniczy i tematyczny. Oznaczenia wiekowe mogą być przydatne dla młodych czytelników, ponieważ ułatwiają znalezienie książek, które są odpowiednio dopasowane do ich wieku, umiejętności czytelniczych oraz zainteresowań. Dzięki temu mogą czerpać większą przyjemność z czytania i bardziej angażować się w treści, które są dostosowane do ich potrzeb. Wydawnictwa, wprowadzając omawiane rozwiązanie, pokazują również, że są świadome potrzeb czytelników i starają się dostarczać im wartościowe i odpowiednie książki. Wydawnictwa, które dbają o jakość i odpowiedzialność wobec młodych czytelników cieszą się większym zaufaniem odbiorców. Oznaczenia wiekowe nie są oczywiście jedynym kryterium wyboru odpowiednich książek, ale spełniają funkcję pomocnej wskazówki.

W celu poznania opinii wydawnictw, które postanowiły przyjąć taki środek chroniący najmłodszych czytelników, autorka pozyskała w wydawnictwie Prószyński i S-ka Young wypowiedź dotyczącą właśnie tego zakresu. W oświadczeniu czytamy:

jako firma zdecydowaliśmy się wprowadzić oznaczenia wiekowe, ponieważ zauważyliśmy, że grupa czytająca książki adresowane do młodzieży jest dużo większa, niż można by było się tego spodziewać (i to zarówno, jeśli chodzi o młodszych, jak i starszych czytelników). Dotychczasowe trzy kategorie – middle grade (8–12), young adult (12–18) i new adult (18–25) – okazały się za szerokie, ponieważ w obecnych czasach dwunastolatek czyta zupełnie inne książki niż szesnastolatek. Jako wydawnictwo czujemy się

odpowiedzialni za naszych czytelników i chcemy, by docierały do nich treści odpowiednie dla ich wieku. Stąd też podział 12+, 14+, 16+, 18+, który pozwala nam określić, czy w danej książce pojawiają się takie kwestie jak seks (w przypadku grup 16+ i 18+ liczy się sposób i dokładność jego opisu) czy sprawy potencjalnie traumatyzujące (np. gwałt, molestowanie). My sami uwzględniamy to rozróżnienie przy dobieraniu patronów i recenzentów. Wierzymy, że dzięki temu nasze publikacje trafiają we właściwe ręce.

Jako autorka niniejszego artykułu, zdecydowanie zgadzam się, że przekonanie „nie ważne co czyta, byle tylko czytał”, stało się zbyt ogólnikowe i nie do końca odpowiednie. Czytanie to nie tylko aktywność, ale także sposób, w jaki kształtujemy nasze myśli, rozumiemy świat czy rozwijamy zainteresowania. Z tych względów ważne jest, aby czytać wartościowe, interesujące oraz odpowiednie książki, zwłaszcza w kontekście młodych czytelników. Czekanie z pewnymi pozycjami literackimi i przemyślane wybieranie książek może być najodpowiedniejszym podejściem. Nie wszystkie książki są dedykowane każdemu czytelnikowi w danym momencie jego życia. W niektórych przypadkach należy uwzględnić dojrzałość emocjonalną, tematykę czy poziom trudności, dlatego warto dokonywać świadomych wyborów i dostosowywać czytanie do własnych potrzeb i możliwości.

Zainteresowanie oraz odczucia odnośnie do książek

Kanon lektur szkolnych może mieć wpływ na wybór książek młodych czytelników. Jeśli ten nie uwzględnia ich zainteresowań i nie angażuje emocjonalnie, może to prowadzić do zniechęcenia czytaniem. Z tego względu korzystne wydaje się tworzenie różnorodnych i atrakcyjnych list lektur, które uwzględniają odmienne style literackie i tematy mogące zainteresować młodych czytelników. Ważne jest, aby rodzice i opiekunowie byli zaangażowani w czytanie swoich dzieci i sprawdzali treści książek, zwłaszcza w przypadku młodszych czytelników. To pozwala na kontrolę nad tym, co czytają i zapewnienie im wartościowych treści.

Warto zauważyć, że zainteresowanie książkami obecnie jest mocno pobudzone dzięki inicjatywom i działaniom osób z kręgu czytelniczego, które prowadzą swoją działalność w internecie. Jest to zdecydowanie pozytywne zjawisko, które przyczynia się do popularyzacji czytelnictwa. Jednakże ilu rodziców sprawdza, co czytają ich dzieci? Ile dorosłych osób kupuje książkę w prezencie, nie sprawdzając jej treści czy choćby opisu umieszczonego na okładce?

Dobrym zjawiskiem jest to, że coraz powszechniej młodzi ludzie dostrzegają opisywany problem i dzielą się swoimi doświadczeniami związanymi z czytaniem. Głosy młodzieży są niezwykle cenne, ponieważ ich opinie jako odbiorców książek, są tworzone z uwzględnieniem ich perspektywy i doświadczeń. Dzielenie się przeżyciami oraz opiniami na temat książek może przyczynić się do zwiększenia świadomości czytelników reprezentujących różne kategorie wiekowe. Takie rozwiązanie może pomóc innym osobom w dokonywaniu lepszych wyborów i znalezieniu książek, które są dla nich interesujące i wartościowe. Kilka osób postanowiło podzielić się swoimi przeżyciami, które poruszają tę właśnie tematykę.

w dobie internetu wielu ludzi docenia osoby, które czytają, szczególnie te młode, jednak często ignorują to, kiedy w ręce młodych osób trafiają pozycje bardzo nieodpowiednie dla ich wieku. Niestety sama jestem tego przykładem. Mając 11 lat, dostałam w swoje ręce *13 powodów* Jaya Ashera jako prezent na Dzień Dziecka od rodziców. Nikt nie sprawdził, jak brutalne treści tam występują i nikt nie pomyślał, że dziecko nie powinno czytać o samobójstwie, prześladowaniu, stalkingu i przemocy fizycznej, psychicznej i seksualnej. W czasie czytania tej książki niezbyt się tym wszystkim przejęłam, myśląc jak typowe dziecko, że „jestem już wystarczająco dojrzała”. Dopiero po latach od przeczytania tej książki czuję skutki i widzę jak mocno odbiła się na mnie ta historia, dlatego też jestem absolutnie przerażona, że w tym momencie w internecie panuje swego rodzaju przyzwolenie na dzieciaki czytające książki 18+, takie jak np. Trylogia *Hell*. Ludzie o to nie dbają do momentu, w którym nie stanie się tragedia spowodowana wzorcami, które są wpajane, często nieświadomie, czytelnikom. Nie ważne, ile ma się lat, czasami warto pomyśleć o samym sobie i o tym, jak dana rzecz może na nas oddziaływać.

Nastolatka, 17 lat

Jako osoba, która miała swój epizod depresyjny, bardzo często próbuję przed przeczytaniem książki dowiedzieć się, czy w środku pojawiają się wątki samobójcze. Rzadko jednak było to oznaczone tak, abym mogła uniknąć natknięcia się na takie wątki. Zwykle skutkowało to tym, że nawracały do mnie wspomnienia najgorszych dni, przez co musiałam odpocząć psychicznie, czytając czy oglądając w międzyczasie coś lekkiego, podnoszącego na duchu. Zwykle jednak była to dla mnie ogromna strata, ponieważ nigdy nie ruszałam książek, w których ten wątek był głównym, a raczej pobocznym, przez co przegapiłam jego obecność w opisie książki. Kiedy już się pojawiał zwykle byłam bardzo zainteresowana fabułą, więc nie chciałam porzucać całej książki. Omijanie bolesnego dla mnie wątku pobocznego jednak nie było możliwe w 100%, przez co zwykle kończyłam takie lektury bardzo przybita i niechętna do kontaktów i rozmów z innymi. Czasami zdarzało się, że nagle intensywność danego przeżycia bohatera była dla mnie zbyt duża, sprawiając, że musiałam całkowicie zostawić książkę, dla własnego zdrowia psychicznego.

Młoda osoba, 18 lat

Ja czytałam *13 powodów* Jaya Ashera jak miałam 15 lat i chciałabym tylko powiedzieć, że samobójstwo Hannah było dla mnie nie do pomyślenia. Patrzyłam na samobójstwo w taki sposób, że ludzie faktycznie są w stanie to zrobić i zniszczyć innych ludzi. Im dłużej o tym myślę, tym bardziej przerażające jest to dla mnie, jak podeszłam wtedy do tego tematu, a jak bardzo teraz zmieniło się moje myślenie w tej kwestii.

Dziewczyna, 21 lat

Ważne jest, aby słuchać głosów młodych ludzi i brać pod uwagę ich doświadczenia. To może przyczynić się do rozwoju i doskonalenia oferty książek dla młodzieży oraz podkreślenia potrzeby dbania o jakość oraz różnorodność treści. Wspieranie młodzieży w dzieleniu się swoimi przeżyciami czytelniczymi może również skutkować budowaniem ich pewności siebie, rozwijaniem umiejętności pisarskich i kreatywności. To ważne, aby ich głos był słyszany i doceniany. Pamiętajmy jednak, aby nie tylko słuchać młodych, ale też z nimi rozmawiać na temat tego, co czytają. Może to spowodować, że inaczej spojrzą na niektóre aspekty zawarte w literaturze, z którą obcują.

Warto powrócić do pytań, które wcześniej postawiono w artykule: Czy na pewno ta książka jest dla mnie odpowiednia? Czy moje dziecko jest w odpowiednim wieku do czytania tych treści? Należy pamiętać także o tym, że jeśli w trakcie czytania pocujemy, że treść wzbudza w nas niepokój, ponure myśli czy w jakiś inny sposób nas odrzuca, warto przerwać lekturę, dać czas sobie i tej pozycji. Jak wielokrotnie podkreślano, w przypadku dzieci szczególnie ważne jest, aby brać pod uwagę ich wiek, dojrzałość emocjonalną oraz umiejętności czytelnicze. Książki powinny być odpowiednie dla ich intelektualnego i emocjonalnego rozwoju. Istnieją wytyczne wiekowe, które mogą pomóc w wyborze treści odpowiednich dla dzieci w różnym wieku. W przypadku najmłodszych, warto również być świadomym i monitorować treści, z którymi mają styczność. Dobrze jest czytać recenzje, sprawdzać rekomendacje i rozmawiać z innymi rodzicami lub ekspertami, aby uzyskać informacje na temat danej książki. W ten sposób możemy dokonywać świadomych wyborów czytelniczych i dbać o to, aby czytanie było wartościowe i rozwijające.

Podsumowanie

Wyrażanie własnego zdania na temat książek jest ważne i wartościowe. Każdy czytelnik ma prawo do swojego indywidualnego odczucia i opinii na ich temat. Właśnie

dzięki różnorodnym perspektywom oraz różnym zdaniom o książkach możemy prowadzić bogatsze dyskusje, osiągać lepsze zrozumienie treści, a także zyskać otwartość na różnorodność literatury. Każdy odbiorca ma własne preferencje, gusta i doświadczenia, które wpływają na to, jak odbiera czy interpretuje książki. Niech niepokój o wyrażanie własnego zdania dotyczy również twórców, którzy powinni mieć wolność w tworzeniu i wyrażaniu swojej wizji literackiej. Książki są medium, w którym autorzy mogą dzielić się swoimi myślami, emocjami i historiami z czytelnikami, a różnorodność opinii daje im szansę na większe zrozumienie oraz docenienie ich pracy. Ważne jest dlatego, aby zachęcać do otwartości na niejednakowe opinie o książkach, słuchać innych ludzi i dzielić się własnym zdaniem. To może prowadzić do wzbogacenia naszej perspektywy czytelniczej i kulturalnej oraz prowadzić do inspirujących i wartościowych dyskusji.

Głównym celem autorów książek jest zazwyczaj dostarczenie rozrywki, a nie negatywne oddziaływanie na samopoczucie czy perspektywy. Książki mają wiele zalet, które wpływają na rozwijanie wyobraźni, poszerzanie wiedzy, budowanie opinii i refleksji na różne tematy. Czytanie może być bardzo wartościowym i satysfakcjonującym doświadczeniem.

Jak stwierdzono, oznaczenia wiekowe umieszczane na książkach są istotne, ponieważ pomagają w dokonywaniu świadomych wyborów i dopasowaniu treści do wieku czytelnika. Mogą one uwzględniać stopień trudności czytelniczych, treści emocjonalnie odpowiednie dla danej grupy wiekowej oraz inne czynniki, które wydawcy biorą pod uwagę. Samo słuchanie głosu młodych ludzi wydaje się kluczowe w kontekście rozwoju jakości czytelnictwa. Oni sami mają i kształtują swoje preferencje, opinie czy doświadczenia, które mogą pomóc zrozumieć, co jest dla nich atrakcyjne i wartościowe w książkach. Umożliwia to dostosowanie oferty czytelniczej do ich potrzeb oraz zainteresowań. Warto stawiać na dialog między różnymi grupami czytelników, aby lepiej rozumieć ich oczekiwania i wpływać na rozwój kultury czytelniczej.

Co oczywiste, czytanie powinno być dostępne i atrakcyjne dla wszystkich grup wiekowych. Podsumowując, rozrywka jest ważnym aspektem czytania, a książki wnoszą wiele korzyści do życia czytelnika. Zwracanie uwagi na oznaczenia wiekowe, słuchanie opinii młodych ludzi i ich perspektyw oraz budowanie dialogu między różnymi grupami czytelników pomaga w tworzeniu wartościowej i dostępnej kultury czytelniczej.

Bibliografia

- Biblioteka Narodowa, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2020 r.*, <https://www.bn.org.pl/raporty-bn/stan-czytelnictwa-w-polsce/stan-czytelnictwa-w-polsce-w-2020-r> (dostęp: 9.06.2023).
- Biblioteka Narodowa, *Stan czytelnictwa w Polsce w 2022 r.*, <https://www.bn.org.pl/raporty-bn/stan-czytelnictwa-w-polsce/stan-czytelnictwa-w-polsce-w-2022> (dostęp: 3.06.2023).
- Borecka I., *Biblioterapia. Teoria i Praktyka. Poradnik*, Warszawa 2001.
- Braun Ł., *Jak pandemia wpłynęła na czytelnictwo w Polsce? Raport o czytelnictwie w I. kwartale 2022 r.*, https://goodbooks.pl/badania_i_raporty/jak-pandemia-wplynela-na-czytelnictwo-w-polsce-raport-o-czytelnictwie-2022 (dostęp: 24.07.2023).
- Czernianin W., Czernianin H., Chatzipentidis K., *Podstawy współczesnej biblioterapii. Podręcznik akademicki*, Wrocław 2017.
- Madeja-Bień K., *Analiza konsekwencji psychologicznych i rozwojowych codziennego czytania dzieciom na podstawie m.in. raportów z badań Fundacji „ABCXXI – Cała Polska czyta dzieciom”*, „Przegląd Biblioterapeutyczny” 2016, nr 2, tom VI.
- Molicka M., *Terapeutyczne funkcje literatury*, „Scripta Comeniana Lesnensia” 2008, nr 6.
- Rozwojowiec.pl, *31 powodów, dla których warto czytać książki*, <https://rozwojowiec.pl/baza-wiedzy/inne/31-powodow-dla-ktorych-warto-czytac-ksiazki> (dostęp: 24.07.2023).
- Todorov T., Labuda A., *O pochodzeniu gatunków*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1979, nr 70/3.

Carmen Siekierzycka, Laura Sypniewska

Koło Naukowe Pedagogów Młodzieży „Young Power”

Instytut Pedagogiki, Wydział Nauk Społecznych, Uniwersytet Szczeciński

Prawo młodzieży do autoekspresji – obszary kontrowersyjne, (nie)obecne, zaniedbane

Abstrakt

Prawo do autoekspresji jest określone w wybranych aktach prawnych. Zgodnie z zapisami Konwencji o Prawach Dziecka osoba do lat 18 ma prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach jej dotyczących oraz do wypowiedzi uwzględniającej swobodę obrotu informacjami oraz idei wszelkiego rodzaju, bez względu na granice w formie ustnej, pisemnej bądź za pomocą druku, w formie artystycznej bądź z wykorzystaniem każdego innego środka przekazu według swojego wyboru oraz prawo do swobody myśli, sumienia i wyznania. Wybrane artykuły Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka zapewniają z kolei prawo do wolności opinii i wyrażania jej.

Jak faktycznie respektowane są te przepisy? Co spowodowała pandemia w tym zakresie? Jakie zakresy tych zapisów są nieobecne w rzeczywistości szkolnej? Jakie obszary w respektowaniu tego prawa są zaniedbywane lub wywołują kontrowersje? Wskazanie tych obszarów umożliwiła analiza wybranych raportów o funkcjonowaniu młodzieży.

Tekst ma charakter przeglądowy. Celem jest ukazanie obszarów (nie)obecnych, kontrowersyjnych oraz zaniedbań w respektowaniu prawa do autoekspresji młodzieży.

Słowa kluczowe: autoekspresja, wolność wyrazu, dojrzewanie, adolescencja, umocowanie prawne

Wprowadzenie

Okres dojrzewania jest szczególnym i dość trudnym czasem, kiedy u młodego człowieka wzrasta chęć samostanowienia, wyrażania siebie poprzez zachowanie, poglądy oraz ubiór. Prawo do autoekspresji zawiera się w prawach indywidualnych, bazujących na przekonaniu o wolności każdego człowieka i jego swobodzie w wyrażaniu siebie. Prawo do autoekspresji jest określone w aktach prawnych tj. Konwencji o Prawach Dziecka czy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Zgodnie z tymi

zapisami osoba do lat 18 ma prawo do nieskrępowanego wyrażania własnych poglądów oraz swobody wypowiedzi. Zapisy powinny gwarantować prawo do autoekspresji, jednak w wielu sytuacjach prawo to jest ograniczane bądź nieszanowane.

Jak jest faktycznie z realizacją tego prawa? Niniejszy tekst stanowi próbę zaprezentowania realiów respektowania tego prawa z wykorzystaniem dostępnych publikacji w tym zakresie i raportów z badań.

Czym jest autoekspresja?

Według Agaty Dawidowskiej, radczyni prawnej, „autoekspresja jest swobodną ekspresją myśli i uczuć, która dokonuje się przy pomocy werbalnych i niewerbalnych zachowań”¹. Anna Babicka-Wirkus stworzyła mapę pojęć, które obrazują, w jakich zakresach czy obszarach przejawia się autoekspresja. Wyrażać siebie można w mowie, poprzez własny sposób ubierania się, styl bycia, poprzez działanie, tworzenie dzieł etc. Prawo młodzieży do autoekspresji wiąże się z szeregiem kontrowersji. Dla osób dorosłych problemem jest wyznaczanie dziecku dozwolonych granic. Rodzice, nauczyciele obawiają się, że pozostawienie dziecku dużej swobody może być dla wychowanka pretekstem do łamania ustalonego porządku, podważania autorytetu oraz narażania się na niebezpieczeństwo. Próby wpływania osób dorosłych na zachowanie młodych, ich wybór ubioru, skłonność do cenzurowania wypowiedzi, mogą przyczynić się do fanatycznego omijania zakazów przez młodzież i budowania przez nią podwójnej tożsamości. Tymczasem, dla młodego człowieka, możliwość nieskrępowanego wyrażania siebie jest niezbędnym czynnikiem prawidłowego rozwoju osobowości i elementem tworzenia tożsamości.

Prawo do autoekspresji w przepisach prawa

Prawo do autoekspresji gwarantują takie dokumenty jak: Konwencja o Prawach Dziecka (KoPD), Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (PDPC) oraz Konstytucja RP.

¹ A. Dawidowska, *Prawo dziecka do autoekspresji*, <https://prawamalegoczlowieka.pl/prawo-dziecka-do-autoekspresji>, Prawa małego człowieka (dostęp: 30.06.2023).

W art. 12 KoPD wskazuje się, że: „Państwa-Strony zapewniają dziecku, które jest zdolne do kształtowania swych własnych poglądów, prawo do swobodnego wyrażania własnych poglądów we wszystkich sprawach dotyczących dziecka, przyjmując je z należytą wagą, stosownie do wieku oraz dojrzałości dziecka”².

Tym samym „zapewnia się dziecku możliwość wyrażania się w każdym postępowaniu sądowym i administracyjnym, dotyczącym dziecka, bezpośrednio lub za pośrednictwem przedstawiciela bądź odpowiedniego organu, zgodnie z zasadami proceduralnymi prawa wewnętrznego”³. Zapis ten zwraca uwagę na poszanowanie światopoglądu młodego człowieka oraz niezakazywanie mu jego wyrażania. Możliwość wyrażania własnego światopoglądu i poszanowanie różnorodności poglądów jest rzeczą fundamentalną. Młody człowiek ma prawo do swobody wypowiedzi w sprawach i każdym postępowaniu sądowym czy administracyjnym, które go dotyczy. Młoda osoba, tak samo jak każda inna, ma równe prawo do wyrażania swojego zdania i nie można jej tego zakazać.

W art. 13 KoPD z kolei jest mowa o swobodzie wypowiedzi, za pomocą każdego środka przekazu, według wyboru dziecka.

Dziecko będzie miało prawo do swobodnej wypowiedzi; prawo to ma zawierać swobodę poszukiwania, otrzymywania i przekazywania informacji oraz idei wszelkiego rodzaju, bez względu na granice, w formie ustnej, pisemnej bądź za pomocą druku, w formie artystycznej lub z wykorzystaniem każdego innego środka przekazu według wyboru dziecka. Wykonywanie tego prawa może podlegać pewnym ograniczeniom, lecz tylko takim, które są przewidziane przez prawo i które są konieczne: dla poszanowania praw lub reputacji innych osób, do ochrony bezpieczeństwa narodowego lub porządku publicznego, bądź zdrowia albo moralności społecznej⁴.

Młodzież kreuje swój wizerunek, poprzez wygląd, ubiór, zachowanie czy uczestniczenie w różnych wydarzeniach. Opresyjne zasady funkcjonujące w rodzinach czy ujęte w regulaminach szkolnych, uniemożliwiają wyrażanie swojej niepowtarzalności, co jest szczególnie ważne w okresie dorastania.

Art. 14 KoPD w zapisie prezentuje poszanowanie prawa młodych do swobody myśli, sumienia i wyznania. Zapis tego artykułu jest następujący:

² Konwencja o Prawach Dziecka, <https://brpd.gov.pl/konwencja-o-prawach-dziecka> (dostęp: 30.04.2023).

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

Państwa-Strony będą respektowały prawo dziecka do swobody myśli, sumienia i wyznania; Państwa-Strony będą respektowały prawa i obowiązki rodziców lub w odpowiednich przypadkach, opiekunów prawnych odnośnie do ukierunkowania dziecka w korzystaniu z jego prawa w sposób zgodny z rozwijającymi się zdolnościami dziecka. Swoboda wyrażania wyznawanej religii lub przekonań może podlegać tylko takim ograniczeniom, które są przewidziane prawem i są konieczne do ochrony bezpieczeństwa narodowego i porządku publicznego, zdrowia lub moralności społecznej bądź podstawowych praw i wolności innych osób⁵.

Młody człowiek powinien mieć swobodę wyrażania wyznawanej religii lub przekonań, które mogą podlegać tylko takim ograniczeniom, które są przewidziane w prawie. Według raportu „Zdrowa szkoła” znaczna część (29,8%) uczniów zgłasza, że doświadczyli obrażania i wyśmiewania przez nauczyciela⁶.

W Polsce niejednokrotnie zdarza się, że to prawo jest naruszane w przypadku osób, które nie należą do wspólnoty Kościoła Katolickiego. Dla uczniów i uczennic, którzy nie chcą uczestniczyć w lekcjach religii proponuje się etykę, jednak niejednokrotnie zdarza się, że lekcje etyki są prowadzone przez katechetów i katechetki, co wyklucza neutralność światopoglądową.

Prawo do autoekspresji w postaci prawa do wyrażania opinii gwarantuje także art. 19 PDPC: „każdy człowiek ma prawo wolności opinii i wyrażania jej; prawo to obejmuje swobodę posiadania niezależnej opinii, poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i poglądów wszelkimi środkami, bez względu na granice”⁷.

Młodzież, tak jak i osoby dorosłe, jako jednostki obdarzone rozumem i sumieniem, ma prawo wolności opinii i jej wyrażania. Ta zasada pozwala na to, by każdy mógł okazywać swoją niezależność bez względu na granice. Młoda osoba wszelkimi sposobami próbuje wyrażać siebie i nie powinno się tego ograniczać. To prawo mówi o tym, że każdy, niezależnie od wieku, ma pełne możliwości rozpowszechniania i dostarczania informacji zgodnie z własnymi poglądami.

⁵ Ibidem.

⁶ M. Dębski, J. Flis, *Raport Zdrowa Szkoła. Ocena jakości relacji szkolnych w świetle ogólnopolskich wyników badań uczniów i nauczycieli*, Raport z badań – część 1, Fundacja Dbam o mój Zasięg, Gdynia 2022, <https://dbamomojzasieg.pl/wp-content/uploads/2022/11/Zdrowa-szkola-raport-z-badan.pdf> (dostęp: 20.06.2023).

⁷ Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp: 30.04.2023).

Prawo do autoekspresji wyraża się także w postaci wolności sumienia i religii, co gwarantuje Konstytucja RP. W art. 53 Konstytucji możemy przeczytać, że:

każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii (...). Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie (...). Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują (...). Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami⁸.

Przepis art. 48 ust. 1 brzmi z kolei następująco:

religia kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób; wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób⁹.

Powyższe zapisy w praktyce oznaczają, że nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia w obrzędach religijnych. Ponadto organy władzy publicznej nie mogą oczekiwać od obywateli ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania. Niektórzy rodzice i opiekunowie prawni, którzy wychowują dzieci zgodnie z wyznawaną religią, narzucają im jednocześnie praktyki religijne, w których dziecko musi uczestniczyć. Oczywiście rodzice lub opiekunowie prawni mają pełne prawo do wychowania w wierze, ale stoi to w sprzeczności z wolnością wyznania. Uczestnictwo w nabożeństwach, w świątach kościelnych czy lekcjach religii nie może być przymusem. Warto zauważyć, że istnieją również pewne granice, podkreślające konieczność poszanowania i nieobrażania cudzych uczuć religijnych. Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności praw człowieka i obywatela. Naturalnie stąd właśnie wynika prawo młodzieży do uzewnętrzniania lub nieuzewnętrzniania swoich przekonań religijnych i światopoglądowych.

⁸ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (dostęp: 30.04.2023).

⁹ Ibidem.

Art. 54 Konstytucji RP w pierwszym i drugim punkcie gwarantuje, że:

każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji. Cenzura prewencyjna środków społecznego przekazu oraz koncesjonowanie prasy są zakazane. Ustawa może wprowadzić obowiązek uprzedniego uzyskania koncesji na prowadzenie stacji radiowej lub telewizyjnej¹⁰.

W prawie do wolności wyrażania opinii i posiadania poglądów zawiera się odpowiedzialność za słowa, a szerzenie treści nieprawdziwych jest ścigane prawem. W punkcie pierwszym wskazuje się na swobodę wyrażania swojego światopoglądu oraz jego rozprzestrzeniania. Dalsza część cytowanego zapisu gwarantuje, że nikt nie ma prawa do cenzury środków społecznego przekazu.

Często jednak młodzieży brakuje przestrzeni do zadawania pytań, wyrażania niepokoju i przeciwstawiania się w domu czy w szkole. Według danych raportu „Zdrowa szkoła” zdecydowana większość (61,1%) uczniów przyznaje, że ich zdanie jest brane pod uwagę rzadko lub nigdy, a co trzeci (31,7%) wskazuje, że jest celowo pomijany w sytuacjach szkolnych¹¹.

Autoekspresja w pandemii

W czasie pandemii zablokowano dostęp do różnych form aktywności dla dzieci i młodzieży, np. zajęć pozaszkolnych i pozalekcyjnych. Surowe reżimy sanitarne i lockdown wymuszały izolację społeczną. Wiele instytucji edukacji i kultury było długotrwale zamkniętych. Przejście na tryb kształcenia na odległość mocno ograniczyło możliwość pełnego rozwoju wielu młodym. Doświadczenia związane z długotrwałą izolacją i brakiem bezpośrednich relacji znacząco hamowały rozwój osobisty, a co z tym związane, także wyrażanie siebie. Czas pandemii dla wielu osób był traumatycznym doświadczeniem.

Respektowanie prawa do autoekspresji jest zróżnicowane i uzależnione od wielu czynników. Żeby realizować prawo do autoekspresji, trzeba mieć zapewnioną wolność. Wojna w Ukrainie nie pozwoliła młodym Ukraińcom na pełny rozwój. Prawo

¹⁰ Ibidem.

¹¹ M. Dębski, J. Flis, *Raport Zdrowa Szkoła...*

do autoekspresji zostało zablokowane, ponieważ ważniejsza była ochrona zdrowia i życia.

Autoekspresja jest istotnym czynnikiem, który pozwala wyrażać siebie, a jednocześnie rozwija sprawczość. Jednakże funkcjonowanie i działanie młodych jest warunkowane: samooceną, akceptacją społeczną, poczuciem sprawczości i zaufaniem do innych.

Raport „Młode głowy”¹² opublikowany 17 kwietnia 2023 roku skłania do refleksji nad kondycją psychiczną znaczącej części młodzieży w Polsce i wymusza postawienie pytań: Czego doświadcza polska młodzież? Jak pewne doświadczenia młodzieży przekładają się na jej poczucie sprawstwa? Dzięki danym pochodzącym z opisywanego dokumentu, można rozpoznać między innymi przejawy dyskryminacji uczniów ze strony nauczycieli. Zdecydowana większość uczniów (59,6%) czuje się dyskryminowana ze względu na wygląd; co czwarty (26,3%) ze względu na swoje przekonania, a co piąty (22,1%) za swoją aktywność pozaszkolną. Podobna liczba badanych (21,7%) wskazuje, że powodem ataków jest ich aktywność społeczna, a 13,6% uważa, że przyczynkiem dyskryminacji jest ich wyznanie religijne. Co trzecia młoda osoba (29,3%) regularnie postępuje wbrew sobie, aby być akceptowaną przez innych. Niemalże połowa (48,6%) nastolatków deklaruje, że ich wartość wzrasta, gdy rodzina jest z nich dumna. Co drugi uczeń (49,6%) przyznaje, że nie ufa innym osobom¹³.

Przedstawione niepokojące dane sygnalizują, że u wielu młodych drastycznie ogranicza się prawo do autoekspresji, a przepisy prawa, które je gwarantują nie są przestrzegane w niektórych placówkach edukacyjnych. Młodzież wdrażana jest do tzw. kultury ciszy, nie tylko w wielu miejscach swojej edukacji, lecz także w środowisku rodzinnym.

Kultura ciszy jako blokada autoekspresji

„Zachowanie ciszy staje się podstawowym wysiłkiem wymaganym w procesie kształcenia. Natomiast kultura ciszy zaburza prawo do autoekspresji. Dziecko jest

¹² M. Dębski, J. Flis, *Raport Młode głowy. Otwarcie o zdrowiu psychicznym, Raport z badania dotyczącego zdrowia psychicznego, poczucia wartości i sprawczości wśród młodych ludzi, Fundacja Unaweza 2023*, https://mlodeglowy.pl/wp-content/uploads/2023/04/MLODE-GLOWY.-Otwarcie-o-zdrowiu-psychicznym_-Raport-final.pdf (dostęp: 15.05.2023).

¹³ Ibidem.

uciszane – zagłusza się jego zdanie i prawo do wypowiadania własnego zdania”¹⁴. Dorośli poprzez stosowanie praktyk ujarzmiania i odbierania dzieciom możliwości swobodnego wyrażania siebie, wdrażają je do „treningu milczenia”. Sprzyja to kształtowaniu jednostek zniewolonych i uległych wobec osób sprawujących władzę. Kształtują się również i takie jednostki, które nie wypowiadają się w istotnych dla siebie i społeczeństwa kwestiach z powodu obawy przed konsekwencjami. Gotowość do ponoszenia konsekwencji swoich działań jest istotnym elementem kształtowania się kompetencji emancypacyjnych jednostki.

Znaczenie tworzenia społeczeństwa obywatelskiego

Respektowanie prawa do autoekspresji w podstawowych środowiskach wychowania, jakim są rodzina i szkoła, stwarza okazje do nabywania i rozwijania podstawowych kompetencji obywatelskich. Możliwość swobodnego wyrażania własnych opinii, respektowanie prawa do swobody sumienia i wyznania są bardzo ważne także w sytuacjach pojawiających się konfliktów lub dostrzegania przez młodzież okoliczności, które ograniczają jej prawa do samostanowienia i samorealizacji. Jest to niezwykle cenne dla tworzenia przez nią społeczeństwa obywatelskiego.

Nieodłącznym atrybutem w kształtowaniu społeczeństwa obywatelskiego jest zdolność do wyrażania obywatelskiego nieposłuszeństwa przez uczniów, którzy w obecnych czasach są tylko przyuczani do uległego życia w zmiennej rzeczywistości. Polska szkoła jest wypełniona działaniami pozornymi, których zadaniem jest maskowanie istniejących praktyk ujarzmiania oraz kreowanie wizji, która krzewi ideały społeczeństwa obywatelskiego. Instytucja, którą jest szkoła przygotowuje do wytworzenia podobnych względem siebie jednostek a nie pojedynczych, wyjątkowych pod każdym względem osób zdolnych do dalszego poszukiwania siebie. Trudno polemizować ze zdaniem Anny Babickiej-Wirkus, która uważa, że „szkoła powinna wyposażać młodych ludzi w kompetencje umożliwiające zabieranie głosu, sprzeciwianie się, upominanie się i działanie w sprawach ważnych dla jednostki”¹⁵.

¹⁴ A. Babicka-Wirkus, *Respektowanie prawa do autoekspresji a rytuały oporu gimnazjalistów*, Warszawa 2018.

¹⁵ A. Babicka-Wirkus, *Uczeń (nie)biega i (nie)krzyczy. Rytuały oporu jako przejaw autoekspresji młodzieży*, Kraków 2015.

Wnioski

Zaprezentowane w tekście wybrane aspekty (nie)respektowania prawa do autoekspresji w podstawowych środowiskach socjalizacji i wychowania skłaniają do refleksji nad szansami samorealizacji młodzieży. Możliwość swobodnego wyrażania siebie, sytuacje otwartego dialogu z młodymi, liczenie się z ich głosami i poszanowanie ich praw są niezwykle istotne dla rozwijania w nich wielu ważnych kompetencji społecznych. Nakreślone przykłady łamania lub ograniczania prawa młodych do autoekspresji rodzą ryzyko umacniania kultury ciszy i ograniczania szans tworzenia przez młodych społeczeństwa obywatelskiego. Nabiera to szczególnego znaczenia w kontekście niedalekiej przyszłości, która rysuje się jako niepewna i pełna wyzwań w obliczu zmian klimatycznych, toczących się wojen i zwiększającej się aktywności sztucznej inteligencji (AI). Warto postawić pytanie: Kto będzie w niedalekiej przyszłości podejmować decyzje, skoro przyszłym dorosłym ogranicza się szanse rozwijania i trenowania kompetencji istotnych dla nabycia autonomii osobistej i tworzenia społeczeństwa obywatelskiego?

Bibliografia

12 Lekcji o Konstytucji. Wolności i prawa osobiste, Wolters Kluwer Polska 2017.

Babicka-Wirkus A., *Respektowanie prawa do autoekspresji a rytuały gimnazjalistów*, Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2018, https://brpd.gov.pl/sites/default/files/respektowanie_prawa_do_autoekspresji_a_rytualy_oporu_gimnazjalistow_-_a_babicka-wirkus_ebook.pdf (dostęp: 15.05.2023).

Babicka-Wirkus A., *Uczeń (nie)biega i (nie)krzyczy. Rytuały oporu jako przejaw autoekspresji młodzieży*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2015.

Dawidowska A., *Prawo dziecka do autoekspresji*, <https://prawamalegoczlowieka.pl/prawo-dziecka-do-autoekspresji> (dostęp: 30.06.2023).

Dębski M., Flis J., *Raport Młode głowy. Otwarcie o zdrowiu psychicznym*, Raport z badania dotyczącego zdrowia psychicznego, poczucia wartości i sprawczości wśród młodych ludzi, Fundacja Unaweza 2023, https://mlodeglowy.pl/wp-content/uploads/2023/04/MLODE-GLOWY.-Otwarcie-o-zdrowiu-psychicznym_-Raport-final.pdf (dostęp: 15.05.2023).

Dębski M., Flis J., *Raport Zdrowa Szkoła. Ocena jakości relacji szkolnych w świetle ogólnopolskich wyników badań uczniów i nauczycieli*, Raport z badań – część 1, Fundacja Dbam

o mój Zasięg, Gdynia 2022. <https://dbamomojzasieg.pl/wp-content/uploads/2022/11/Zdrowa-szkola-raport-z-badan.pdf> (dostęp: 20.06.2023).

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm> (dostęp: 30.04.2023).

Konwencja o Prawach Dziecka, <https://brpd.gov.pl/konwencja-o-prawach-dziecka> (dostęp: 30.04.2023).

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf (dostęp: 30.04.2023).

Prawa Małego Człowieka, <https://prawamalegoczlowieka.pl/prawo-dziecka-do-autoekspresji> (dostęp: 30.06.2023).

Niniejsza publikacja jest efektem prac studentek i studentów Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Szczecińskiego, a także zwieńczeniem Forum Kół Naukowych WNS zorganizowanego 25 kwietnia 2023 roku. Pomysłodawczynią tego pierwszego w historii jednostki wydarzenia była dr hab. Irena Ramik-Mażewska, prof. US, dziekan Wydziału Nauk Społecznych. Przewodniczącym komitetu organizacyjnego, w którego skład wchodził również studenci, był dr hab. Tomasz Czapiewski, prof. US, dyrektor Instytutu Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie.

(...)

Różnorodność i wielość zainteresowań badawczych uczestników projektu może na pozór utrudniać odnalezienie elementu spajającego zbiór 10 artykułów o charakterze naukowym. Jednakże mimo odmiennej problematyki czy przyjętej metodologii, wszystkie zebrane teksty stawiają w centrum człowieka – jego problemy, wyzwania, przed którymi został postawiony, wybory, których musi dokonać.

